

ÚJ NÉZŐPONT

V. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK BAGDI RÓBERT: AZ ORSZÁGOS KÖZSÉGI TÖRZSKÖNYVBIZOTTSÁG ÁLTAL MEGHATÁROZOTT TELEPÜLÉS-NEVEK A FELVIDÉK KELETI PEREMÉN ÉS HASZNÁLATUK A GYAKORLATBAN

BALÁZS ÁDÁM – NAGY GERGŐ: ELŐZETES JELENTÉS ÁLMOSD-TÉGLAVETŐ DÚLÓ LÓHELYRŐL

NAGY GERGŐ: ÁRPÁD- ÉS KÖZÉPKORI TELEPNYOMOK ÁLMOSDON ÉS KÖZIGAZGATÁSI HATÁRAIN BELÜL

MOHÁCSI ENDRE: SZATMÁR ÉS VÁRAD KAPCSOLATA AZ 1613. ÉVI BÁTHORY–BETHLEN FEJEDelemsVÁLTÁS IDEJÉN

BÉNYEI-CSÁKY SZABOLCS: ADALÉKOK A NAGYVÁRADI SZÍNJÁTSZÁS DUALIZMUSKORI TÖRTÉNETÉHEZ. KÉT ELTÉRŐ SZÍNI ÉVAD A NAGYVÁRADI SZÍNKÖRÖBEN: 1877 – KOLOZSVÁR, 1878 – DEBRECEN ÖSSZEHA-SONLÍTÓ ELEMZÉSE A KORABELI SAJTÓDOKUMENTUMOK FÉNYÉBEN

GODZSÁK ATTILA: ADALÉKOK A SZÉLSÓJBOBDAL BIHAR VÁRMEGYEI TÖRTÉNETÉHEZ

ADATTÁRAK HUSVÉTH ANDRÁS – KOVÁCS GERGELY: A KÁDARI EGYHÁZPOLITIKA BIHARBAN

RECENZÍÓK RESZEGI ZSOLT: ELHURCOLVA; MAGYAR KATONÁK A SZOVJETUNIÓBAN 1941–1955

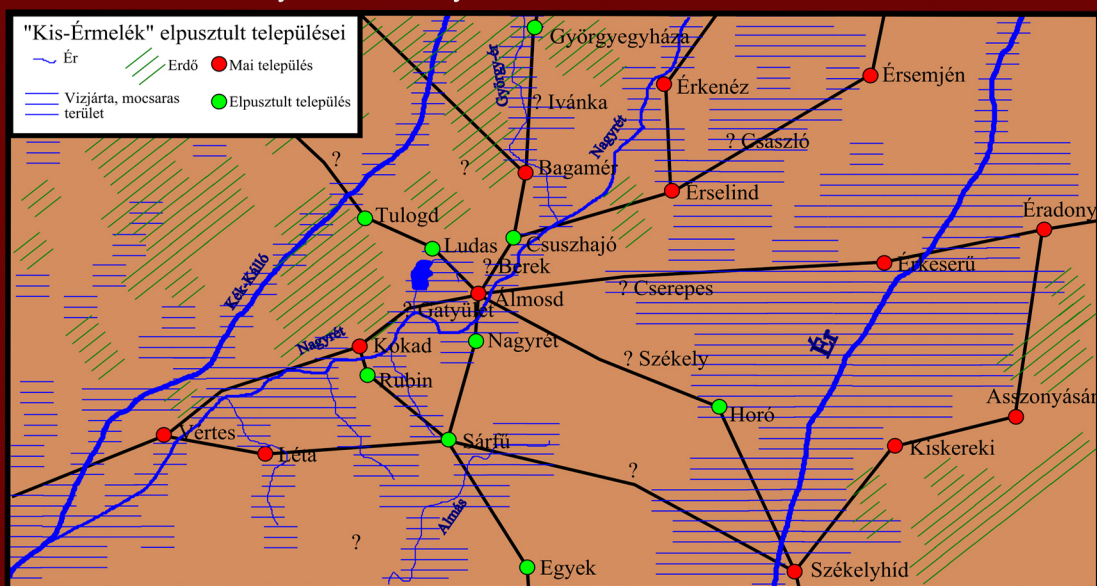
SZABADI ISTVÁN: OBORNI TERÉZ: AZ ÖRDÖNGÖS BARÁT. FRÁTER GYÖRGY (1482–1551)

NAGY BETTINA: „VÁRAD ERDÉLY KAPUJA...” NAGYVÁRAD TÖRTÉNELMI SZEREPE A FEJEDelemsÉG KORÁBAN

HÍREK HUSVÉTH ANDRÁS: „VOLT EGYSZER EGY MONARCHIA” 2018. JÚNIUS 1., HAJDÚNÁNÁS (KONFERENCIABESZÁMOLÓ)

TÖRÖK PÉTER: KONFERENCIA-FELHÍVÁS (VI. BIHAR-KUTATÁS)

EMLÉKEZŐ DUDÁS JÓZSEF: ELMENT JORDÁN SÁNDOR, ZSÁKA HELYTÖRTÉNETÉNEK KUTATÓJA

ÚJ NÉZŐPONT

V. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

V. évfolyam 2. szám

Debrecen, 2018.

Szerzőink

Dr. Bagdi Róbert PhD, főiskolai docens (Neumann János Egyetem Gazdálkodási Kar)
Balázs Ádám, régésztechnikus (Déri Múzeum, Debrecen)
Bényei-Csáky Szabolcs
Dudás József, helytörténész (Zsáka)
Godzsják Attila, történész (Sátoraljaújhely)
Husvéth András, főlevéltáros (MNL HBML, Debrecen)
Kovács Gergely, levéltáros (MNL HBML, Debrecen)
Mobácsi Endre, történész-muzeológus (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza)
Nagy Bettina, doktorandusz (DE BTK Történelmi Intézet)
Nagy Gergő, gyűjteménykezelő (Kölcsey Ferenc Emlékház és Álmosdi Kiállítóhelyek),
régésztechnikus (Déri Múzeum, Debrecen)
Dr. Reszegi Zsolt PhD, levéltáros (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár)
Dr. Szabadi István PhD, igazgató (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára),
egyetemi docens (DE Történelmi Intézet)

Főszerkesztő

Dr. Brigováczy László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tótság Aron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Balázs Ádám
Brigováczy Éva
Nagy Gergő

Lektorálás

Dr. Szabó Gábor PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK Régészettudományi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: *ujnezopont@gmail.com*

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

BAGDI RÓBERT: Az Országos Községi Törzskönyvbizottság által meghatározott településnevek a Felvidék keleti peremén és használatuk a gyakorlatban.....	5
BALÁZS ÁDÁM – NAGY GERGŐ: Előzetes jelentés Álmosd-Téglavető dűlő lelőhelyről.....	29
NAGY GERGŐ: Árpád- és középkori telepnyomok Álmosdon és közigazgatási határain belül.....	47
MOHÁCSI ENDRE: Szatmár és Várad kapcsolata az 1613. évi Báthory–Bethlen fejedelemtváltság idején	63
BÉNYEI-CSÁKY SZABOLCS: Adalékok a nagyváradi színjátszás dualizmuskori történetéhez. Két eltérő színi évad a nagyváradi színpályán: 1877 – Kolozsvár, 1878 – Debrecen összehasonlító elemzése a korabeli sajtódokumentumok fényében	71
GODZSÁK ATTILA: Adalékok a szélsőjobboldal Bihar vármegyei történetéhez ...	83
HUSVÉTH ANDRÁS – KOVÁCS GERGELY: A kádári egyházpolitika Biharban.....	97

Adattárak

RESZEGI ZSOLT: Elhurcolva; magyar katonák a Szovjetunióban 1941–1955	117
--	-----

Recenziók

SZABADI ISTVÁN: Oborni Teréz: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551).....	151
NAGY BETTINA: „Várad Erdély kapuja...” Nagyváradi történelmi szerepe a fejedelemség korában	153

Hírek

HUSVÉTH ANDRÁS: „Volt egyszer egy Monarchia” 2018. június 1., Hajdúnánás (konferenciabeszámoló)	157
TÖRÖK PÉTER: Konferencia-felhívás (VI. Bihar-kutatás).....	161

Emlékező

DUDÁS JÓZSEF: Elment Jordán Sándor, Zsáka helytörténetének kutatója.....	163
--	-----

Contents

Studies

RÓBERT BAGDI: Names of Settlements as Defined by the National Municipal Registration Committee on the Eastern Edge of Upper Hungary, and Their Practical Use	5
ÁDÁM BALÁZS – GERGŐ NAGY: Preliminary Report of the Álmosd-Téglavető-dűlő Excavation.....	29
GERGŐ NAGY: Site Trails from the Árpád Era and the Middle Ages in Álmosd and Its Administrative Boundaries	47
ENDRE MOHÁCSI: The Relationship of Szatmár and Várad During the Báthory-Bethlen Change of Prince in 1613	63
SZABOLCS BÉNYEI-CSÁKY: Additions to the History of Acting in Oradea in the Era of Dualism. Two Different Seasons of Acting in the Troupe of Oradea: Kolozsvár 1877 and Debrecen 1878 – A Comparison Based on the Press Documents of the Period.....	71
ATTILA GODZSÁK: Additions to the History of the Extreme Right in Bihar County	83
ANDRÁS HUSVÉTH – GERGELY KOVÁCS: The Kadarian Church Policy in Bihar.....	97

Data Banks

ZSOLT RESZEGI: Taken Away; Hungarian Soldiers in the Soviet Union 1941–1955	117
---	-----

Recensions

ISTVÁN SZABADI: Teréz Oborni: The Diabolic Monk, György Fráter (1482–1551)	151
BETTINA NAGY: “Várad, the Gate of Transylvania...” The Historical Role of Oradea During the Era of Principality	153

News

ANDRÁS HUSVÉTH: “Once Upon a Time... There Was a Monarchy” June 1, 2018, Hajdúnánás (Conference Report)	157
PÉTER TÖRÖK: Call for Papers (Bihar Research VI)	161

Reminiscent

JÓZSEF DUDÁS: The Late Sándor Jordán, Researcher of the Local History of Zsáka ..	163
---	-----

Bagdi Róbert

Az Országos Községi Törzskönyvbizottság által meghatározott településnevek a Felvidék keleti peremén és használatuk a gyakorlatban

1. Bevezetés

Azoknak, akik a dualizmus kori Magyarország településszintű népességét kutatják, munkájukhoz fel kell használniuk a korszak népszámlálásait is. Ha a korszak utolsó (1910) összeírásán kívül bármelyik másik népszámlálással is foglalkoznak, azonnal szembesülnek egy, a kutatást jelentősen megnehezítő tényezővel. A települések névanyaga ugyanis, főleg a nemzetiségi területeken, nem egyezik meg az 1900. és az 1910. évről szóló kiadványokban, mert az 1898. évi IV. törvénycikk értelmében a 20. század első éveiben megtörtént a települések nevének törzskönyvezése. Minden kutatónak el kell döntenie, hogy milyen módon végzi el az egységesítést, amelynek több részeleme is van. Kiindulásként dönteni kell a közigazgatási keretekről is, például melyik beosztást érdemes követni a járásokat illetőleg, másodsorban meg kell határozni a helyesírást is, végül határozni kell arról is, hogy a korábbi vagy az újonnan létrehozott névanyagot érdemes használni.

A végső döntést nagyban befolyásolja, hogy az adott kutató melyik évet tekinti relevánsnak a saját vizsgálatait illetőleg. Mind az „eredeti” (19. századi, és az azt megelőző időszak), mind az új, törzskönyvezett nevezéktanoknak vannak előnyei és hátrányai. E sorok írója más kutatásaiban az 1910. évi közigazgatási beosztást és településneveket tekintette a kiindulási pontnak, jórészt helyesírási szempontok alapján, illetve az 1910. évi járások miatt, mert ez tükrözhetette leginkább a „központi szerepkörű település és vonzáskörzete” beosztást. Más kutatók, például ifj. Barta János *„Ha Zemplén vármegyét az útás vizsgálja”* című könyvében a Célkitűzések és feladatok fejezetének utolsó bekezdéseiben külön is foglalkozott a települések neveivel, módszertani szempontból pedig úgy döntött, hogy a rendezés előtti neveket használja, megtartva ezzel azok sajátos, több esetben archaikusnak tűnő helyesírását is. A dualizmus kori nevekkal kapcsolatban az alábbiak szerint összegezte véleményét: *„Elkerültem a dualista korszak végén kezdeményezett erőszakos helységnev-magyarítások sokszor torzszülött teremtményeit (pl. Kolbászóból Végaszó, Krivostyánból Gödrös, Sztakcsin Rosztokából Zubatag, Velopoljéből Szélesmező, Zamútóból Opálbegy, Zbojából Harcos stb.), mivel ezek ugyancsak megnehezítették volna a mai névazonosítást.”*¹

A kutatóknak tehát választani kell a kétféle nevezéktan közül, végeredményben csak az egyik formula válik számukra fontossá, míg a másikkal nem kerülnek szorosabb kapcsolatba. A 20. század elején ők ugyancsak döntöttek arról, hogy a mindennapi élet során a településnevek melyik alakját (írásban melyik helyesírási formáját) használják. Ez még akkor is kijelenthető, ha a választásuk nem tudatos döntés volt, hanem csak a megszokott forma használata. Másrészt akár az is előfordulhatott, hogy az állampolgár esetleg nem is hallott a településnevek rendezéséről, továbbá, ha az egyén más településre költözött, akár a saját szülőfaluja új, hivatalos nevével sem találkozhatott. A másik oldalról az államhatalmat képviselő hivatalnokoknak viszont tudniuk kellett a hivatalossá tett településnevekről (a törvény egyetlen nevet nyilvánított hivatalossá, annak használatát kizárólagossá tette).

¹ Ifj. Barta 2009. 16.

E tanulmányunkban fő célkitűzésünk, hogy megvizsgáljuk, a 20. század első éveiben a törzskönyvezés mennyire érintette Zemplén, Sáros és Abaúj-Torna vármegye falvait, illetve a törzskönyvezett névalakok mennyire mentek át a köztudatba és a gyakorlatba. A Törzskönyvbizottság 1905-ben kiadott jegyzékei² és a népszámlálások által használt névállomány mellett forrásul a sátoraljaújhelyi 1906. évi anyakönyveket fogjuk használni, azon belül koncentrálni a születési helyekre. 1906 volt az utolsó év, amikor az állam által vezetett házassági anyakönyvekben még feljegyezték nemcsak a házasulandók születési helyét és honosságát, de mindezt megtették a szülei esetében is.³ A születési anyakönyvekben a megszületett gyermekek szüleinél ugyancsak rendelkezünk a születési helyre vonatkozó információval. A halálozási anyakönyvekben szintén feljegyzésre került minden elhunyt születési helye. Mivel Sátoraljaújhelyre nemcsak Zemplénből érkeztek bevándorlók, hanem a szomszédos vármegyékből is, így a vizsgálati területünket kibővítettük a két szomszédos vármegyére, Sárosra, illetve Abaúj-Tornára is, amelyek a legjelentősebb kibocsátó területnek bizonyultak. A településneveket tekintve elsődlegesen a törzskönyvezés eredményeként létrejött nevezéktan fogjuk használni, míg zárójelben jelezzük a rendezés előtti neveket, ha a mondatban szereplő névről nem derül ki egyértelműen, hogy melyik nevezéktan része.

2. A három vármegye földrajzi jellemzői

2.1. A három vármegye természeti viszonyai

Vizsgálatunk keretét három vármegye összesen 1091 települése fogja képezni. A három vármegye Magyarország északi részének keleti peremét alkotta. Területük a Tisza folyótól északra terült el, míg északon az országhatárt jelentő Kárpátok gerince határolta. A három vármegye legfontosabb jellemzőit külön-külön foglaljuk össze.

Zemplén vármegye területe 6301,58 km², míg lakossága 343194 fő volt 1910-ben. A 450 település alkotta vármegye az egyik legkülönlegesebb alakú közigazgatási egység volt az I. világháború előtti Magyarországon. Észak-déli irányban hossza kb. 160 km, míg nyugat-keleti kiterjedése (Középső-Zemplénben) csupán kb. 40 km volt. A vármegye határait a természetföldrajzi adottságok határozták meg. Zemplén határait egyrészt különböző hegységek jelölték ki, így északon a Keleti-Beszkidék, nyugatról főleg az Eperjes-Tokaji-hegység, míg Észak-Zemplén keleti felét a kelet-nyugati csapású Víhorlát határolta.⁴ A vármegye természetes határait képezték másrésztől különböző kisebb-nagyobb vízfolyások, közülük legfontosabb a Tisza, de délnyugatról kis szakaszon a Sajó és a Hernád is határolta. A terület vízrajza a domborzattal áll szoros kapcsolatban. Mivel a vármegye legészakibb része volt a legmagasabb, ezért minden vízfolyás egy irányba, délre haladt, a legyező alakú vízhálózat végül a Bodrognban egyesült és Tokajnál ömlött bele a Tiszába. A Bodrognak saját forrása nincs, hanem több kisebb folyó egyesüléséből jön

² A három említett jegyzék pontos címe: A) *Zemplén vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*. B) *Sáros vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*. C) *Abaúj-Torna vármegye községei és egyéb lakott helyei továbbá Kassa szab. kir. város egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*. Bp., 1905. Kiadta: Országos Községi Törzskönyvbizottság.

³ 1907-től csak a házasulandók legfontosabb személyes adatai kerültek bele a korábbi évekhez képest egyszerűsített formátumú anyakönyvekbe.

⁴ Borovszky [é. n.] 1.

létre, közülük a Tapoly és Ondava ugyan Sáros vármegyében eredt, de Észak-Zemplénen végigfolyva, végül Kisbosnya alatt egyesültek. Számos kisebb patakot is felvettek, ezek közül legjelentősebbnek az Ondava bal parti mellékpatakja, az Olyka tűnik. A Laborcnak Zemplén legészakibb településének (Nagycsertész) a határában volt a forrása. A vármegye természeti viszonyaira az észak felé fokozatosan emelkedő tengerszintfeletti magasság volt a legjellemzőbb.

Sáros vármegye Zempléntől nyugatra helyezkedett el, területe 3652 km², míg lakossága 174620 fő volt 1910-ben, továbbá 379 településsel rendelkezett. E közigazgatási egységet már kizárólag hegyvidéki jellegű táj jellemezte, a települések lényegében a kisebb-nagyobb patak- és folyóvölgyekben húzódtak meg. A folyók közül a már említett Ondava és Tapoly felső folyása érintette a vármegyét, annak északkeleti részén délkeleti irányba haladva folyt át Zemplénbe.⁵ A vármegye középső részét azonban a dél irányba haladó Szekcső uralta, amelynek völgye másrészt a fő közlekedési tengelyt is kijelölte, végül Eperjestől délre a Tarczába ömlött. Meg kell továbbá említenünk a Hernádot, amely Szepes vármegye felől érkezett, és Sáros délnyugati szegletét érintette kanyargós völgyével. A Kassa-Igló közötti vasútvonal is e völgyben épült meg. Sáros északnyugati részét érintette továbbá a Poprád, amely Szepesben eredt, de rövid szakaszon a Héthársi járás néhány települését is érintve Lengyelország felé veszi az irányt. Az egyetlen folyó a Kárpát-medencében, amely ugyan itt ered, de nem a Duna vízgyűjtő területéhez tartozik.

Abaúj-Torna vármegye Zempléntől nyugatra, míg Sáróstól délre feküdt. 1910-ben területe 3326 km², lakossága 202288 fő volt, és összesen 262 település tartozott hozzá. Történetileg két különálló, de szomszédos közigazgatási egység volt, közülük Torna vármegye az egyik legkisebbnek számított az országban, így a 19. század során többször is összevonták Abaújjal, végül az 1881. évi XX. tc. véglegesítette az egyesítést. Abaúj-Torna déli része ugyancsak sajátos határral bírt, ennek oka, hogy a Sajó és a Hernád ék alakban tartott össze, és közrezárta a Cserehátat. A dombsági jellegű táj, a Cserehát lényegében Abaújhoz tartozott, annak déli részét a Szikszói járás tette ki, míg északi részét a Cserehádi járás. A vármegye határait keleten az Eperjes-Tokaji-hegység jelölte ki, a nyugati oldalon, az északi oldalról a Gömör-Szepesi-Érchegység magasodott.⁶

A három vármegye településhálózatát a természetföldrajzi viszonyok határozták meg. A dombsági és a hegyvidéki jellegű tájakon rendszerint a vízfolyások mentén sorakoztak a többnyire alacsony (több esetben 1000 fő alatti) lélekszámú kis falvak. Azt, hogy Sáros vármegye mennyire aprófalvas településszerkezettel rendelkezett, mutatja az a tény is, hogy a vármegye 379 településéből csupán 17-nek haladta meg a lélekszáma az 1000 főt 1910-ben. Ráadásul Kisszeben rendezett tanácsú városnak is csupán 3288 fős népessége volt 1910-ben. A vizsgált területen nagyobb (akár néhány ezer fős) lélekszámú településeknek egyrészt a déli, már alföldi jellegű táj (Zemplén) falvai, illetve a központi szerepkörű (többnyire járásközpontok) települések számítottak.

A három vármegyét tekintve öt település helyezkedett el a településhierarchia csúcsán, közülük is kiemelkedett Kassa, Abaúj-Torna székhelye, amely törvényhatósági jogú városnak számított, így a legszűkebb elitnek számító 31 legfontosabb város tagja volt, lakossága 1910-ben 44211 főt tett ki. További négy település jogilag rendezett tanácsú városnak számított: a zempléni vármegyeszékhely, Sátoraljaújhely (1910-ben 19780 fős

⁵ Borovszky [é. n.] 3.

⁶ Borovszky 1896. 266.

népességgel), továbbá Sárosban a vármegyeszékhely, Eperjes (1910-ben 16323 fős népességgel), és két kisebb sárosi járásszékhely, Bártfa (1910: 6578 fő) és Kisszeben (1910: 3288 fő).

2.2. A három vármegye nemzetiségi viszonyai

A három vármegye nemzetiségi viszonyait a *Magyar Statisztikai Közlemények* 42. kötetében közzétett adatok alapján mutatjuk be.⁷

Zemplén vármegye anyanyelvi összetétele az alábbiak szerint alakult 1910-ben: 56,5% magyar, 27% szlovák, 11,5% ruszin, 3% német, 2% egyéb. A magyarok a népesség többségét adták a Szerencsi járásban (99,2%), a Tokaji járásban (98,6%), a Sárospataki járásban (98,8%) és a Bodrogközi járásban (99,6%). A magyar-szlovák nyelvhatár a sátoraljaújhelyi járás északi részén haladt át, e járásban az össznépesség 79,1%-a volt magyar anyanyelvű, így 90% fölötti magyarsággal bírt a járás 41 településéből 22, ugyanakkor egy falu sem akadt, ahol a szlovákság 90% fölötti aránnyal rendelkezett volna. Az északabbra fekvő járásokban a szlovákság vette át a dominanciát, így a Nagymihályi járásban már 68,3% volt a szlovák anyanyelvűek aránya, de még volt négy magyar többségű falu is (Abara, Deregyő, Kistráska és Nagyráska). 15 faluban a szlovákok 90% fölötti arányt értek el. A Gálszécsi járás ugyancsak szlovák többségű volt (66,1%), 90% fölötti magyarsággal rendelkező falu egy sem akadt a járásban, noha járásszinten 29,5% volt az arányuk. A szlovákok éltek többségben a még északabbra eső járásokban, így a Varannóiban (72,1%) és a Homonnaiban (69,2%), míg a Sztropkói járásban a relatív többséget alkották (46,7%). A Mezőlaborci és a Szinnai járásban a ruszinok éltek többségben (78%, illetve 68,6%), az utóbbiban a szlovákok számítottak a második legfontosabb csoportnak (20,3%).

Sáros vármegyében a lakosság összetétele az anyanyelv alapján az alábbiak szerint alakult: 58% szlovák, 22% ruszin, 10% magyar, 5% német, 5% egyéb. A szlovákok tették ki a népesség többségét a Bártfai járásban (60,8%), az Eperjesi járásban (90,3%), a Giráltyi járásban (90,3%), a Kisszebeni járásban (77,5%) és a Lemesi járásban (88%), míg a Héthársi járásban relatív többséget alkotva kevéssel 50% alatt maradt az arányuk. Sáros vármegyében a ruszinok voltak a második legnépesebb csoport, olyannyira, hogy a Felsővízközi járásban 91,8%-os többségben éltek. A Héthársi járásban a népesség kissé több mint egyharmadát alkották úgy, hogy 13 faluban 90% fölötti volt az arányuk. A magyarság egy településen sem tudott a legnépesebb csoporttá válni, a legmagasabb arányszámot Girálton érték el 38%-kal.

Abaúj-Torna vármegyében a népesség anyanyelvi összetétele az alábbiak szerint alakult: 77,5% magyar, 18% szlovák, 3% német, 1,5% egyéb. A vármegyében a magyarok alkották a többséget a Csereháti járásban (80,5%), a Füzéri járásban (60,4%), a Gönczi járásban (99,4%), a Szikszói járásban (98,8%) és a Tornai járásban (95,9%). Egyetlen járás akadt, a Kassai, ahol a magyarok a népesség csupán nem egész 40%-kát alkották (3 fő kellett volna a 40%-os arány eléréséhez). E járásban a magyarok 7 településen érték el a 90%-os arányt: Abaújszinán, Buzinkán, Hernádszurdokon, Hidasnémetiben, Miglécnémetiben, Nagyidán és Tornyosnémetiben, míg egyszerű többséget (50% feletti arányt) további 9 településen alkottak. A Kassai járásban a szlovákok alkották a többséget 56,8%-kal, viszont 90% feletti többségben csupán 10 településen éltek, az 1910-ben hivatalos

⁷ Népszámlálás 1912. 880.

néven megnevezve őket (zárójelben a törzskönyvezés előtti név): Alsótőkés (Alsó-Tőkés), Baska (Baska), Benyék (Benyék), Felsőtőkés (Felső-Tőkés), Hernádtihany (Tihany), Izdoba (Zdoba), Kassabéla (Kassa-Béla), Kassaujfalu (Kassa-Ujfalu), Rás (Rás) és Szilvásapáti (Szilvás-Apáti). A szlovákok a járás 26 további településén alkották a népesség legalább felét.

3. A településnevek törzskönyvezése és szakirodalma

3.1. Településnevek 1898-ig

Magától értetődő, hogy minden településnek van történetileg kialakult neve, amely a helybeli lakosság révén alakult ki tájékoztató, jellemző, helymeghatározó jelleggel.⁸ A lakosok aligha tudtak arról, hogy volt másik, hasonló vagy ugyanolyan nevű település az országban, így végeredményben „tarka összevisszaság”⁹ alakult ki a neveket illetően. A Felvidék keleti peremén a településeket döntő többségében a középkorban alapították, jellemzően a 14–15. században.¹⁰ A 18. században már csak néhány telepés, főleg német nyelvű falut alapítottak, példaként Hercegekút (1904 előtt: Tracsonfalva – Sárospataki járás, Zemplén) említhető meg, amelyet 1750-ben telepített a Trautsmann hercegi család. A 18. század végére néhány kivételtől eltekintve kialakult az a településhálózat és névállomány, amely jellemző volt a 19. század végén is. A település-névadás korszakolásában a rendszertelen névadás első szakaszának hívjuk a 18. századtól 1873-ig tartó szakaszt. E szakaszban települések átnevezésére ritkán került sor, de példaként meg lehet említeni az ország más tájegységéről a bánsági Kiszombort, amely 1857-től használta hivatalosan a Kis- előtagot, megkülönböztetésül a bácskai Zombor szabad királyi várostól.¹¹

A rendszertelen névadás második szakaszát az első hivatalos helységnévtár megjelenésétől, 1873-tól számítjuk, míg a korszak végét az 1898. évi IV. törvénycikk határozta meg. E szakaszban új falu telepítésére országosan is meglehetősen ritkán, míg a vizsgált területen egyáltalán nem került sor. A 19. század utolsó harmadában mintegy 12 ezer település létezett Magyarországon, de számtalanszor előfordult, hogy egy vagy több település azonos nevet viselt, továbbá egyes településeknek több neve is használatban volt abban az esetben, ha például több etnikum élt az adott településen. A formailag meg egyező településnevek közül például országszerte 18 Kisfalud, 13 Csehi, 9 Almás, 5 Szent-erzsébet nevű település volt bejegyezve az 1863. évi helységnévtárban.¹² A különböző helyesírás alapján képezett alakok tovább növelték a variációk számát. E szakaszban egységes elvek szerinti, felülről irányított településnév-rendezésre nem került sor, viszont helyi, vármegyei szinten számos kisebb változtatásra is sor került, különféle helyi okok vagy például a vasúti közlekedés megszervezése miatt.

⁸ Szabó 1966. 132.

⁹ Uo. 135.

¹⁰ A magyar faluhálózat a 15. század végére elnyerte végleges képét, és kb. 20–21 ezer falvat foglalt magában, közülük 18–19 ezer lehetett az élő település. Szabó 1966. 70.

¹¹ Kókai 2007. 34–35.

¹² Jeneyné-Tóth 1997. I.

Zemplénben, a Hernád közelében fekvő, eredetileg Hoporty néven ismert falvat például 1881–82-ben, az áradások miatt áttelepítették, és a Sóstófalva elnevezést kapta.¹³ A honfoglalás 1000. évfordulójának közeledtével erősödtek a nemzeti érzelmek, ez hatással volt néhány település nevére is. Kis-Bányácskát 1887 óta hívják hivatalosan Széphalomnak, noha már Kazinczy Ferenc is így nevezte, és ez a név a 19. század folyamán hamar meggyökeresedett a köztudatban is. Néhány település magyaros, vagy magyarosabb nevet kapott a millennium jegyében, 1895-ben Petrahót Bodrog-Halásszá (Sárospataki j.) nevezték át.¹⁴ Névadóként a területen már korábban létezett Halász nevű település szolgált, amelynek neve csak dülönévként maradt fenn. Hangzásbeli átalakítás folytán Szmolnyikot Zemplén-Szomolnokká (Szinnai j.) keresztelték át. Az egyéb típusú korrekciók közé tartozik, hogy 1889-ben alakították ki a zempléni falu, Mező-Zombor (Szerencsi j.) nevét, utalva a falu jellegére. Zemplénben két Dobra is volt, így a Varannói járásbeli kapta a Nagy- előnevet, mert nagyobb volt a Királyhelmeci járásbelinél (Kis-Dobra).¹⁵ Abaúj-Tornában sor került például Kápolna-, Sándor- és Sziget-Bölzse (Kassai j.) egyesítésére, és Három-Bölzsének keresztelték el.¹⁶ Pusztá-Vendégi új neve Gagy-Vendégi (Csereháti j.) lett a szomszédos községekre is utalva, mert elnevezése így nem utalt arra, hogy elhagyott, pusztá jellegű terület lenne.¹⁷

3.2. A települések nevének törzskönyvezése

Magyarországon a dualizmus korában, a modernizáció jegyében érett meg a helyzet arra, hogy a települések történetileg kialakult nevét rendszerezzék, mert az azonos nevű települések egyre többször zavart keltettek a hétköznapi életben, így különösen a postai vagy a távírdai szolgáltatásban, továbbá a vasúti közlekedésben, a katonai térképek szerkesztésében stb.

Maga a folyamat, amit hivatalosan a településnevek törzskönyvezésének hívunk, jól szemlélteti az I. világháború előtti évek Magyarországának viszonyait, hiszen a modernizáció és a nemzetiségi kérdés összefonódásának tanúja, így magában hordozta az ellentétek kiéleződésének lehetőségét.

Az 1898. évi IV. törvénycikk rendelkezett az Országos Községi Törzskönyvbizottság felállításáról, amelynek feladata volt megállapítani, hogy minden településnek csak egy hivatalos neve legyen. E cél elérése érdekében a már létező településneveket előnevekkel vagy esetleg új nevekkel látták el, továbbá az újonnan megalakítottakat (és az egyesítések révén létrejövőket is) el kellett nevezniük, a hivatalos helyesírás megállapítása mellett.

A Törzskönyvbizottság a használatban lévő településnevek begyűjtésével kezdte meg munkáját, amelyeket aztán községi ívekre vezettek. Az elkészült íveket visszaküldték a vármegyéknek, amelyek kiegészíthették, majd helyben javaslatot tettek a hivatalos névre is. A visszaérkezett lapokat a bizottság szétosztotta tagjai között, és az észrevételek után megküldték az Országos Levéltárnak. A törzskönyvbizottság az összes település ilyen

¹³ Mező 1982. 77.

¹⁴ Uo. 105.

¹⁵ Uo. 109.

¹⁶ Uo. 81.

¹⁷ Uo. 109.

formájú véleményezése után alakította ki szakvéleményét. Ezt a véleményt aztán minden érintettnek el kellett fogadnia (pl. vármegye). Legvégül a belügyminiszternek kellett szentesítenie a kész javaslatot.¹⁸

A Törzskönyvbizottság csupán egyetlen vármegyét tárgyalta egyszerre, de minden esetben ügyelt arra, hogy az azonos településnevek tárgyalására is sor kerüljön, így például Bács-Bodrog vármegye 126 települése mellett további más vármegyében fekvő 243 község nevét állapították meg.¹⁹ „A tárgyalásnak ez a sorrendje azért szükséges, hogy több azonos nevű községre nézve egyszerre lehessen mérlegelni, melyik közülük a legfontosabb, s melyik tartsa meg nevét változatlanul...”²⁰ Elsőként Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye készült el 1900-ban, majd Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú és Heves vármegyék 1901-ben, majd következett a többi vármegye is, elsőként északi irányba haladva, a katonai vezetés kívánságával összhangban. A Felvidék keleti peremén Zemplén vármegye 1904-ben, míg Abaúj-Torna és Sáros vármegye 1905-ben kapott törzskönyvezett településneveket. Az I. világháború kitöréséig összesen 59 vármegye készült el, a kimaradt négy vármegye (Árva, Fogaras, Hunyad és Liptó) települései már nem kaptak hivatalos elnevezést.²¹

3.3. A településnevek kutatásának szakirodalma

A településnevek kutatása jelenti a nyelvészek és a történészek között a legszorosabb kapcsolódási pontot. Nem kívánunk a nyelvészeti névkutatásokról teljes bibliográfiát adni, ezt a munkát elvégezte Hoffman István a *Magyar helynévkutatás 1958–2002* című munkája révén.²²

Ha egy adott település esetében nem állnak rendelkezésre írott források, ami a 13. századot megelőzően gyakorinak számít, akkor a település nevéből is következtethetünk az alapításának körülményeire. A név alapján „a történeti-földrajz belőlük következtethet a táj több száz, esetleg ezer évvel ezelőtti arculatára”.²³ E témakörön belül a történészek számára a törzsi nevek álltak leginkább az érdeklődés középpontjában.²⁴

A települések hivatalos névadása ugyanakkor nem tartozott/tartozik a kutatók kiemelt kutatási témái közé. A rendezés folyamatával párhuzamosan, a kortársak először csak tudatták magát a tényt (például Buday László), majd a folyamat előrehaladtával mindinkább értelmezni/elemezni kívánták a megalkotott neveket (pl. Tasnádi Nagy Gyula),²⁵ de összességében a napvilágot látott publikációk száma nem tűnik magasnak. A 20. század folyamán megjelent nyelvészeti tanulmányok, illetve szakkönyvek rendszerint csak megemlégtették e neveket. Lőrincze Lajos viszont úgy vélte, hogy a vizsgálatokban nem

¹⁸ Jeneyné-Tóth 1997. VI.

¹⁹ Buday 1906. 226.

²⁰ Jeneyné-Tóth 1997. VIII.

²¹ Az említett négy vármegye több településével kapcsolatban is megszületett a végleges határozat, mivel nevük megegyezett vagy hasonló volt egy korábban tárgyalta település névéhez. Ezek azonban soha nem emelkedtek törvényerejűvé. Jeneyné-Tóth 1997. IX.

²² Hoffmann 2003. 280.

²³ Kálmán 1988. 127.

²⁴ Mintegy 300 törzsi helynévvel rendelkezünk. Kristó 1977. 219.

²⁵ Nagy 1914. 1–10.

mellőzhetőek.²⁶ Kálmán Béla például *A nevek világa* c. könyvében annyit írt a helynevekről, hogy a települések „*túlnyomórészt természetes módon*” kapják a nevüket.²⁷ „*A természetes, kollektív névadástól meg kell különböztetni a mesterséges névadást, amikor valamely hatóság (állam, tartomány, község, város vezetősége) tudatosan, névadási szándékkal nevez el, vagy kereszttel át valamely települést, hidat, erdőt, hegyet, de leginkább utcát.*”²⁸

Egyetlenegy kutató, Mező András nyelvész akadt, aki viszont tudatosan a hivatalos névadással is foglalkozott.²⁹ A munka részét képezte, hogy 1872 és 1970 között a mindenkor belügyminiszter vonatkozó iratait, illetve a Törzskönyvbizottság mintegy 90 csomónyi dokumentumait is áttekintette. Tipizálása során csoportokba rendszerezte a hivatalos neveket, amelyeket további levéltári „mélyfúrással”, 10 vármegye településneveivel vissza is ellenőrzött. A településnevek rendezése esetében az alábbi definíciót fogalmazta meg: „*Hivatalos névadásnak nevezem tehát a hivatalos név létrehozására irányuló folyamatot, akár a korábbi közösségi név újraalkotására (hivatalossá tételére) korlátozódik ez a tevékenység, akár pedig mesterséges úton állítanak elő új nevet.*”³⁰

A témában megjelent első publikációi során előbb a Törzskönyvbizottság által létrehozott neveket értékelte, hogy milyen célnak kellett megfelelniük. A fő cél a „*tökéletes tulajdonnévrendszer létrehozása volt*”,³¹ de emellett számos egyéb szempontnak is meg kellett felelni. Az új településnévnek egyrészt meg kellett felelnie a magyarosság kritériumainak (Phönixhuta ezért kapta a Főnikszhuta nevet – Sáros vármegye, Eperjesi j.). Történetileg hitelesnek kellett lennie, illetve a névnek tükröznie kellett valamely fontos helyi jellemzőt/körülményt (Traucsonfalvát így keresztelték át Hercegkúttá – Zemplén vármegye, Sárospataki j.). Szabatosnak is kellett lennie, így, ha lehetőség volt rá, akár még a név rövidítésére is sor kerülhetett, például Bodrog-Sára nevéből elhagyták a folyó nevét, mert egyetlenegy település viselte a Sára nevet az országban, így megkülönböztető jelzőre nem volt szükség. A lokalizálhatóság ugyancsak fontos szempont volt, például a Varannói járásbeli Mogyoróska a Tapoly folyó mellett feküdt, így a „Tapoly” előtaggal bővült neve, ami pontosította, megkülönböztette földrajzi fekvését. A különböző elvek egy-egy település nevében egyszerre is érvényesülhettek, így a Mogyoróska nevet még rövidítették azzal, hogy a kicsinyítő képzőt elhagyták, a végeredmény így Tapolymogyorós lett. Ráadásul Abauj-Tornában, a Gönci járásban egy Mogyoróska elnevezésű falu feküdt, melynek nem változott meg a neve a törzskönyvezéskor, így a két név jobban megkülönböztethetővé vált. Jelzők alkalmazására főleg a magyarok által lakott települések esetében került sor, országosan például a Tisza neve számos település elnevezésébe belekerült, közülük Zemplénből Tiszalúc említhető meg. Megjegyezzük, ha a rendezés eredeti céljait tekintjük – az „*egy településhez egyetlen hivatalos név tartozzon, ami különböztetik minden más névtől*” –, akkor

²⁶ „*Váló, hogy a mesterséges úton keletkezett nevek jó része a művelődés- vagy helytörténeti, nyelvjárási, szóföldrajzi, néplélektani stb. kutatásoknál vagy egyáltalán nem, vagy csak igen nagy kritikával átértékelve alkalmas. A mi vizsgálatunkban azonban a névanyag nem eszköz, nem más tudományág szempontjából, hanem önmagáért érdekel bennünket, ezért vizsgálatunkban nem mellőzhetjük. Meg kell állapítanunk helyét a magyar földrajzi nevek között: mi a »mesterséges« elnevezés, miben különböztetik a »természetes« elnevezéstől, milyen korban kezdődik, hol, mik a kialakulásnak az okai, körülményei, lehet-e koronként, helyenként különbséget tenni az egyes mesterségesen alakult névformák között stb.*” Lőrincze 1967. 23.

²⁷ Kálmán 1988. 125.

²⁸ Uo. 126.

²⁹ Hoffmann István megfogalmazása szerint az első olyan nagyszabású mű, amely a gyakorlatban is bizonyította a helységnévadás jelentőségét. A folyamat nyelvi jellegzetességeit tipizálva bizonyította, hogy a természetes és a mesterséges névadás nagyon sok lényegi egyezést mutat. Hoffmann 2003. 158.

³⁰ Mező 1972. 55.

³¹ Uo. 60.

ezt az elvet kellett volna alkalmazni minden esetben. Jelzőként alkalmazták a vármegyék neveit, de további lehetőségként például nagyobb vízfolyások, hegységek, városok nevei is előtagként szolgáltak. Tematikus térképünkön (lásd 1. számú térkép) e csoportot külön is megkülönböztettük. Az etimológiai világosság ugyancsak fontos szempontnak számított, ennek értelmében kötelező volt a települések nevének egybeírása. Például a korábban Márk-Csemernyének (Zemplén, Nagymihályi j.) hívott település nevéből ezért tűnt el a kötőjel. Tematikus térképünkön (lásd 1. számú térkép) e csoportot ugyancsak önálló csoportként kezeljük. A törzskönyvezés ebben az esetben csak annyit jelentett, hogy a településneveket más helyesírási elv szerint kellett írni. A kötőjelek alkalmazásának eltörlése nagyobb arányban érintette a magyarok által lakott településeket.

	Az alaptag változtatása	Példa
1.	helyesírási változtatás (6 altípus)	Főnixhuta → Főnixszhuta (Sáros)
2.	hangzásbeli átalakítás (8 altípus)	Prócs → Porócs (Sáros)
3.	helyettesítés (6 altípus)	Tapolybisztra → Tapolybeszterce (Sáros)
4.	történeti nevek felelevenítése (7 alt.)	Mergeska → Mérgesvágása (Sáros)
5.	az idegen nevek lefordítása (7 alt.)	Stefuró → Istvánd (Sáros)
6.	változtatás új névadó alapján (7 alt.)	Siba → Szekcsőalja (Sáros)
7.	az alaptag alaktani változtatása (7 alt.)	Dukafalu → Dukafalva (Sáros)
	A jelző megváltoztatása	Példa
1.	a jelzővel való differenciálás (13 alt.)	Rosztoka → Végrosztoka (Sáros)
2.	a jelző kicserélése (12 altípus)	<i>Ung: Felső-Remete → Jeszenőremete</i>
3.	a jelző lefordítása (1 altípus)	<i>Ung: Polena-Huta → Mezőhuta</i>
4.	a jelző átalakítása (1 altípus)	Tapli-lucska → Tapolylucska (Zemplén)
5.	a jelző elhagyása (2 altípus)	<i>Bereg: Mező-Tarpa → Tarpa</i>
6.	elemkicserélés típusváltással (2 alt.)	<i>Bereg: Beregszász-Vég-Ardó → Beregardó</i>
	Kombinált változtatások	Példa
1.	helyesírási változtatás (3 altípus)	Lipova → Tapolylippó (Sáros)
2.	hangzásbeli átalakítás (4 altípus)	Vagrinec → Felsővargony (Sáros)
3.	helyettesítés (4 altípus)	Lukavicza → Kislankás (Sáros)
4.	történeti nevek felelevenítése (8 alt.)	Viszlava → Kisvajszló (Sáros)
5.	idegen nevek lefordítása (7 altípus)	Gribo → Kisgombás (Sáros)
6.	elnevezés új névadás alapján (2 alt.)	<i>Bereg: Kis-Rosztoka → Felsőbatárszeg</i>
7.	az alaptag alaktani változtatásai (9 alt.)	Német-Jakabvágás ³² → Jakabvágása (Sáros)
8.	egyéb változtatások (1 altípus)	<i>Szepes: Kalyava → Szepeskárolyfalva</i>

1. táblázat. A megváltoztatott nevű települések rendszerezése.

(Forrás: Saját szerkesztés Mező András alapján.)

³² A soltészek által alapított falvak nevébe sokszor a „lehota” vagy a „volva”, a német nyelvben a „hau” vagy a „häu”, a magyar névben pedig a „vágás” szó került. Szabó 1966. 116.

Mező András összegző munkája 1982-ben látott napvilágot *A magyar hivatalos helység-névadás* címmel. Ebben a munkájában a megváltoztatott neveket többféleképpen differenciálta grammatikai szempontból, végül három főcsoportot különített el. Az alaptag változtatása (A) főcsoporton belül 7 típust, azon belül összesen 48 altípust különített el. A jelző megváltoztatása (B) főcsoporton belül 6 típust, azon belül 31 altípussal számolt. A harmadik főcsoport esetében (C) 8 típus összesen 38 altípusát határozta meg. Az 1. táblázatban egy-egy példa segítségével mutatjuk be a különböző típusokat, elsősorban Sáros vármegyéből kívántunk példákat megadni, mert majd minden típus előfordult a vármegyében (lásd 1. táblázat), amely kategória esetében ez nem volt lehetséges, ott Zemplénből választottunk példákat, ha még így is akadályokba ütköztünk, akkor egy közeli vármegyéből kerestünk további példákat.

3.4. *A törzskönyvezett településnevek osztályozása a három vármegyében*

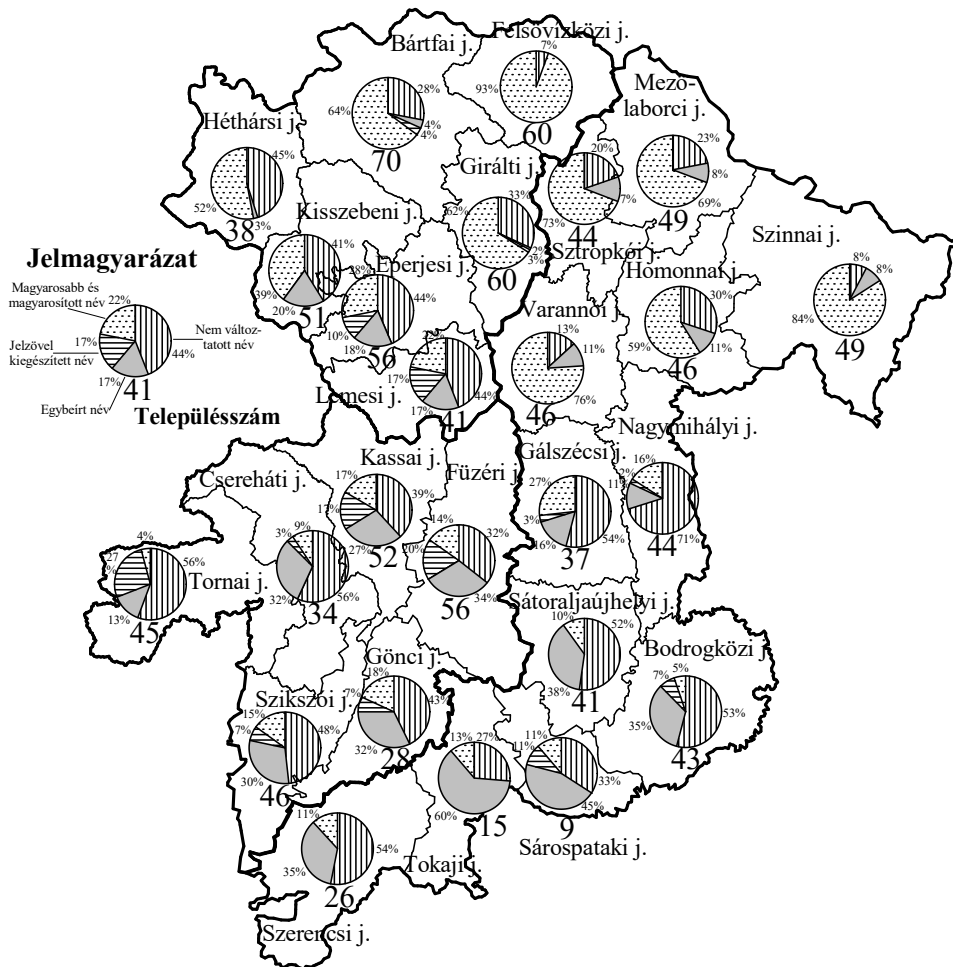
Az Országos Községi Törzskönyvbizottság Magyarország majdnem minden településének megállapított egy hivatalos nevet. Ennek kétféle módja volt, vagy a már használt nevet tették hivatalossá, vagy a nevet megváltoztatták. A 12 ezer település közül több mint a felét érintette a törzskönyvbizottság tevékenysége. Helyi szinten nem változott meg a neve Zemplén vármegyében a 450 település közül 161-nek (35,8%), Sáros vármegyében 378 településből 125-nek (33,1%), míg Abaúj-Tornában 262 településből 116-nak (44,3%). Tematikus térképeinken (lásd 1. és 2. térkép) csak az 1898 utáni rendezés során kialakított nevet értékeltük, majd ábráztuk térképeinken, így a 4.2. alfejezetben külön is kiemelt változtatásokat nem számítottuk hozzájuk, mert még a Törzskönyvbizottság tevékenysége előtt (1898 előtt) kapták meg neveiket. A magyarok által lakott járásokban jellemzően 50% körül alakult azon települések aránya, amelyeknek nevét semmiféle változtatás nem érte. A legmagasabb arányt (70,5%) azonban a zempléni Nagymihályi járás érte el, ahol a szlovákok éltek többségben. Ennek oka több tényező együttes hatása lehetett. Egyrészt a kiindulási alapot olyan névállomány jelentette, amely összességében kétféle egyedi volt ahhoz, hogy alig legyen hasonló hangzású település az ország más részén. Mivel a terület igen közel volt a magyar-szlovák nyelvhatárhoz, a magyar nyelv hatása erős lehetett a századok során.³³ A török hódítás előtt még számottevő magyar népessége is lehetett a területnek, a hódoltság korában intenzív vándorlás is érinthette a területet.³⁴ Végeredményben a Nagymihályi járásban szlovákok éltek, olyan falvakban, amelyek neve a magyar nyelv szókészletében sem hangzott idegennek, így nem változtatták meg őket.

Országosan 2693 településnév esetében törölték el a kötőjeles írásmódot, így minden tagot egybe kellett írni. Bár a települések nagyobb része elfogadta az új helyesírást, néhányan fellebeztek a korábbi forma megtartása végett, például az ország más tájairól, Nagykanizsát vagy Tisza-Burát lehet megemlíteni. A kötőjeles írásmód eltörlése főleg a magyar anyanyelvűek által lakott falvakat érintette. Zemplénben 86 települést (19,1%), Sárosban 33 falvat (8,7%), míg Abaúj-Tornában 73 (28%) települést érintett ez a szabály. Ha az arányokat járásszinten vizsgáljuk, a magyarok által lakott közigazgatási egységekben jellemzően a települések egyharmada esett e szabály alkalmazása alá. Az országhatáron vagy ahhoz nagyon közel fekvő járásokban került sor a legkevesebb kötőjel eltörlésére.

³³ Kovács 1938. 570.

³⁴ Bővebben lásd Kniezsa István kutatásait. Kniezsa 1941. 42–55.

Sárosban, például a Giráltyi járásban a 60 település közül 2 volt érintett (3,3%), a Héthársi járásban 1 település (2,6%), a Bártfai járásban is csak három (4,2%). Észak-Zemplénben hasonló arányok alakultak ki, a Szinnai és Mezőlaborci járásban 4–4 (8,2–8,2%), míg a Sztropkói járásban 3 (6,8%) falu nevét módosították így. Egy járással délebbre, a Varannói és a Homonnai járásban 5–5 település nevét írták egybe (10,9–10,9%). A három vármegye járásai között számszerűleg a legtöbb kötőjellel (19) eltörlésére a Füzeri járásban (Abaúj-Torna) került sor (33,9%), továbbá Zemplénben a Bodrogi járásban és a Sátorajújhegyi járásban, 15–15 esetben (34,9%, illetve 35,7%). Sáros vármegyében 10–10 esettel került a vármegyei lista élére az Eperjesi és a Kisszebeni járás (17,5%, illetve 19,6%).

1. térkép. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság javaslata alapján hivatalossá tett településnevek osztályozása Zemplén, Sáros és Abaúj-Torna vármegyéekben, járásonként.

(Forrás: Saját szerkesztés.)

Országosan 4435 település kapott új nevet, közülük 35,2%-nak jelzővel bővült a neve. Jelzőként szolgálhatott bármely, a közelben található földrajzi név, ami a szűkebb

földrajzi térre lokalizálhatóságot elősegítette. Megjegyezzük, hogy ha a településnevek rendezésére csupán távírdai, postai, vasúti stb. szempontból került volna sor, akkor elegendő lett volna a jelzővel bővíteni a neveket, például a vármegye neve lehetett volna a legkézenfekvőbb megoldás. Vizsgálatunkban mi azokat a változtatásokat tekintettük jelzővel való bővítésnek, amikor egy helyi vízfolyás, egy közeli hegység vagy város, esetleg a vármegye neve (tehát valamilyen létező földrajzi név) vált a településnév részévé. A három vármegyében azonban ezek a nevek csupán egy kisebb csoportot képeztek. Zemplénben mindösszesen 6 falu (1,3%), Sárosban 17 falu (4,5%), míg Abaúj-Tornában 38 falu esetében (14,6%) került sor jelzők alkalmazására. A jelzővel bővített településnevek nagyobb előfordulási eséllyel estek a magyarok által lakott területre, igaz a Szerencsi és Tokaji járásban egy sem volt közülük. Viszont Zemplénben, a Bodroghközben három település (7%) nevét is így bővítették (Bodrogszentes, Bodrogszentmária, Zemplénagárd), de a környező járasok mindegyikébe esett egy-két jelzővel bővített településnév, például: Tiszakarád (Sárospataki járás), Szécsegres (Gálszécsi járás), Zemplénszuha (Nagymihályi járás). Az öt legészakibb fekvésű zempléni járásban egy jelzővel bővített település sem akadt.

Sárosban, a Lemesi és az Eperjesi járásban 6, illetve 7 jelzős nevet is meghatároztak, például: Eperjesenyicke, Sárosbuják, Sárosiszép, Tapolykomlós, Tarcaszentpéter, Sebessalgó, illetve Hernádszentistván, Hernádszokoly, Sárosberettő, Sárosbogdány, Sároskisfalu, Sároskőszeg és Sárosófalu. A Kisszebeni, a Héthársi és a Felsővízközi járásban egy ilyen település sem akadt.

Abaúj-Tornában járásonként 1 és 12 között változott a jelzővel bővített településnevek száma, a Cserháti járásban volt a legkevesebb, ami egyetlenegy falut, Gagypátit jelentett. A Tornai járásban volt a legmagasabb a számuk (12): Ájfalucska, Bódvarákó, Bódvaszilas, Szádalmás, Szádudvarnok, Tornabarakony, Tornagörgő, Tornahorváti, Tornakápolna, Tornanádaska, Tornaszentandrás, illetve Tornaszentjakab. Az 1. számú térképünkön a harmadik elkülönített csoportot a jelzővel bővült nevek adták.

Az eddig nem említett esetekben vagy kisebb-nagyobb mértékben módosított formában törzskönyvezték a települések nevét, vagy teljesen megváltoztatták azt. E településnevek közös jellemzője, hogy magyarosabbakká váltak. Az 1. számú tematikus térképünkön egy csoportként kezeltük őket, mivel nem kívántunk különbséget tenni közöttük nyelvtani szempontból, hiszen Mező András már meghatározta az osztályozási szempontokat. A magyarosabb hangzás kialakítása érintette a magyar-szlovák nyelvhatártól délre fekvő falvak egy részét is, de arányuk alacsonyabb volt a nyelvhatártól északra fekvő járasok településeitől. Terjedelmi okok miatt az összes települést nem tudjuk felsorolni csoportonként, illetve osztályozott típusonként, de jellemzőnek gondolt példákat fogunk megnevezni az egyes csoportonként.

A magyar anyanyelvűek által lakott járasokban, például Zemplénben, a Szerencsi járásban 1, a Tokaji járásban 2, a Sárospataki járásban 1, míg a Sátoraljaújhelyi járásban ugyancsak 1 település volt érintett. Zemplén vármegyében a 450 település közül összesen 195-nek változott meg a neve (43,3%). Az öt legészakibb járásban viszont a települések több mint felének törzskönyvezték mondhatni nemcsak magyarosabb, de „magyarosított” nevet, így a Varannóiban 76,1%, a Homonnaiban 58,7%, a Mezőlaborciban 69,4%, a Sztropkóiban 72,7%, míg a Szinnaiban 83,7% volt az arányuk.

Ennek oka lehetett egyrészt, hogy korábban az északi, hegyvidéki települések közül csak néhány kapott új, magyar nevet 1898 előtt. Másrészt számottevő magyar ajkú

lakossággal soha nem rendelkeztek, így eredetileg sem kaptak magyar nevet. A Törzskönyvbizottság így döntően nem magyar nevű településnév-állománnyal találkozott a rendezés során.

A „magyarosítás” legegyszerűbb módja a név lefordítása volt, példaként megemlíthető Lukácsi (korábban Lukásóc, Homonnai j.), Utcás (Ulics, Szinnai j.) és Görbeszeg (Ulics-Kriva, Szinnai j.). Megoldást jelenthetett, hogy a magyarhoz igazították az idegen nevet, például a Sztropkói járásban Holcsikócot Holcsikká nevezték át. A magyarítás még jobban szembetűnő, ha a településnevet hasonló hangzású, de magyar névre cserélték le, például Papina így vált Papházává (Szinnai j.).

Végül számos település azonban olyan nevet kapott, amely nem vagy csak tágabb értelmezésben utalt adottságaira. Mező András ismeretlen motivációjú településneveknek nevezte azokat a neveket, amelyeknek semmilyen indok alapján nem talált magyarázatot, vagyis nem volt kapcsolódási pontjuk sem a helybeli lakossághoz, azok nyelvéhez, esetleg más helyi jellemzőkhöz, legyen az akár társadalmi vagy környezeti szempont. Zemplén vármegyéből Kurucfalva (Kudlóc – Homonnai j.), Hegyvég (Pritulyán – Sztropkói j.), Ordasfalva (Oreszka – Nagymihályi j.), Éralja (Inóc – Szinnai j.), Juhos (Parihuzóc – Szinnai j.), Tölgyeshegy (Zubna – Szinnai j.), Újszék (Novoszedlica – Szinnai j.), Zuhatag (Sztakcsin Rosztoka – Szinnai j.), Érfalu (Potocska – Sztropkói j.), Köves (Kolbóc – Sztropkói j.), Alsónyírjes (Tót Kajna – Varannói j.), Merészpatak (Mernyik – Varannói j.) nevezhető meg példaként. Mező András bizonytalan, ismeretlen névadó új jelzővel, jelzőcserével típusba sorolta például a zempléni települések közül Végaszót (Kolbásó – Szinnai j.), Kisvölgyet (Kriszlóc – Sztropkói j.) és Nagyköpatakot (Kvakóc – Varannói j.).

További példaként a zempléni Újszomotor (korábban: Zsalobina) esete érdemel különös figyelmet. A falu az Olyka völgyétől, illetve a folyó Ondavába való torkolatától néhány kilométerre keletre feküdt, illetve 1910-ben a Varannói járáshoz tartozott. A falunak már a millenniumra készülve új nevet javasolt a Magyar Nyelvet és Népművelést Zemplén Vármegyében Terjesztő Egyesület, Zemplén-Zsámbok formában. A község vezetői ezt a formulát akkor nem fogadták el, mivel a Zomotor nevet kívánták saját maguknak. További háttérmagyarázatként megjegyezzük, hogy Szomotor község ugyancsak Zemplénben található, a Bodroghözben, és népességének 98,9%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát 1910-ben. Jellemző a kortársak vélekedésére, hogy a közhangulat eredményeképpen a „szomorú tor” kifejezésből származtatták a település nevet, utalva Álmos vezérnek a honfoglaláskor bekövetkezett halálára. 1903-ban azonban az Országos Községi Törzskönyvbizottság foglalkozott a falu leendő nevével, végül három névből kívántak választani: A) Szaloba, B) Szomotor, C) Zomotor. Végül azonban az Újszomotor név mellett döntöttek, utalva arra, hogy már létezik egy ilyen nevű település, tehát mivel Zsalobina később kapta a nevét, ezért az új melléknevet is a névhez illesztették.³⁵

Sáros vármegyében összesen 202 település kapott magyarosabb nevet (53,4%), ráadásul minden járás érintett volt, még a legalacsonyabb értékkel bíró Lemesi járásban is 8 település kapott új nevet (19,4%). A magyarosabb nevű települések aránya a Felsővízközi járásban bizonyult a legmagasabbnak Sárosban, ahol 60-ból 56 település járt így (93,3%), de a Girálti járásban is 61,7%, míg a Bártfaiban 63,4% volt az arányuk. A

³⁵ Mező 1982. 259–260.

Héthársi járásban a falvak többsége, 52,6%-a ugyancsak magyarosabb nevet kapott. A magyarosabb névre Sáros vármegyéből példaként Bélavézse (Bártfai járás) falvat említjük meg, amelynek a rendezés előtt Belovezsa volt a neve. A szláv nyelvek csekély ismerete is elegendő ahhoz, hogy a fehér melléknevet felfedezzük a korábbi névben.

A fordítás ugyancsak népszerű módszernek bizonyult Sárosban is, a teljesség igénye nélkül néhány olyan példát közlünk, ahol a nevek kialakításakor egyéb jelzőt, vagy szót is a névhez toldottak. A Bártfai járásban fekvő Sárosgörbényt korábban Krivének hívták.³⁶ A falu 195 lakosából 186 ruszin ajkú volt. Hasonló módszerrel vált Sztarina Poprádófaluvá³⁷ (Héthársi j.), Pitrova Végpetrivé (Bártfai j.), Gribo Kisgombássá³⁸ (Felsővízközi j.), Mesztiszko Kishellyé³⁹ (Felsővízközi j.), Gavranec Kishollóddá⁴⁰ (Felsővízközi j.), Polyakóc Tapolylengyellé⁴¹ (Girálti j.), Jesztreb Felsőkányává⁴² (Héthársi j.), Orosz-Volya Kisszabadossá⁴³ (Girálti j.). Sáros vármegyében az ismeretlen motivációjú névadás csoportjába kerültek például az alábbi települések: Alsópagony (Alsó-Polyánka – Bártfai j.), Alsóvízköz (Alsó-Svidnik – Felsővízközi j.), Rózsadomb (Bohrudzsál – Felsővízközi j.), Erdővágás (Richvald – Bártfai j.), Kavicsos (Livó – Bártfai j.), Bátorhegy (Bisztra-Krajnó – Felsővízközi j.), Felsővízköz (Felső-Svidnik – Felsővízközi j.), Kőrmös (Kozsuhóc – Felsővízközi j.).

³⁶ 'krivý'=görbe

³⁷ 'starý'=öreg, ó

³⁸ 'hríbý'=gomba

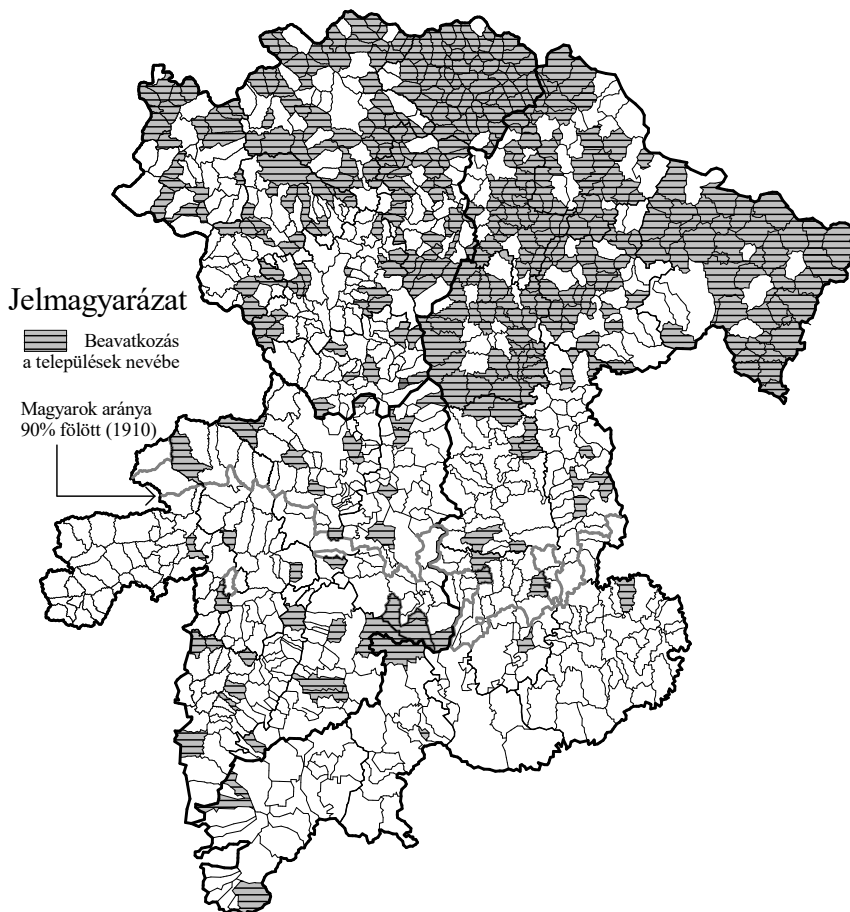
³⁹ 'miesto'=hely

⁴⁰ 'vrana'=varjú; 'havran'=holló

⁴¹ 'Poliak'=lengyel

⁴² 'jastrab'=kánya

⁴³ 'voľný'=szabad

2. térkép. Magyarosabb és magyarosított nevű települések Zemplén, Sáros és Abaúj-Torna vármegyékben az Országos Községi Törzskönyvbizottság döntése értelmében (1904, 1905).
(Forrás: Saját szerkesztés.)

Abaúj-Tornában a 261 településből 34-nek törzskönyveztek magyarosabb nevet (13%). A járások átlagai között is kisebb volt a különbség a legnagyobb (17,9%) és legkisebb érték (4,4%) között, mint Zemplénben vagy Sárosban. Abaúj-Tornában kisebb volumenű beavatkozások történtek a települések nevébe, mert járásonként 2 és 9 között alakult a magyarosított nevű települések száma. Jellemző példának tekinthető a Füzeri járásban fekvő Szkáros település esete, hiszen neve Eszkárosra változott. A magánhangzók magyarosabbá tétele úgy is megtörténhetett, ha vessző segítségével hosszúra változtatták a magánhangzót, például Rank település így vált Ránkká, illetve Ujváros Szaláncújvárossá. A gönci járásban Bodókö-Ujfalu és Bodókö-Váralja neve hasonló rend szerint, de mássalhangzók betoldásával újult meg: Boldogkőújfaluvá, illetve Boldogkőváraljává nevezték át őket. A Kassai járásban fekvő Koksó-Mindszent törzskönyvezett neve Kaszaminszent lett. Ritkább esetekben a nevek egyszerűsítése ugyancsak előfordult: Kovácsvágás-Huta neve Vágáshutára, míg Sompatak-Nagy-Huta neve Nagyhutára változott.

5. Az 1906. évi anyakönyvek Sátoraljaújhelyen

Sátoraljaújhely népessége 1900-ban 16712, míg 1910-ben 19780⁴⁴ fő volt, így 1906-ban 17 és 18 ezer fő között lehetett Sátoraljaújhely népességszáma. A Statisztikai Hivatal által közreadott demográfiai adatok alapján a 20. század első éveiben évente kb. 200 fő körül alakult a természetes szaporulat a városban, ami egy évtized alatt így összesen kb. 2000 főt jelenthetett. Az említett két népszámlálás eredménye között ugyanakkor kerekítve 3000 fő volt a különbség, így a migrációból minimum 500, de nagy valószínűséggel közel 1000 fős többlet keletkezhetett.⁴⁵ Az általunk vizsgált 1906. évi anyakönyvek mindegyike tartalmaz a születési helyre vonatkozó bejegyzést is.

5.1. Sátoraljaújhely 1906. évi születési anyakönyve

Sátoraljaújhelyen 719 bejegyzést tettek a születési anyakönyvbe 1906-ban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy pontosan ennyien is születtek volna az adott évben a városban, mert 9 főt utóanyakönyvezéssel jegyeztek be, illetve 5 édesanya ugyan a város kórházában szült, de egyikük sem helyi lakos volt.⁴⁶ 1906-ból összesen 1313 születési hely áll rendelkezésünkre,⁴⁷ ami Sátoraljaújhely lakosságának közel 10%-t jelenti. 1906-ban az édesapák 20,75%-a volt helybeli születésű, míg az édesanyáknak is csak 24,3%-a. A legnagyobb kibocsátó településeket a 2. táblázatban foglaltuk össze.

Ssz.	Település	Szülő	Ssz.	Település	Szülő
1.	Sárospatak (Zemplén)	23	9.	Debrecen (Hajdú)	9
2.	Tolcsva (Zemplén)	22	10.	Gálszécs (Zemplén)	8
3.	Kassa (Abaúj-Torna)	15		Királyhelmec (Zemplén)	8
	Olaszliszka (Zemplén)	15		Miskolc (Borsod)	8
5.	Budapest (Pest-PSK)	14		Nagykövesd (Zemplén)	8
	Munkács (Bereg)	14	14.	Céke (Zemplén)	7
7.	Ungvár (Ung)	12		Beregszász (Bereg)	7
8.	Nyíregyháza (Szabolcs)	11		Mikóháza (Zemplén)	7

2. táblázat. Az 1906-ban Sátoraljaújhelyen született gyermekek szülei születési helyeinek rangsora.

(Saját szerkesztés az 1906. évi születési anyakönyvek alapján.)⁴⁸

⁴⁴ Az adatok a jelenlévő polgári népességre vonatkoznak. Népszámlálás 1912. 826.

⁴⁵ Egy hivatalos adatot tudunk megemlíteni, 1910 után ugyanis a közzétett népszámlálási kötetek publikálták az 1900 és 1910 közötti népmozgalom számaikat is. *Sátoraljaújhely* esetében mindez azt jelentette, hogy 1900 és 1910 között csak bevándorlásból 1685 fővel gyarapodott a népesség száma! Népszámlálás 1912. 266–267.

⁴⁶ Még az is előfordult, hogy a kórházban született gyermekek közül egyet kétszer írtak be az anyakönyvbe (596. és 612. sorszám alatt)! MNL BAZML SFL XXXIII.2.a Születési 270. k.

⁴⁷ 1906-ban 88, a kor szokása és polgári joga szerint törvénytelennek nevezett születés történt Sátoraljaújhelyen, esetükben az apákra vonatkozó részeket egyszerűen kihúzták, vagyis ennyivel kevesebb apa adatait tudtuk felhasználni. Két édesapa születési helyét nem ismerjük, mert egyikük nem tudta, hol született, másikat ismeretlenként határozták meg. 1906-ban 4 ikerszületés is volt.

⁴⁸ MNL BAZML SFL XXXIII.2.a Születési 270. k.

Ezek a települések vagy a földrajzi közelségük miatt váltak a legnagyobb kibocsátókká (Sátoraljaújhely környéki falvak), vagy a településhierarchia magasabb szintjén álltak (járásközpontok és vármegyeszékhelyek, illetve Budapest), amihez magasabb lélekszám is társult. A legnagyobb kibocsátó Sárospatak volt, hiszen az 1906. évi adatok alapján 23 szülő származott el onnan. Tolcsva 22 fővel a második, míg Kassa és Olaszliszka 15–15 fővel a harmadik lett. Egyes települések esetében a férfiak és nők nem egyforma mértékben választották Sátoraljaújhelyt lakóhelyüknek. 1906-ból pedig Királyhelmeccről érkezett 8 férfi, míg nő egy sem, Nagymihály esetében ugyancsak 5 férfi érkezett, Cselejről pedig 4 férfi. Csak nők érkeztek Kistoronyáról és Tokajról (6–6 fő), Mádról (5 fő) és Bártfáról (3 fő).

5.2. Sátoraljaújhely 1906. évi halálozási anyakönyve

A halálozási anyakönyvbe ugyancsak bejegyezték a születési helyeket is (továbbá a név és életkor, szülők, pontos dátum és a bejelentő neve került még feltüntetésre). Sátoraljaújhelyen 1906-ban 532 bejegyzést tettek a halotti anyakönyvbe, de 441 konkrét születési helyet lehetett számításba venni.⁴⁹ Az 1906-ban elhunytak közül összesen 249-en (56,5%) születtek helyben. 1906-ban 192 öt éven aluli gyermek halálozott el, ami összesen 43,5%-ot jelentett. Többségük helyi születésű volt: az 5 év alatti elhunyt gyermekek között csupán 20 fő nem sátoraljaújhelyi születésű volt. A számokat átcsoportosítva: 1906-ban 57 volt a helyi születésű 5 évnél idősebb halottak száma (13%). Ezzel szemben a nem helyi születésű 5 évnél idősebb holtak száma: $441 - 249 - 20 = 173$ (39%). A 20 éven felüli lakosságot tekintve, közülük összesen 215 fő hunyt el, és csupán 52 személy (24,2%) született a vármegyeszékhelyen.⁵⁰ Az 1906-ban elhunytak közül a Kassáról elszármazottak voltak a legtöbben, szám szerint 7-en, őket követték a sárospatakiak 6 fővel, majd Magyarizsép (5 fő, Zemplén), Csörgő (3 fő, Zemplén), Ladamóc (3 fő, Zemplén), Miskolc 3 fő, illetve Füžérradvány (3 fő, Abaúj-Torna) következett a kibocsátók között. Kassa első helyezése annak volt köszönhető, hogy az elhunytak közül 5 gyermek volt, akik csupán 1–3 hónaposak voltak.

5.3. Sátoraljaújhely 1906. évi házassági anyakönyve

Az 1906. évi anyakönyvek közül a házassági anyakönyvek közlik az egyénekről a leg részletesebb adatokat, bejegyezve a házasulandók nevét, lakhelyét, születési helyét, foglalkozását, születési idejét és vallását, továbbá a szülők nevét, lakhelyét és foglalkozását. Sátoraljaújhelyen 1906-ban 147 házasság kötöttetett úgy, hogy a menyasszonyok közül csupán hárman nem voltak sátoraljaújhelyi lakosok. A férjek esetében viszont 38-an (25,9%)

⁴⁹ Mi az elhunytak közül nem vettük figyelembe az ismeretleneket, a kórházban elhunyt, de más településeken élt állampolgárokat, az azonosíthatatlan vízi hullákat stb., tehát csakis a bizonyíthatóan Sátoraljaújhelyen élt állampolgárokkal foglalkoztunk. 1906-ban a kórházban elhunytak száma 86 volt. Végül megjegyezzük, hogy ráadásul az anyakönyvbe a kórházban elhunytakat nem az előre kitöltött oldal formanyomtatvány szerinti soraiba írták be, hanem az üres sorok mellé, a margóra. Kisebb hiányosságot jelentett, hogy 4 elhalálozott személynek nem ismerjük a születési helyét, mert a bejelentőknek vagy a rokonságnak nem volt pontos tudomása erről, ill. végül az 1906-os anyakönyvbe tettek egy utólagos bejegyzést is.

⁵⁰ Nem számítva hozzájuk a két ismeretlen korú elhunytat.

nem voltak sátorlajújhelyi lakosok. Csak egyetlen házasulandó pár akadt azonban, amelynek egyik tagjának sem volt – a személyes adatai alapján – a házasságot megelőzően kapcsolódási pontja Zemplén központjához.

A házasulandók születési helyét tekintve már közel sem volt ilyen egyszerű a kép. A férfiak közül 26-an születtek Sátorlajújhelyen (17,7%), míg a feleségek közül 65 helybeli születésű volt (44,2%). A helybeli születésűek között 9 házasság (a 147 házasság 6,1%-a) kötöttetett.⁵¹ A 147 házasságból 51 (34,7%) kötöttetett bevándorlók között, vagyis mindkét fél máshol született, de a házasságkötéskor már Sátorlajújhelyen éltek.

A házasságok felekezeti hovatartozását tekintve egy vallási csoport házasodott csak a saját vallásán belül 1906-ban: a baptisták. 1906-ban az egyetlen baptista férj lépett frigyre az egyetlen baptista menyasszonnyal. Az izraeliták ugyancsak szigorú endogámiát követtek, de akadt egy kivétel.⁵² 1906-ban 47 izraelita házasság kötöttetett. Ezek a házasságok talán leginkább abban különböztek a más vallásúak által kötöttektől, hogy a menyasszonyok túlnyomórészt helybeliek voltak (lásd 3. táblázat). 1906-ban, az izraelita férfiak majd 90%-os bevándorlási aránya alapján úgy tűnik, a városba újonnan betelepülő izraelita férfiak úgy szilárdították meg helyzetüket véglegesen a településen, hogy egy helyi család leányát vették feleségül. A további négy vallás – római katolikus, görögkatolikus, református és evangélikus – követői között számos vegyes házasság fordult elő (lásd 3. táblázat).

Felekezetek	Összes		Nem sátorlajújhelyi születésű				Vegyes házasság	
	Férj	Feleség	Férj	Férj%	Feleség	Feleség%	Férj	Férj%
Baptista	1	1	1	100	1	100	0	0
Evangélikus	6	3	6	100	1	33	6	100
Görög kat.	20	34	15	75	23	67,6	7	35
Izraelita	48	47	43	89,6	18	38,3	1	2,1
Református	18	13	13	72,2	7	53,8	14	77,7
Római kat.	54	49	43	79,6	32	65,1	27	50
Összesen:	147	147	121	82,3	83	56,5	55	37,4

3. táblázat. Az 1906-ban Sátorlajújhelyen kötött házasságok részletezése
(Saját szerkesztés az 1906. évi házassági anyakönyv alapján.)⁵³

⁵¹ A felekezeti megoszlás 1906-ban: két római katolikus, két görögkatolikus, két református, egy izraelita és két vegyes házasság (egy görög-római katolikus és egy római katolikus-református).

⁵² Az izraelita férfiak között előfordult egyetlen más felekezetével kötött házasságot azért emeljük ki külön is, mert vizsgálatunk során „szerencsénk” volt felfedezni az okot is. Erős a gyanúnk, hogy az egyetlen kivételnek számító házasság „kényszer” miatt került megkötésre. Az izraelita férj, illetve római katolikus feleség házasságkötése 1906 januárjában volt, majd márciusban már meg is született fiuk. Az édesapai bejegyzés szerint a férjnek ekkor már református volt a vallása!

⁵³ MNL BAZML SFL XXXIII.2.a Házassági 195. k.

6. A törzskönyvezett nevek írásmódja az 1906. évi hivatalos dokumentumokban

Ahogy az előző fejezetekben is bemutattuk, az 1906. évi anyakönyvekben összesen több mint 2000 településnév volt bejegyezve a születési helyek rovatban. A magas mintaszám ellenére a vizsgálatunk szempontjából azonban a települések töredéke vehető figyelembe, a helybeliek nagy száma miatt.

Az új, törzskönyvezett nevekről azonban kijelenthető, hogy gyakorlatilag nem kerültek át a köztudatba és így a gyakorlatba. A Nagy-, Alsó-, Felső- stb. előtagokat rendszerint külön írták, a leggyakoribb írásmód például a Nagy Géres, Alsó Regmec formula volt. A kötőjelek használata is fennmaradt, például Alsó-Berecki formában. Az új jelzőket a gyakorlatban az esetek többségében nem alkalmazták, például Révleányvár nevéből a „Rév” előtag nem jelent meg. Előfordult olyan névváltozatok használata is, amelyek soha nem is voltak hivatalosak, például bejegyzésre került Alsó Mislye neve, ami helyett Mislyét kellett volna írni, míg a rendezés előtt Mislyinának hívták a települést. Abaúj-Tornában azonban volt egy Alsó-Mislye, ha arról lett volna szó, akkor viszont ki kellett volna írni a vármegye nevét. A nem hivatalos nevek használatának köznyelvi megszokása érvényesült Regmec esetében, ami jelző nélkül került bejegyzésre, noha létezett a rendezés előtt és után is Alsó-, illetve Felső-Regmec is.

A vizsgálatunk szempontjából azonban a magyarosabb nevek sorsa tűnik a legfontosabbnak. A törzskönyvezett nevek használata nem valósult meg a gyakorlatban, például bejegyzésre került a már tárgyalt Újszomotor helyett a korábbi, Zsalobina névalak. Az anyakönyvekben az összes, formájában, jelentésében magyarosabbá tett név esetében a régi formulát használták, példaként megemlítjük, hogy bejegyzésre került a korábbi nevek közül Ladmócz (Ladamócz helyett), Makócz (Mákos helyett), Hosztovica (Vendégi helyett), Leleszpolyán (Bodrogmező helyett), Alsóhrabóc (Alsógyertyán helyett), Felső Csebinye (Felsőcsebény helyett), Ublya (Ugar helyett). Nagymihály járásközpont közvetlen szomszédságában, de már Ung vármegyéhez tartozó Sztrajnyán neve ugyancsak a korábbi formulát követte, hiszen a törzskönyvezett neve Laborczszög volt. (Ma már Mihálovce/Nagymihály részét képezi a falu.)

Összegzésképpen: a magyarosabb formátumú településnevek esetében a halálozási anyakönyvben mind a számításba vehető 12 település nevét a törzskönyvezés előtti formában jegyezték be (12/12). A születési anyakönyvben ez az arány 37/37 volt, míg a házassági anyakönyvben: 1/1 (Rózsadomb/Bodruzsál) volt.

Végül megjegyezzük, hogy az új helyesírásnak megfelelő, helyes alakban jegyezték be a Sáros vármegyei Sebeskellemes nevét az anyakönyvbe.

Összegzés

A források alapján tehát úgy tűnik, az új nevek 1906-ban még nem mentek át a gyakorlati élet próbáján, mert nem használták őket az anyakönyvek bejegyzéseinél. Úgy tűnik, minél messzebb volt egy település, amit születési helyként bejegyeztek valamelyik anyakönyvbe, annál nagyobb esély volt arra, hogy hiba csúszott a leírásába. Megjegyezzük, 1907-től már nem kellett a születési helyeket bejegyezni az anyakönyvekbe, mert egyszerűsítették a formai követelményeket. Nehezen lehet elképzelni, hogy az anyakönyvi

részek kitöltésénél szükséges személyi adatokról, amelyek 1906-ig az anyakönyvek kitöltéséhez nélkülözhetetlen információk voltak, az állam csupán egyszerűsítési szándékkal lemondott. Ennek hátterében valószínűleg több tényező állhatott, valószínűleg az egyre erősödő vándorlási hajlam miatt egyre több esetben nehézségekbe ütközött az anyakönyvi részek kitöltése, ha valamilyen vitás kérdés, helyzet állt elő, továbbá mindezt papírokkal, vagy tanúkkal kellett bizonyítani. Végeredményben, ha nem kérdeztek rá az egyén esetében, hogy hol is született, kevesebb esély volt arra, hogy hibásan töltsék ki a dokumentumokat. Egy-egy Sátorajáújhelytől távolabb fekvő település esetében valószínűleg nem volt elvárható, hogy a hivatalnok segédlet nélkül is tudja, hol is fekszik az adott település. Példaként egy szintén dualizmuskori forrás bejegyzéseit említjük meg. 1869-ben, a népszámlálás íveinek felvételekor, Sátorajáújhelyen előfordultak hibás bejegyzések is, például *Barót* falu (Háromszék) esetében csupán az Erdélyt adták meg, Rábaszentmihály (Győr) Vas vármegyeinek lett jegyezve, míg Kecskemét (Pest-PSK) Szolnok vármegye részeként lett feltüntetve.

A korban a településnevek írásmódjában sem érvényesült a pontos helyesírás. Példaként említhető, hogy a vármegyei monográfiák sorozat részeként, 1896-ban megjelent (Borovszky Samu szerkesztésében) Abaúj-Torna vármegye és Kassa című kötet. A könyvben egy falu, a hivatalosan Hymnek nevezett település nevét Himnek írták, noha valószínűleg csak 1905-ben kapta meg a Hím elnevezést. A településnevek törzskönyvezése során tehát egyrészt sikerült megvalósítani az egyedi tulajdonnevek rendszerét, másrészt valószínűnek tűnik, hogy a munka során el kellett volna kerülni a mesterségesen kialakított, a helyi lakosságra felülről ráerőszakolt formulákat, a mielőbbi sikeres adaptáció reményében.

Róbert Bagdi

Names of Settlements as Defined by the National Municipal Registration Committee on the Eastern Edge of Upper Hungary, and Their Practical Use

In Hungary, it was during the era of Dualism that the historically developed names of settlements got systematized, as numerous names were in use that denoted not just one settlement.

The framework of registration was defined by the 4th Law Article of 1898.

In 1904, Zemplén county, while in 1905, Abaúj-Torna and Sáros counties received officially registered names, among which the rate of the changed names ranged from 55.7% (Abaúj-Torna) to 66.9% (Sáros) around the Eastern edge of Upper Hungary. In our study, we aim to systematize the registered settlement names of these three counties on the basis of what methods prevail in the naming conventions, also showing on maps the real spatial distribution of those settlements.

It can be verified based on the 1906 registers of Sátoraljaújhely in what rates the new settlement names had been adapted. Ultimately, it can be stated that the new settlement names had not or very vaguely got adapted into practice.

Források

Levéltári források

MNL BAZML SFL	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára
XXXIII.2.a	Zemplén megye kerületi anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye 1895–2004. Anyakönyvi kötetek 1895–1980.
Házassági 195. k.	Sátoraljaújhely házassági anyakönyve 1905–1906.
Születési 270. k.	Sátoraljaújhely születési anyakönyve 1906.

Nyomtatott források

	Abaúj-Torna vármegye községei és egyéb lakott helyei továbbá Kassa szab. kir. város egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Bp., 1905.
Jeneyné–Tóth 1997.	Dr. Jeney Andrásné, Tóth Árpád (szerk.): A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). Bp., 1997.
Népszámlálás 1912.	A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Bp., 1912.
	Sáros vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Bp., 1905.
	Zemplén vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Bp., 1905.

Szakirodalom

Ifj. Barta 2009.	Ifj. Barta János: „ <i>Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja?</i> ”. Debrecen, 2009.
Borovszky [é. n.]	Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye. Bp., [é. n.]
Borovszky 1896.	Borovszky Samu, Sziklay János (szerk.): Abauj-Torna vármegye és Kassa. Bp., 1896.

- Buday 1906. Buday László: Magyarország községneveinek törzskönyvezése. In: Földrajzi Közlemények, 34. (1906) 6. füz. 224–229.
- Hoffmann 2003. Hoffmann István: Magyar helynévkutatás 1958–2002. Debrecen, 2003.
- Kálmán 1988. Kálmán Béla: A nevek világa. Bp., 1988.
- Kniezsa 1941. Kniezsa István: Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Bp., 1941.
- Kókai 2008. Kókai Sándor: Kiszombor földrajzi környezete. In: Kiszombor monográfiája I. Szerk.: Marosvári Attila. Kiszombor, 2008.
- Kovács 1938. Kovács Alajos: A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban (Térképekkel). In: Századok, 72. (1938) pót-füz. 561–575.
- Kristó 1977. Kristó Gyula: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Bp., 1977.
- Lőrincze 1967. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. In: Magyar nyelvjárások, 13. (1967) 3–28.
- Mező 1972. Mező András: Községneveink rendezése a századfordulón. In: Magyar Nyelv, 68. (1972) 54–66.
- Mező 1982. Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982.
- Nagy 1914. Nagy Gyula: Zemplén vármegye új községnevei. In: Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez, 20. (1914) 1. sz. 1–10.
- Szabó 1966. Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Bp., 1966.

Balázs Ádám – Nagy Gergő

Előzetes jelentés Álmosd-Téglavető dűlő lelőhelyről*

Álmosd Magyarország keleti peremén található, Hajdú-Bihar megyében, az Érmelléki löszös háton. A településen 2017-ben több alkalommal a debreceni Déri Múzeum végzett megelőző feltárást egy OGD-s gázvezeték-fektetés keretében. Első két lépésben az Álmosd–Kokad között létesülő 5,9 km hosszú vezeték nyomvonalán, amely a településtől keleti és déli irányban haladt. A vizsgált területről az előzetes terepbejárás alkalmával vas-kori (szkíta), római császárkori (szarmata) és újkori leletanyag került elő. A nyomvonalon két azonosított lelőhelyet kutattunk meg, ebből a jelen dolgozat témáját képező Álmosd-Téglavető dűlő nevű lelőhelyen 2017-ben, több alkalommal folyt feltárási.¹ Első lépésben 7 jelenséget tártunk fel, amelyből 4 esett a nyomvonalba, 3 pedig a K1-es kút mellett létesített vízelvezető árokba. Ebből 6 bronzkori és egy középkori gödör került elő. A második alkalommal a kijelölt lelőhelyen kívül, a beruházók bejelentése nyomán további 3 jelenséget sikerült megmentenünk (1. tábla). Ebből egy ismeretlen korú és egy bronzkori gödör, illetve egy késő szarmata sír került elő.

1/1-es számú gödör (Hajdúbagos/Cehăluț csoport)

Kerek, rézsűs falú, egyenes aljú sekély gödör. A nyesett felszíntől mért mélysége 37 cm, átmérője 148 cm (2. tábla, 1. kép). Foltja jól látható volt. Betöltése szürkésfekete homokos humusz, sárga homokfoltokkal. A kevés leletanyaga ellenére könnyen datálható gödör, mivel egy sraffozott háromszöggel díszített, ívelt nyakú, kihajló peremű tál töredéke, illetve egy bekarcolt vonallal díszített bögre oldaltöredéke a fül kezdetével jól körvonalazza a késő bronzkor első fázisának kerámiaanyagát. A gödörből az említett darabokon kívül csak kis mennyiségű patics és egy díszítetlen oldaltöredék került elő.

2/2-es számú gödör (Hajdúbagos/Cehăluț csoport)

Kerek, szűkülő aljú, rézsűs oldalú, relatíve sekély gödör. A nyesett felszíntől mért mélysége 60 cm, átmérője 193 cm (3. tábla, 5. kép). Betöltése tömör fekete homokos humusz, sárga agyagpettyekkel és szénpettyekkel.² Közepes mennyiségű leletanyaga igen gazdag képet mutat, hisz előkerült belőle egy hordozható tűzhely aljának, szájának és rostélyának két összeillő töredéke. A kerámiaanyag nagy része díszített.

Előzetesen elmondható, hogy több, később részben összeilleszthető darab is van az anyagban. Ilyen egy feketére égett, cserépzúzalékkal és homokkal soványított, ívelt nyakú, felhúzott fülű, nyomott gömbös testű bögre, melynek nyakvonala három párhuzamosan

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalú) elhangzott előadás írott változata.

¹ Jelen tanulmány csak az első két feltárással foglalkozik. Szeretnénk köszönetet mondani V. Szabó Gábornak, Pusztainé Fischl Klárának és Szigeti Annának a cikkben nyújtott segítségért.

² A gödörből gyűjtöttünk kis mennyiségű – összesen tizenöt – részben töredékes állatsontot, melyek egy részéből továbbiakban ¹⁴C-es kormeghatározást tervezünk végezni.

bekarcolt vonallal hangsúlyozott, vállvonalát kettős bekarcolt vonalpár kíséri, melyből kettős vonalból kialakított háromszög díszek „lőgnak le”. Ennek a bögrének tíz töredéke könnyedén összeilleszthető (3. tábla, 4. kép).³

Két vöröses-barnásra égett, homokkal és cserépzúzalékkal soványított összeilleszthető töredék egy tálhoz tartozott. Az alja mentén sraffozással kitöltött, ívelt oldalú, bekarcolt háromszögek egy stilizált napot mintáznak. A „nap motívumon” belül további ívelt oldalú, összekapcsolódó, bekarcolt vonalakkal kitöltött háromszög díszítések találhatóak (3. tábla, 3. kép).

Előző tárgyhoz hasonló egy szintén valószínűleg tálhoz tartozó, vörös színű, néhol szürke foltosra égetett, cserépzúzalékkal és homokkal soványított töredék, aminek az alját kettős vonalpár kíséri, felette az alján szintén teljesen körbekísérő, felfelé álló, egy és két vonalból kialakított, bekarcolt háromszög díszítés található. Az alján lévő kör belsejében két, kettős bekarcolt vonalból kialakított keresztdísz van. A díszítések összessége itt is „nap motívumot” alkot (3. tábla, 2. kép).⁴

Valószínűleg egy ívelt nyakú, kihajló peremű tál töredéke lehet az a három, vöröses-barnás foltosra égetett, cserépzúzalékkal és homokkal soványított töredék, melyeken a vállvonalat kettős bekarcolt vonalpár kíséri, amely alatt ívelt oldalú, bekarcolt vonalkötegekkel kitöltött háromszög díszítés található. A háromszögek végén benyomott kerek dísz található (3. tábla, 1. kép).⁵

Előkerült egy barna-vörös foltosra égetett, durva szemcséjű cserépzúzalékkal soványított, bordázott nyakú, enyhén kihajló peremű fazék töredéke is, melynek felülete erősen repedezett a használattól. A kerámianyag részét képezi még kilenc töredék: két összeillő, szürke színű darab; egy kisméretű, kihajló peremű bögre töredéke; egy éles aljvonalú fenéktöredék és öt másik, díszítetlen oldaltöredék.

3/3-as számú gödör (Gáva kultúra)

Kerek, egyenes aljú és oldalú, viszonylag sekély gödör (2. tábla, 2. kép). Foltja már a humuszréteg eltávolításakor látható volt. Betöltése fele részben fekete, agyagos humusz volt paticspötyökkel, másik fele szürkésárga színű humusz, sárga homokfoltokkal és paticspötyökkel. Az altalajban mért mélysége 52 cm, átmérője 2 méter volt. Az összesen nyolc darab kerámiatöredék, ami innen került elő, kivétel nélkül a Gáva kultúra jellegzetes, kívül vörössárga vagy szürke, belül fekete színűre égett vagy kívül fekete, belül sárgásbarna színű cserépzúzalékkal és homokkal soványított kerámiája.

4/4-es számú gödör (Bronzkor)

Ovális, enyhén rézsűs oldalú, egyenes aljú, sekély gödör. Hossza 254 cm, szélessége 212 cm, relatív mélysége 28 cm (2. tábla, 3. kép). Betöltése szürkésbarna, homokos

³ A bögrére a középső bronzkorból és a késő bronzkor elejéről számos párhuzamot lehet találni. Ld. Banner-Bóna 1974.; Bóna 1975.; Bader 1978.; Sz. Máthé 1988.;

⁴ Hasonló fenékdíszítéseket ld. Bóna 1975. Taf. 139: 1–3, Taf. 152: 14; Bader 1978. 176: Pl. XXV: 9.

⁵ A díszítések végén található benyomott vagy bebökött „záró motívumok” az Otomány/Otomani kultúra több, középső bronzkori kontextusából ismertek, a díszítés megjelenik bögréken és tálakon is. Ld. Bóna 1975. Taf. 134: 5, 6, 9, 13, Taf. 135: 2–3, 8–9, 12–13, Taf. 139: 6, Taf. 152: 7–8. Ordentlich et al 2014. Pl. IV: 2, 4.

humusz, sárga homokpöttyökkel. A gödör összesen egy darab kerámiatöredéket tartalmazott. Az ujjbenyomkodással tagolt, enyhén kihajló peremtöredék sajnos nem elegendő a pontos korszak megjelölésére, de azt elmondhatjuk, hogy a bronzkorból való.

5/5-ös számú gödör (proto-Gáva)

Kerek, enyhén méhkas alakú, egyenes aljú gödör. Betöltése erősen rétegződött, 90-100 cm mélységben egy átégett paticsos réteg volt, ami alatt fekete, hamus réteg feküdt. Nagyjából 60 cm mélységben egy egész edény került elő, alján vastag falú hombárok egybefüggő töredékei feküdtek szenes rétegben. A gödör északkeleti felét a vízelvezető árok ásásakor megbolygatták. A gödör már a humuszban jelentkezett. Mélysége 120 cm, átmérője 170 cm (4. tábla, 4. kép).⁶

Ez a gödör jelentkezik a leggazdagabb leletanyaggal. A gödör közepén, nagyjából 60 cm mélységben egy szinte teljesen ép, kívül barnásvörös, belül másodlagos égéstől vörös és fekete színű, cserépzúalékkal és homokkal soványított, egyenes peremű, felhúzott fülű kónikus tál került elő (4. tábla, 3. kép). A tál füle és peremének két részlete hiányzik. A tál egy erősen kiégett, paticsos réteg mellett feküdt (4. tábla, 5. kép), belsejében aprószemcsés patics volt.⁷

A gödörből nagy mennyiségű kerámia került elő. Főleg vöröses színű, durva cserépzúalékkal soványított, vastag falú fazekak és hombárok töredékei. A gödör alján, szenes rétegen minimum két hombárperem és oldaltöredékei feküdtek (4. tábla, 2. kép). A gödör tetején előkerült egy vörös színű, függőlegesen kannelúrozott és függőleges bordadísztésű edény két töredéke⁸ (4. tábla, 1. kép), illetve egy kétszer két párhuzamos vonallal bekarcolt oldaltöredék.

6/6-os számú gödör (Hajdúbagos/Cehăluț csoport)

Kerek, rézsűs oldalú, enyhén teknős aljú gödör. A gödör keleti felét a vízelvezető árok ásásakor megbolygatták. Betöltésében két réteg volt elkülöníthető: egy szürkésfekete, tömör, agyagos humusz sárga homok, patics- és mészpöttyökkel, illetve egy szürkésbarna, homokos humusz sárga homokfoltokkal, patics- és sárga homokpöttyökkel. Átmérője 138 cm, relatív mélysége 60 cm (5. tábla, 5. kép). Leletanyaga jól reprezentálja a

⁶ Az objektum betöltésében egy nagyméretű őrlőkö töredéke és egy obszidián penge is előkerült. A kis mennyiségű (tíz darab) állatcsont egy részét a jövőben C¹⁴-es kormeghatározásra tervezzük használni. Az objektumból tettünk el faszenet, illetve három földmintát különböző rétegekből, ami segíthet a korai környezet részleges rekonstrukciójában.

⁷ A tál párhuzamait Szajláról és Borsodbótáról ld. Kemenczei 1984. 282: Taf. LXXII. 10. kép, 292: Taf. LXXXII. 5., 19. kép, 298: Taf. LXXXVIII. 16. kép.

⁸ A két töredék az edény hasáról származik. Az edény formáját és díszítését a későbronzkorban több kultúra is használja. Ld. Bader 1978. Pl. XXI. 18. kép; Kemenczei 1984. 228: Taf. XVIII. 4. kép, 242: Taf. XXXII. 19. kép; L. Nagy 2005. 102: XI. tábla, 10. kép, 104: XIII. tábla, 1. kép; Marta et al 2010. 271: Pl. 38, 1. kép.

Hajdúbagos/Cehaluț csoport korai fázisát, bár az objektum legfelső rétegébe a szántás belekevert egy szürke szarmata oldaltöredéket.⁹

Érdekes lelet egy ívelt nyakú, kihajló peremű tál töredéke, aminek a vállvonala kettős bekarcolt vonallal hangsúlyozott, mely alatt beszürkált díszítéssel kitöltött, ívelt oldalú, lelógó, bekarcolt háromszögek találhatóak. Egy háromszög vége kettős bekarcolt vonalpárrá alakul át, ami a tárgy alja felé tart. Az utoljára említett díszítés mellett, egy feltehetően a készítő által csak felskiccelt, vagy elrontott kettős, bekarcolt vonalpár látható, melyet részben eltüntettek (5. tábla, 4. kép).¹⁰

Középső bronzkori hagyományokat mutat egy barna-vörös, foltosra égett, cserépzúzalékkal és homokkal soványított, enyhén nyomott fülű, ívelt nyakú, kihajló peremű, kisméretű fazék töredéke. Vállvonala alatt kettős, bekarcolt vonalpár fut körbe, amiből bebökődésekkel kitöltött és bebökődésekből kialakított lelógó háromszög motívumot alakítottak ki (5. tábla, 2. kép).¹¹

A kerámiaanyag döntő többsége díszítetlen, háztartási kerámiahulladék. Soványításuk főleg homok és cserépzúzalék. Színük túlnyomórészt vörös, de barnás és szürkés színűek is előfordulnak, ami a gödörkemencében való égetés miatt következhetett be. Egy fekete-barna foltosra égett darabon egy íves, kettős párhuzamos karcolás található (5. tábla, 1. kép).

Különleges leletnek számít a lelőhelyen egy díszített edény oldalából másodlagosan kialakított korong, melynek szélén az eredeti edény kettős, bekarcolt vonalpár díszítése látható. A korong lehetett valamilyen korabeli játék vagy annak része, de pontos funkcióját egyelőre nem lehet megállapítani. A tárgy típusa, bár ritkább, de általánosan elterjedt a középső bronzkortól. Átmérője: 4,5 cm; vastagsága: 0,9 cm (5. tábla, 3. kép).

7/7-es gödör (Középkor)

Kerek, rézsús oldalú, egyenes aljú gödör, melynek a vízelvezető árok megbolygatta nyugati felét. Betöltése tömör szürkésfekete humusz sárga homok-, patics- és mészpötytyökkel. A gödör átmérője hozzávetőleg 195 cm, relatív mélysége 50 cm volt (2. tábla, 4. kép). Leletanyagába a szántás őskori töredékeket is kevert, melyek közül a legérdekesebb egy fedő. A középkori kerámia gyorskorongolt, kavicsal és durva szemcséjű homokkal soványított. Színük szürkés-feketés árnyalatokban játszik. Egy töredék nyaka bordázott. A gödörből állatsont és őrlőkő-töredékek is előkerültek.

A lelőhelyen ez az egy feltárt középkorhoz köthető jelenség került elő. A kerámiaanyag alapján a 14–15. századra keltezhető.¹² Hasonló töredékek kerültek elő szórványként a lelőhelytől Ny-ra található markáns magas parton. A felső, bolygatott rétegből előkerült őskori leletanyag jellegtelen.

⁹ A gödörből előkerült kis mennyiségű patics és összesen kilenc darab állatsont is, ami a jövőben használható C¹⁴-es kormeghatározásra.

¹⁰ A tál jó párhuzamát ld. Némethi–Molnár 2007. 362: 73. tábla, 2. kép, 4. kép, 398: 109. tábla, 399: 110. tábla.

¹¹ A kisméretű fazék formái párhuzamait, különböző díszítésekkel ld. Némethi–Molnár 2007. 376: 87. tábla, 3. kép, 385: 96. tábla, 1. kép, 386: 97. tábla, 1. kép, 391: 102. tábla, 1. kép; Marta et al 2010. 234: Pl. 1, 6. kép, 265: Pl. 32, 2. kép.

¹² Parádi 1963.

8/8-as számú gödör (Ismeretlen korú)

Kerek, rézsűs aljú, egyenes oldalú sekély gödör. Betöltése fekete humusz, agyagfoltokkal és paticspöttyökkel. Leletanyag nem került elő belőle, így a kora nem meghatározható, de a bronzkori objektumokhoz közel került elő. Átmérője: 170 cm, nyesett felszíntől mért mélysége 25 cm (2. tábla, 5. kép).

9/9-es számú gödör (Bronzkor)

Ovális, rézsűs oldalú, egyenes aljú, sekély gödör. Nagy része valószínűleg a humuszrétegben volt, így a gépi földmunka után nagyon sekély gödör maradt. Hossza 200 cm, szélessége 156 cm, relatív mélysége 5 cm (2. tábla, 6. kép). Betöltése sárga agyagfoltokkal kevert szürkésbarna humusz. A gödörből származó leletanyag nem alkalmas a gödör konkrét korának meghatározására, de elmondható, hogy az egy darab kézzel formált kerámiatöredék, ami innen előkerült, az bronzkori.

10/10-es számú temetkezés (Szarmata)

D-É tájolású, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. A csontváz koponyáját és bal vállát megsemmisítette a munkagép, de a sír bolygatatlan és rabolatlan volt (6. tábla, 1–2. kép). A csontok jó állapotúak. Bal karja alatt vaskard feküdt (6. tábla, 3. kép). A kardtól balra üveg pohár talpa volt, medencecsontja alatt vaskést találtunk. Jobb kezénél vasveret került elő. A csontváz sírban mért hossza 170 cm volt, de koponya nélkül. A sírgödör hossza 220 cm, szélessége 105 cm. A sír mélysége 24 cm volt a rábontás mélységétől. A temetkezés csaknem tükröképe került elő Sándorfalva-Eperjesről, a Kr. u. 4–5. század fordulójára datálható.¹³

1. számú melléklet: Kétélű vaskard. Megmaradt hossza nagyjából 75 cm. Állapota kiváló, a leletet „*in situ*” helyzetében gipszpólyába helyeztük. A típusa valószínűleg gyűrűs markolatú kard, bár a gyűrűt a markolattüskéjéről „elvitte” a munkagép. Szélessége hozzávetőleg 8 cm. A kard valószínűleg a tokjában van. A tok két függesztő fülének nyomait a kard hegyétől 20 cm-re, illetve a markolattüskétől 20 cm-re dokumentáltuk.

2. számú melléklet: Üveg pohár törött, kerek talpkorongja. Közepén lyukas. Esetleg a kadról lógó díszként hasznosíthatták. Átmérője 3,7 cm, vastagsága: 1 cm.

3. számú melléklet: Vaskés. Nincs nyéltüskéje vagy letört. Hossza: 8,2 cm; szélessége: 2 cm.

4. számú melléklet: Vas lemezveret töredéke. Közepes megtartású, láthatóan töredékes, korrodált darab. Hossza 2 cm; szélessége 1,5 cm.

¹³ Vörös 1982. 140–144.

A leletanyag előzetes értékelése

A lelőhelyen a Hajdúbagos/Cehăluț csoport három gödrét tudtuk azonosítani. Anyaguk jól rokonítható a Nagykárolyi-síkságon és az Ér-völgyében feltárt Ottomány IIIb-nek nevezett kerámiaanyaggal, ami legtöbbször a tell típusú települések tetején, mint záró réteg kerül elő.¹⁴ A másik, jó párhuzama a gödröknek a Hajdúbagos/Cehăluț csoport Körösszegapáti–Pál-lapály és Körösszakál–Gál tanya lelőhelyen 1983-ban és 1985-ben Sz. Máthé Márta által feltárt leletanyaga.¹⁵

Az általunk feltárt 2. gödör leletanyaga jól tükrözi a Hajdúbagos/Cehăluț kerámiastílus még középső bronzkori kerámiahagyományokat őrző műveltségét. A feltárt gödrök anyagán csak kevés a halomsíros kultúra kerámiaművességére jellemző elem érzékelhető, az Ottomány/Otomani kultúra által használt díszítések viszont jól megfigyelhetőek.¹⁶

Az Álmosd-Téglavető dűlőn kiásott 6-os gödörben talált kerámiaanyag formai jegyei és díszítései jól párhuzamosíthatóak a Nagykároly-Bobáld tell településen feltárt G6-os gödör anyagával. A „barokkosan” elnyújtott, bekarcolt vonaldíszítések jellemzik az álmosdi 6-os gödörben feltárt tál töredékét. A bobáldi G6-os gödörben is jellemző díszítés a háromszögek bebökődéssel történő kitöltése, de szintén bebökődésekkel alakítják ki a kisméretű fazekak díszítését.¹⁷

A lelőhelyen nem kerültek elő olyan Hajdúbagos/Cehăluț kerámiák, amiknek díszítése tartalmazott volna többszörösen árkolt bütyköket, pontsorral keretezett díszítéseket, nyakvonalon futó, sokszoros kannelúrát vagy pontsorral keretezett lencsedíszeket.¹⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy a feltárt gödrök anyaga idősebb a csoport névadó lelőhelyénél, Hajdúbagos-Daraboshegynél,¹⁹ hisz ekkor még nem alakultak ki ezek, a csoport szinte minden kerámiáján megjelenő díszítések. Az RBC időszakra keltezhető leletanyag hiánya véleményünk szerint csak az ásatás kis méretének tudható be. A terület teljes terrepbejárásával valószínűleg kitölthető lenne ez az időbeli hiátus. A gödrök radiokarbon vizsgálata nagymértékben hozzájárulhatna a terület késő bronzkori kerámiastílusainak tényleges időrendi besorolásához, hisz a kerámiastílus időbeli felosztása és teljes tipológiai értékelése még nem történt meg.

A Hajdúbagos/Cehăluț csoport településeinek teljes elterjedéséről még nem született térkép, ahogy az azt megelőző Ottomány/Otomani kultúra településeiről sem. A környező területen a Hajdúbagos/Cehăluț csoport lelőhelyei²⁰ arról tanúskodnak, hogy a csoportot kronológiailag megelőző Ottomány/Otomani kultúra településszisztémájához képest²¹ a korábban kihasználatlan Érmelléki löszös háton hoztak létre sűrű település-

¹⁴ Némethi–Molnár 2007. 37. 76. lábjegyzet; 134–148.; 66–140. tábla.

¹⁵ Dani 2005.; Nagy 2007. A csoport kutatástörténetétől eltekintünk jelen dolgozatban. A csoport kutatástörténetét jól összefoglalva ld. Némethi 2009.

¹⁶ Nagy 2005. 84.; Nagy 2007. 33.

¹⁷ Némethi–Molnár 2007. 147. A két díszítést és azok kombinációit ld. Némethi–Molnár 2007. 78. tábla, 79. tábla, 1. kép, 84. tábla, 2. kép, 86. tábla, 1. kép, 88. tábla, 1. kép, 96. tábla, 1. kép, 100. tábla, 2. kép, 103. tábla, 2. kép, 109. tábla, 1–2. kép, 110. tábla, 1–3. kép, 111. tábla, 1–3. kép, 113. tábla, 1–2. kép, 128. tábla, 1. kép.

¹⁸ Ld. AC, EA, EB, EC, FA, FG díszítéseket Marta et al 2010. 233. Pl. 4.

¹⁹ Kovács 1970.

²⁰ Nagy 2007. II. ábra.

²¹ Dani–P. Fischl 2009. 2. kép.

hálózatot, amelybe Álmosd-Téglavető dűlő jól beleilleszthető. A folyók közvetlen közelsége már nem volt olyan fontos tényező egy település alapításánál, mint a középső bronzkorban. Ez a településszisztéma-változás az egész Kárpát-medencében érzékelhető a halomsíros időszaktól. Az ezelőtt lakatlan vagy kevésbé lakott területeken – mint az Érmelléki löszös hát – az addigi időszakoktól eltérő sűrűbb településhálózatok jöttek létre.²²

Az álmosdi 5-ös gödör feltárt leletanyaga alapján az RBD-HaA időszak proto-Gáva típusú leletanyagával mutat párhuzamot. A proto-Gáva kerámiastílus az Érmelléken a Hajdúbagos/Cehăluț stílusból alakul ki.²³ Ez nem egyedülálló jelenség a Hajdúbagos/Cehăluț csoport által használt településeken, hisz a proto-Gáva leletanyag megjelenik Nyíregyháza–Orosz,²⁴ Nyírlugos–Szennyepuszta/Szabadságtelepen is.²⁵ L. Nagy Márta véleménye szerint ezen átmeneti időszak jelenléte nem meglepő, hanem a kevés adat erre a jelenségre inkább kutatási hiányosságból fakad.²⁶ A gödör leletanyagában már megjelennek a kívül fekete, belül sárgászörös kerámiák, de arányuk még elenyésző. A lelőhelyen feltárt 3-as gödör leletanyaga már kizárólag ilyen módon készült kerámiából áll.

A szarmata sír előkerülési körülményei nem tették lehetővé azt, hogy megállapítsuk tartozott-e körárok a temetkezéshez. A Déri Múzeum korábbi terepbejárásai alkalmával már gyűjtöttek szarmata és gepida kerámiákat a területen. A gázvezeték későbbi feltárásai során előkerültek a szarmata településhez köthető hulladéktárló gödrök is. A 14–15. századi, középkori gödör anyaga a mélyszántás által erősen kevert volt, de valószínűleg nem egyedülálló, ehhez a korhoz köthető jelenség.

²² Sümegei 1998. 376.; V. Szabó 2004. 149–151.; Bóka 2012.; Bóka 2013.; V. Szabó 2017. 251–252.

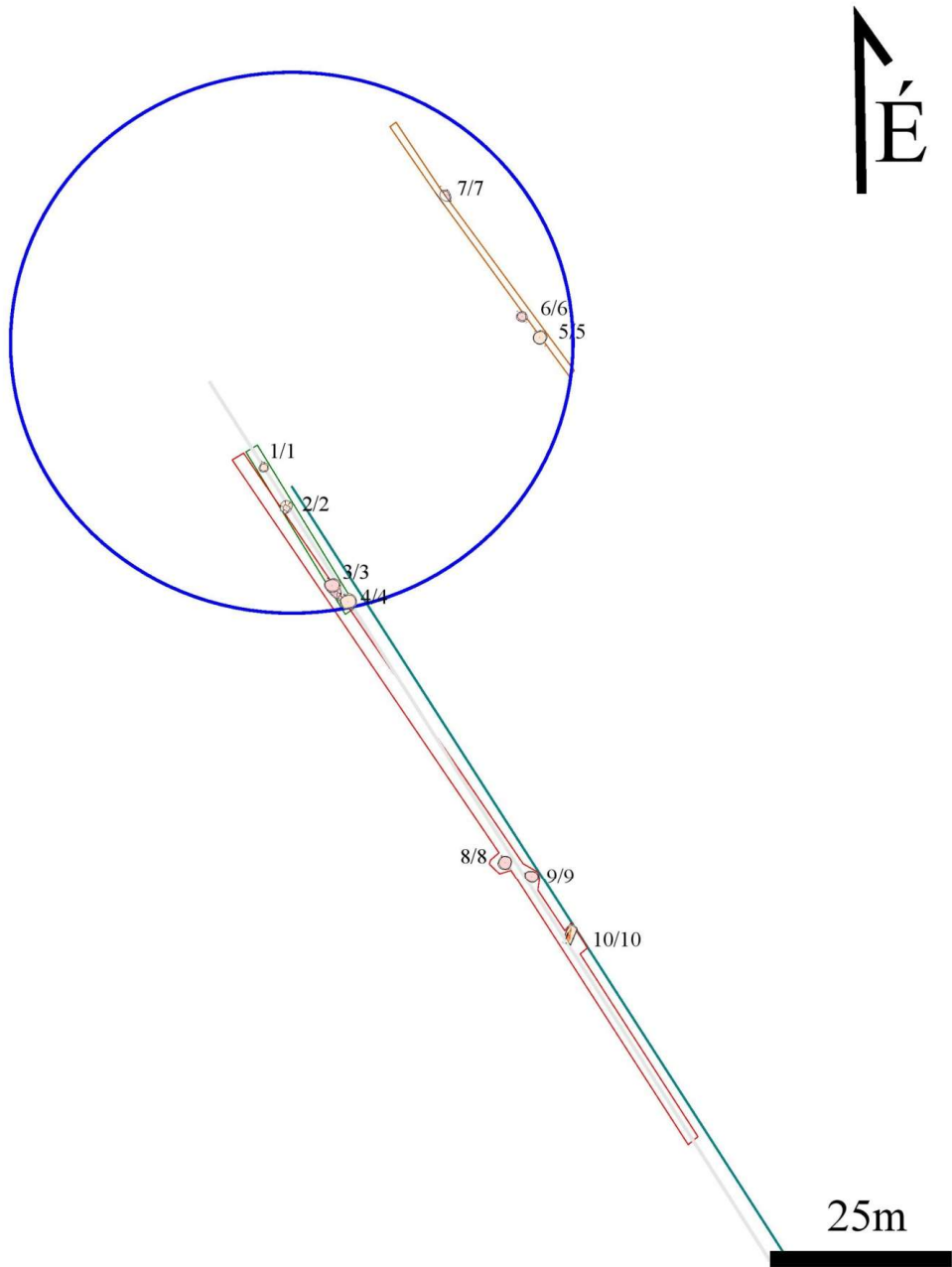
²³ V. Szabó 2017. 239–242.

²⁴ Marta et al 2010.

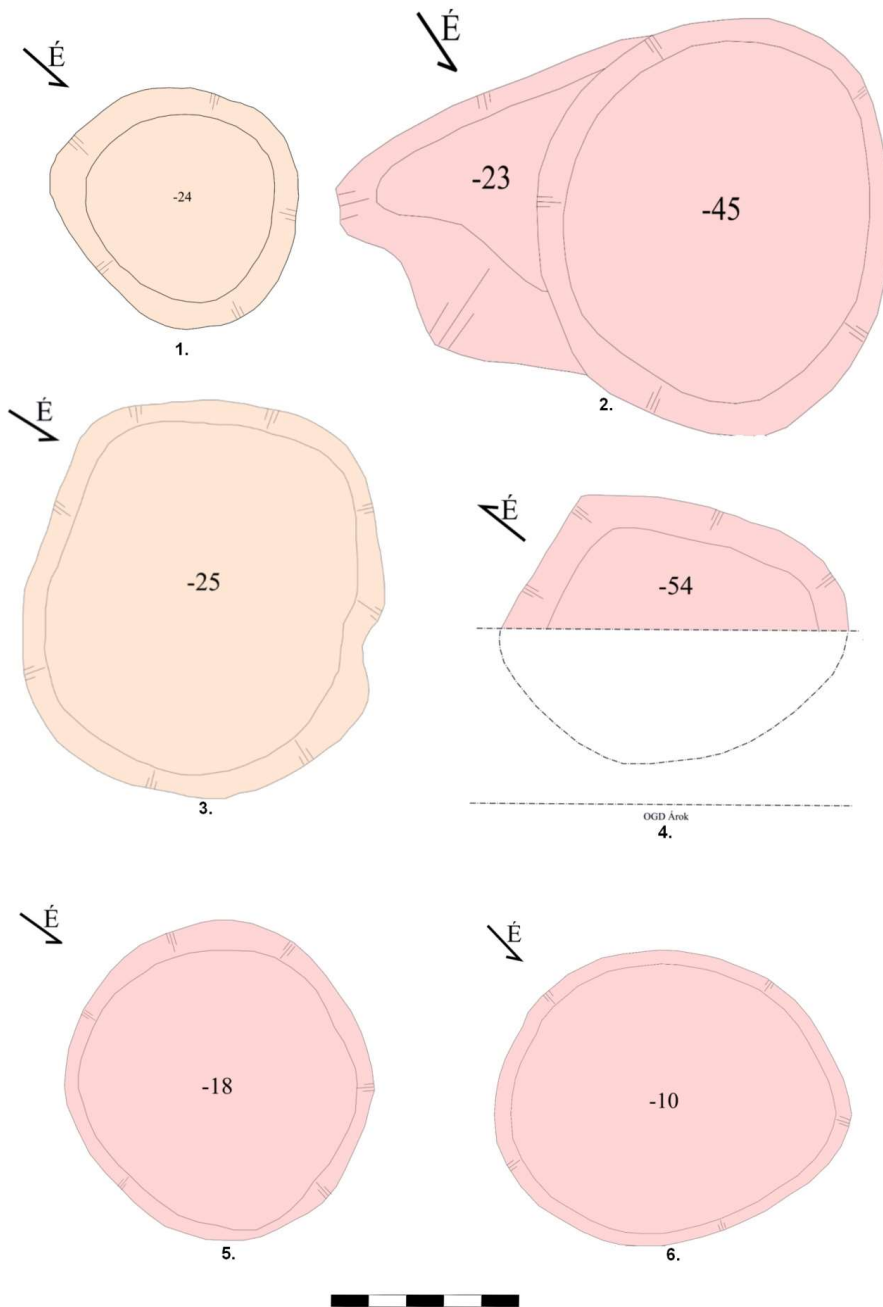
²⁵ Nagy 2005.; De lásd még: Kovács 1970. 42; Szakoly, Debrecen-Haláp, Debrecen-Pozsonyi út, Hajdúsámson-Majorsági földek, Berettyóújfalu-Herpály.

²⁶ Nagy 2005. 85.

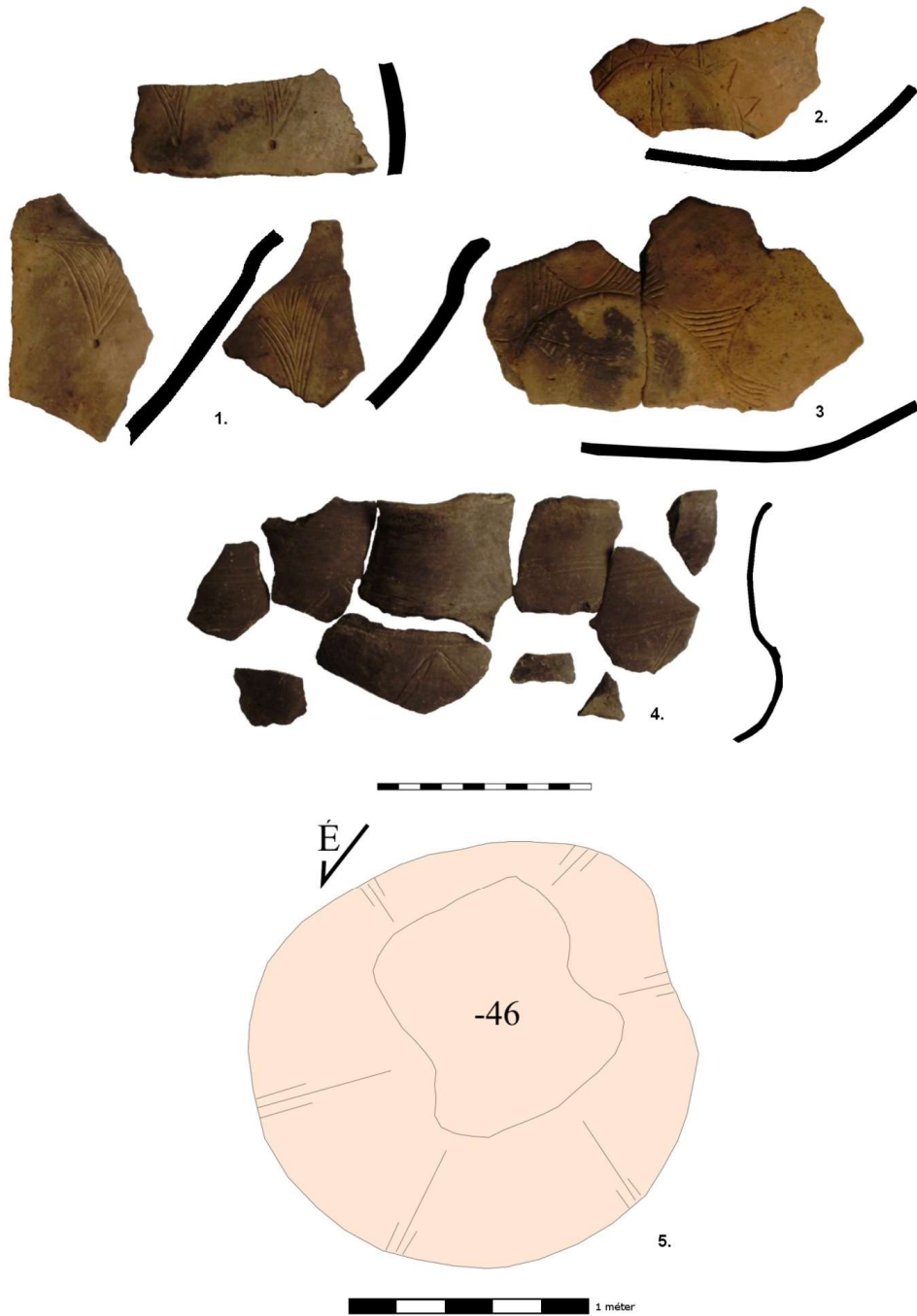
Mellékletek

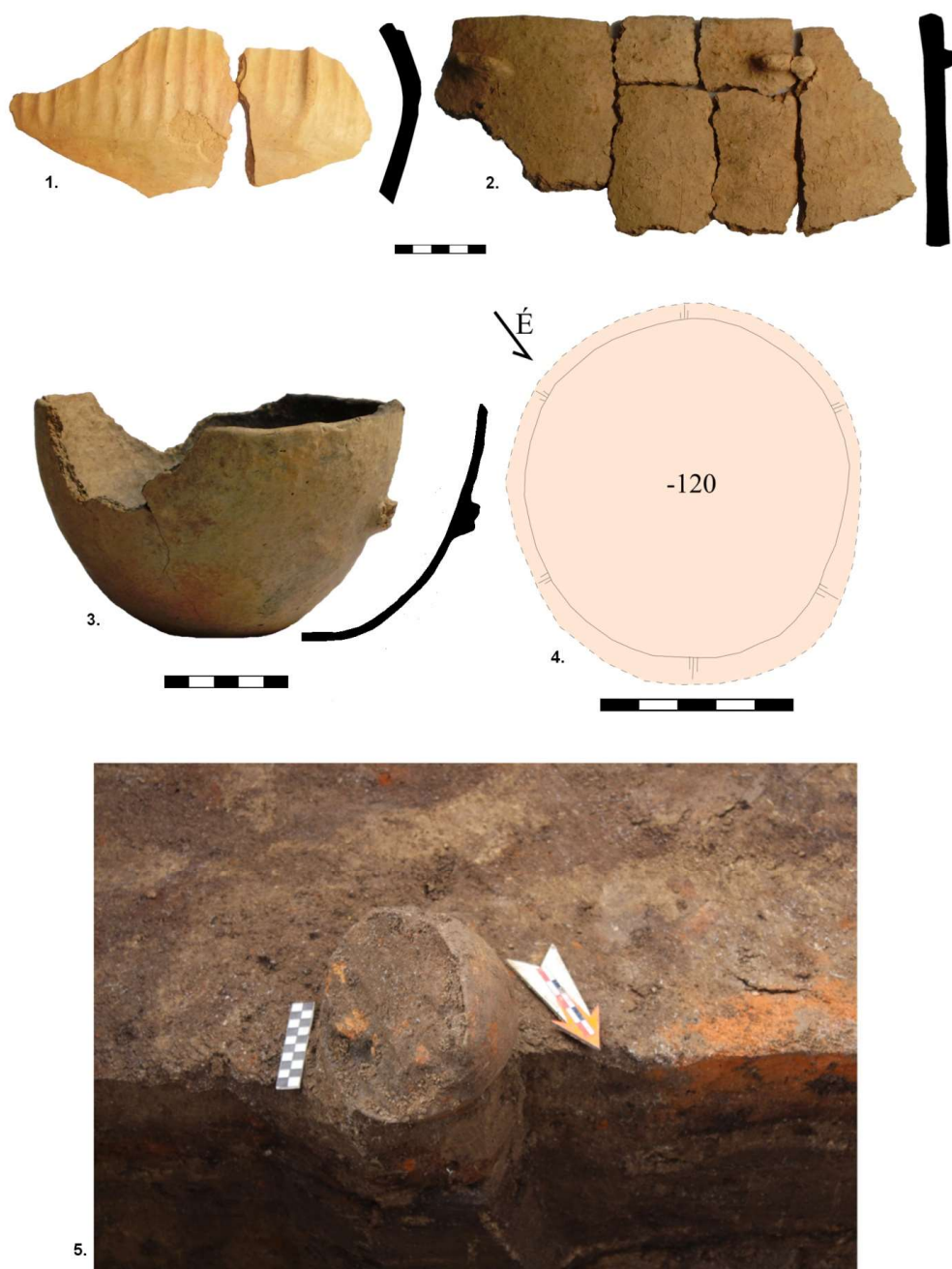
1. tábla. Az ásatás összesítő térképe.

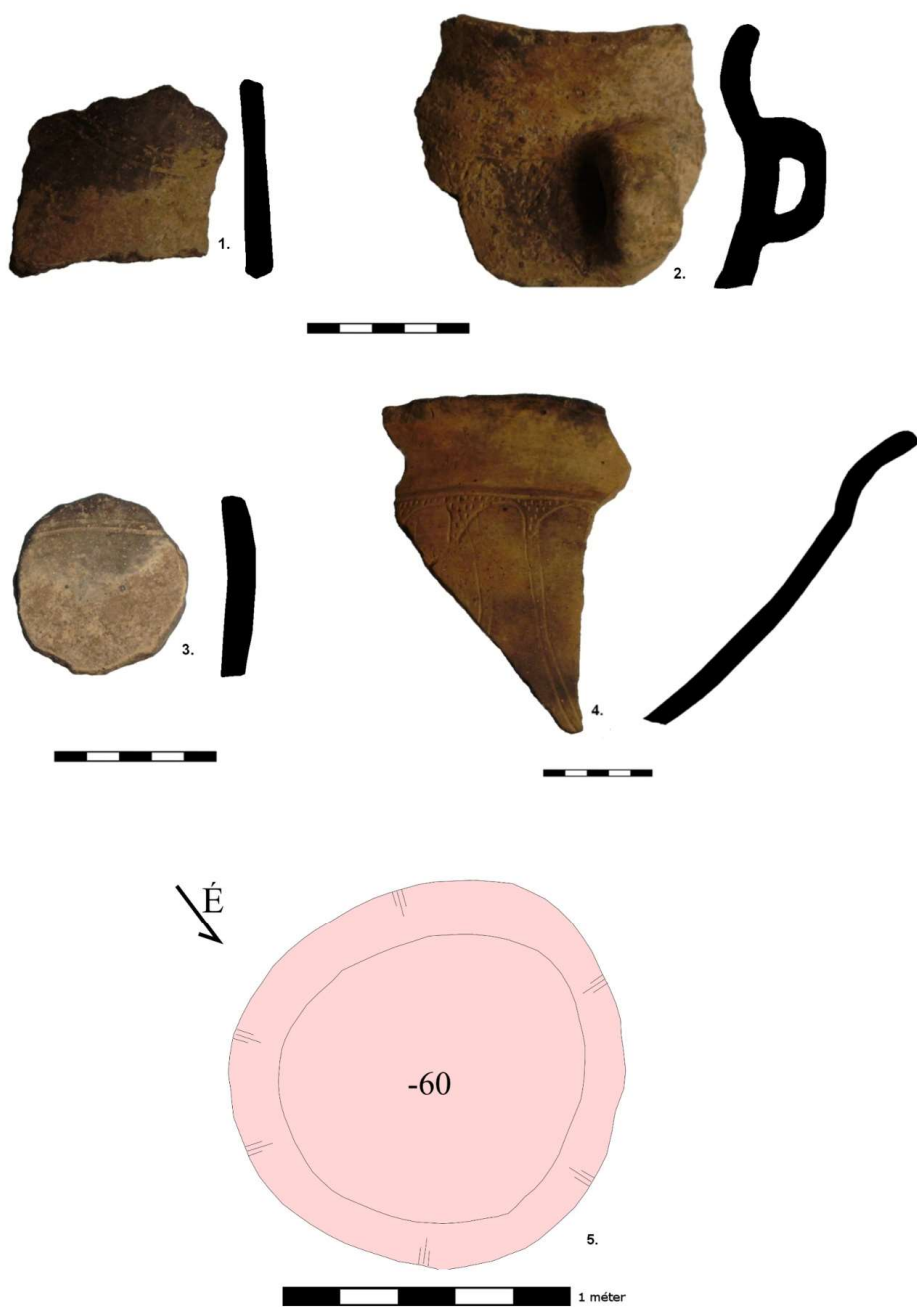
2. tábla. Feltárt objektumok felszínrajzai. 1. kép: 1-es objektum; 2. kép: 3-as objektum; 3. kép: 4-es objektum; 4. kép: 7-es objektum; 5. kép: 8-as objektum; 6. kép: 9-es objektum.

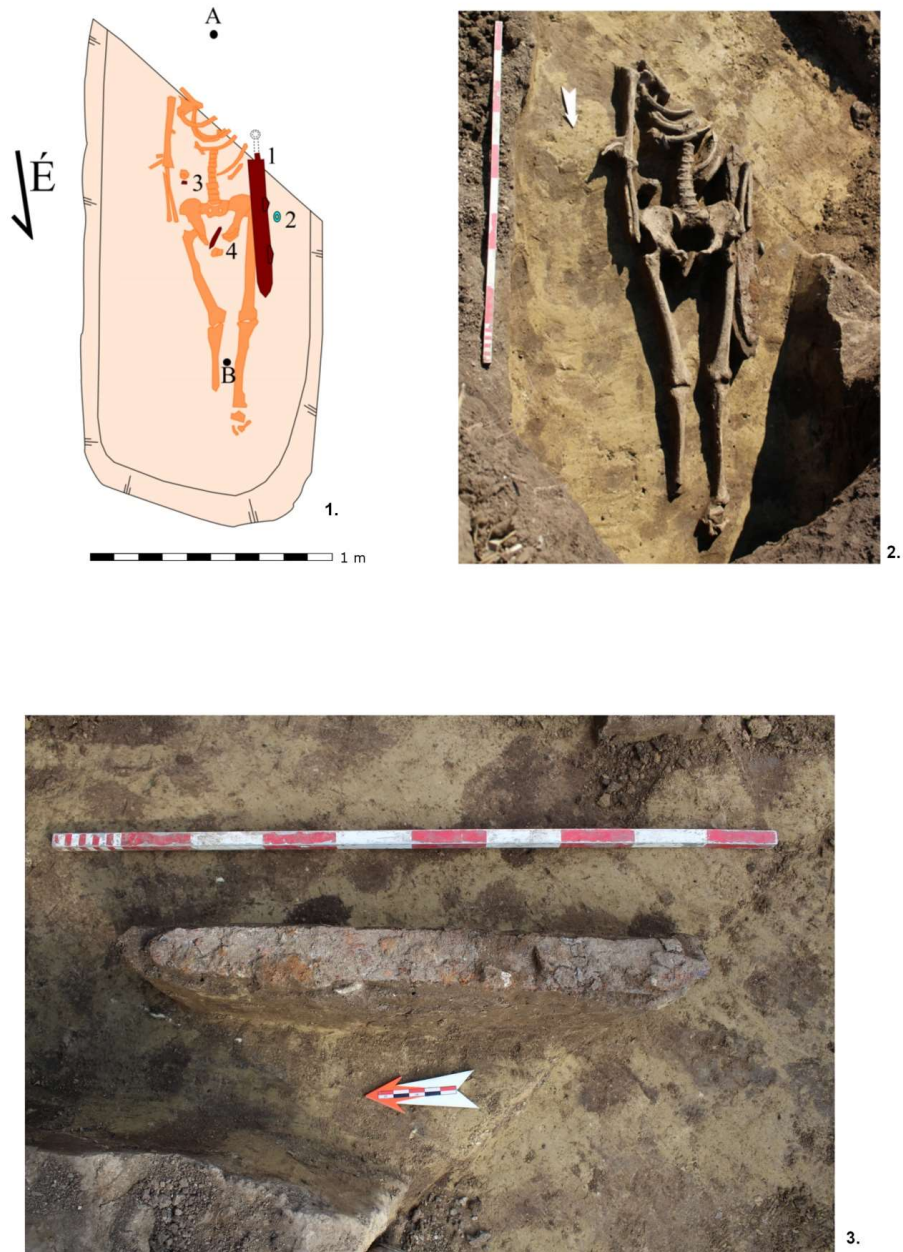
3. tábla. 2-es objektum: 1–4. kép: válogatott kerámiaanyag; 5. kép: az objektum felszínrajza.

4. tábla. 5-ös objektum: 1–3. kép: válogatott kerámiaanyag; 4. kép: az objektum felszínrajza; 5. kép: részletfotó az objektum feltárásáról.

5. tábla. 6-os objektum: 1–4. kép: válogatott kerámiaanyag a gödörből; 5. kép: a gödör felszínrajza.

6. tábla. A feltárt szarmata temetkezés: 1. kép: a temetkezés sírrajza; 2. kép: fénykép a temetkezésről; 3. kép: részletfelvétel a kard „in situ” csomagolása előtt.

Ádám Balázs – Gergő Nagy

Preliminary Report of the Álmosd-Téglavető-dűlő Excavation

This article describes the 2017 archaeological investigation of the site called Álmosd-Téglavető-dűlő Álmosd, carried out by the Déri Museum in preparation for the installation of an OGD gas pipeline. The site in question was discovered to include ceramic evidence of Neolithic, Bronze Age, Iron Age, Sarmatian Roman-Empire Age, and Medieval Ages during the preliminary field survey. A Scythian bronze arrowhead was discovered concurrent to the survey via metal detection.

Furthermore, this report details the findings of the site's two-phase excavation. The initial excavation phase discovered seven objects, including six Bronze Age pits and one Medieval pit. The second phase was needed because OGD located three additional archaeological objects; the ensuing excavation ascertained that one object dated to the Bronze Age, one came from an unknown time period, and the remaining object was a Sarmatian warrior grave.

In summation, this article details the archaeological significance and broader implications of the site and further promotes the importance of considering the materials found therein within the context of local parallels.

Szakirodalom

- Bader 1978. Tiberiu Bader: Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei – Die Bronzezeit in Nordwest Siebenbürgen. București, 1978.
- Banner–Bóna 1974. Banner János, Bóna István: Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés. Bp., 1974.
- Bóka 2012. Bóka Gergely: Településtörténeti változások a Körös-vidéken a késő bronzkorban és a vaskorban. Vízrajz, térszínék, és települések – Changes in Settlement Patterns in the Late Bronze and Iron Ages in the Körös Region. Hydrogeology, Reliefs and Settlements. In: Kreiter Attila, Pető Ákos, Tugya Beáta (szerk.): Környezet–Ember–Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Bp., 2012. 57–67.
- Bóka 2013. Bóka Gergely: Településtörténeti változások a Körös-vidéken a késő bronzkorban és a vaskorban II. Paleoökológiai elemzés. Talajtípusok és településrendszer. In: Marta, L. (Ed.): Peregrinări arheologice între estul și vestul Europei – Archäologische Wanderungen zwischen Ost- und West-Europa. Studii și Comunicări – Seria Arheologie XXIX/1. Satu Mare, 2013. 269–311.
- Bóna 1975. Bóna István: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Bp., 1975. (Archaeologia Hungarica 49.)
- Dani 2005. Dani János: The Pocsaj Area in the Bronze Age. In: Pál Sümegi, Imola Juhász, Erika Gál (Eds.): Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Bp., 2005. (Varia Archaeologica Hungarica XIX.) 301–318.
- Dani–P. Fischl 2009. Dani János, P. Fischl Klára: A Berettyó-vidék középső bronzkori telljei (Topográfiai megközelítés). In: Tisicum XIX. Szerk.: Tárnoki Judit. Szolnok, (2009). 103–118.
- Kemenczei 1984. Kemenczei Tibor: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Bp., 1984. (Archaeologia Hungarica LI.)
- Kovács 1970. Kovács Tibor: A hajdúbagosi bronzkori temető. – Bronze Age Cemetery at Hajdúbagos. In: Folia Archaeologica XXI. Szerk.: Sárdy Judit. Bp., (1970). 27–47.
- Marta et al. 2010. Liviu Marta, Daniel V. Sana, Ioan Bejinariu, L. Nagy Marta, Elisabeta Berendi: The Late Bronze Age Settlement of Nyíregyháza-Oros „Úr Csere”. Satu Mare, 2010.

- Sz. Máthé 1988. Márta Sz. Máthé: Bronze Age Tells in the Berettyó Valley. In: Tibor Kovács, Ilona Stanczik (Eds.): *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain I*. Bp., 1988. (*Inventaria Præhistorica Hungariae* 1.) 27–122.
- Nagy 2005. Nagy Márta: Késő bronzkori település Nyírlugos határában. – Spätbronzezeitliche Siedlung in der Gemarkung von Nyírlugos. In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLVII*. Szerk.: Almássy Katalin, Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, (2005). 63–105.
- Nagy 2007. Nagy Márta: A Hajdúbagos/Cehăluț csoport leletei a Sebes-Körös vidékéről. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2007*. Szerk.: Magyar Márta. Debrecen, (2008). (*A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXX.*) 25–44.
- Németi 2009. János Németi: The Hajdúbagos/Pișcolt–Cehăluț Group. In: *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 24–26 Oct. 2008*. Edited by Sándor Berecki, Rita Németh E., Botond Rezi. Cluj-Napoca, 2009. 203–221.
- Németi–Molnár 2007. Németi János, Molnár Zsolt: A tell telepek fejlődése és vége a Nagykárolyi síkságon és az Ér völgyében. Cluj-Napoca, 2007.
- Ordentlich et al 2014. Ivan Ordentlich, Marian Lie, Călin Ghemiș: Otomani „Cetățuie=Várhegy”, Bihor County. In: Florin Gogăltan, Cristina Cordoș, Ana Ignat (Eds.): *Bronze Age Tell, Tell-Like and Mound-Like Settlements on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin. History of Research*. Cluj-Napoca, 2014. 139–147.
- Parádi 1963. Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (XI–XVII. század). In: *Archeológiai Értesítő*, 90. (1963) 2. sz. 205–251.
- Sümegei 1998. Sümegei Pál: Az utolsó 15000 év környezeti változásai és hatásuk az emberi kultúrákra Magyarországon. In: Ilon Gábor (szerk.): *A régésztechnikusok kézikönyve*. Szombathely, 1998. 367–397.
- V. Szabó 2004. V. Szabó Gábor: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (Rei. Bz. D, HA, HB periódus) Tisza-vidéken – Houses, Settlements, and Settlement Structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB). In: Nagy Emese Gyöngyvér, Hajdú Zsigmond, Dani János (szerk.): *ΜΩΜΟΣ II. Óskoros kutatók II. összefoglaló konferenciakötete*. Debrecen, 2004. 137–170.

- V. Szabó 2017. A Gáva-kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. – The Age of the Gáva Pottery Style. The Great Hungarian Plain in the Time of the Burying of the Hajdúböszörmény Situlae. In: V. Szabó Gábor, Bálint Marianna, Váczi Gábor (szerk.): A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere – The Second Situla of Hajdúböszörmény and Its Relations. Bp.–Hajdúböszörmény, 2017. (Studia Oppidorum Haidonica XIII.) 231–278.
- Vörös 1985. Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva–Eperjes. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/1. Szerk.: Trogmayer Ottó. Szeged, (1985). 129–171.

Nagy Gergő

Árpád- és középkori telepnyomok Álmosdon és közigazgatási határain belül*

Jelen dolgozat tárgya az Álmosd területén és közvetlen közelében fekvő Árpád- és középkori telepnyomok. A vizsgált terület a történeti Bihar vármegye ÉNy-i periferiájára esik, a mai Hajdú-Bihar megye K-i szélén, a román határ mellett, Debrecentől kb. 34 km-re. A vizsgált területen található a Dél-Nyírség és az Érmelléki löszös-hát nevű kistáj. Így a település ÉNy-i fele a nyírségi homok, D-DK-i része pedig a jó minőségű feketeföld. A vizsgált területet É-ÉK-ról Bagamér, ÉNy-ról Újléta, Ny-ról Kokad, D-DK és K felől a határ zárja közre (1. kép).

A kérdéses terület korántsem a teljes egységet mutatja, ahhoz a környező települések körületekintő vizsgálata lenne elengedhetetlen, de ez egy másik dolgozat feladata lesz.

A területre vonatkozó forrásanyag segítségével hozzávetőlegesen rekonstruálható az egyes birtoktestek kiterjedése és azok egymáshoz való viszonya. Ezáltal betekintést nyerhetünk a vizsgált terület Árpád- és középkori településeinek változásfolyamatába. A megfigyelések eredménye, a belőle levonható következtetések azonban alighanem túlmutatnak a vizsgált terület közigazgatási határain.

Melőzve az oklevelek felsorolását, részletezését és a birtokviszonyok ismertetését, megpróbálok a régészethez szorosan kapcsolódó településtörténeti összefüggéseket ismertetni. A megértéshez szükséges fontosabb adatok rövid ismertetése azonban elengedhetetlen.

A térség Árpád- és középkori településtörténetét és régészetét Mesterházy Károly és Módy György karolta fel, és próbálták összegezni azt tanulmányaikban. Sajnos igen kevés adat állt rendelkezésükre.¹

A kérdéses területünk a Bihari királyi uradalom, majd dukátus részét képezhette. A tatárjárást megelőzően, majd azt követően a térség fokozatosan új adomány részeként birtokosok kezébe került, hacsak korábban nem kerültek települések vagy településrészek magánkézre. A korai Árpád-korban, a 11–12. században az ország legnagyobb része királyi vagy várbirtok volt. A térségben megmaradt egy település királyi birtoknak: Újléta.²

Történeti, nyelvészeti és topográfiai érvek alapján királyi (dukátusi) birtokban lévő érmelléki birtokterületből legelőször a Dél-Nyírség (Bagamér, Álmosd, Horó, Kokad, Császló stb.) szakadt ki és vált magánbirtokká, még a 12. század folyamán. A 13. századtól a források alapján már jó ideje bírják az adott településeket. E szláv helynevek tömbösödött kialakulása alighanem még egy korai (királyi) telepítéshez köthető.

A vizsgált területet három csoportra bontottam: I. Forrásból ismert, ma is létező település. II. Forrásból ismert és régészetileg igazolható. III. Forrásokban nem lelhető fel, de régészetileg igazolható. Utóbbinál a mai és népi folklórban megőrződött lelőhely neveivel közlöm.

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalú) elhangzott előadás írott változata.

¹ Mesterházy 1975a; Mesterházy 1975b; Módy 1998. és Módy 1999.

² Jakó 1940.

Az I. kategóriába jelen vizsgálat alapján csak Álmosd tartozik, amellyel túl sokat nem célozom jelen tanulmányban foglalkozni. A II. kategóriába esnek azon elpusztult települések, amelyek Álmosd közigazgatási határaiába tartoztak: Horó, Ludas, Nagyér, Tulogd, Sárfü. A III. kategóriába Berek, Csuszhajó, Cserepes, Gatyülep, Székely (2. kép).

I. Kategória

Álmosd

Álmosd első – bár bizonytalan oklevél alapján – említése egy 1261-es oklevélben történik. A forrást elsőként Szirmay Antal közli,³ és ezt veszi át a későbbi kutatás.⁴ Az Álmosd név etimológiai értelmezése alkalmával részletesebben foglalkoztam az oklevéllel,⁵ itt nem célozom, csak röviden. Az oklevélben István ifjabb király megerősíti Álmosd föld birtokában az álmosdi születésű Chyryll ispánt, a későbbi Csire család őseit. A forrás világosan rávilágít arra, hogy a települést a tatárok elpusztították, és ekkor veszték el levelei. Ezen adat és a település neve is azt bizonyítja, hogy a település a XII. század végén, XIII. század elején lakott.⁶ A XII. századi megüledést alapul véve, bizonyos, hogy a település alapítása a királyi várbirtokhoz köthető, és mint ilyet, a bihari vár szolgálai tölthették fel, és II. András és a későbbi korok adományozásai nyomán kerülhetett az Ákos nemzetség birtokába. Jakó is korai megüledés és királyi uradalom mellett tör lándzsát.⁷

Álmosd belterületén belül gyakorlatilag a templom 300 m-es körzetében szinte minden telken került elő késő avar, Árpád-kori és középkori kerámiaanyag, és a régi község háza udvaráról oszlop ásása közben több alkalommal hoztak a közmunkában dolgozó helyi lakosok kerámiatöredékeket, és egy alkalommal III. Béla bizánci típusú rézpénzét. A környező telkekről és az utcai árkok ásása közben is kerültek elő kerámiatöredékek. A mai Kölcsey utca (Újsor) közepéig jelentős mennyiségű kerámiaanyag került elő. A régi Piac tér (Jeruzsálem utca vagy tér) és Nagy utca területén is jelentős Árpád- és középkori kerámiaanyag került elő. A mai Polgármesteri Hivatal és Orvosi Rendelő udvarán is jelentős mennyiségű kerámia gyűjthető.⁸

A település belső szerkezete jól mutatja, hogy körfalu, telkei legyező alakban helyeződnek el, az utak kívülről befelé a központ felé szélesednek, amely jól mutatja állattenyésztő (lovász) mivoltát a településnek (3. térkép). Ezek mellett meg kell említeni, hogy a településen vezetett keresztül a sóút, amely Kokadon keresztül Nagyléta felé vezetett tovább.

³ Szirmay 1810. 22.

⁴ Fejér 1835. 41.

⁵ Nagy 2017. Jelen kötetben szereplő tanulmány.

⁶ Nagy 2017. i. m.

⁷ Jakó 1940.

⁸ Nagy 2015. és DMA. A szórvány leletek egy része a Kölcsey Emlékház és Kiállítóhelyeinek gyűjteményében található.

II. Kategória

Horó

Az első említése 1350-ből való, ekkor Bagamér tartozékeként említik, ismét 1417-ben jelenik meg, Székelyhíd környékén.⁹ A források Székelyhíd környékére teszik, a város közigazgatási határában van egy Horó nevű tanya, Álmosdtól K-DK, Székelyhídtól É-ra.¹⁰ Álmosdtól és Bagamértól hozzávetőlegesen 6–8 km-re, a mai határ környékén lehet.

Horó (szakács) egy királyi szolgáló település lehetett, amely a várispánság alá tartozott.¹¹

A határ melletti területről, amely még vélhetően a településhez tartozhatott, szórvány kerámiaanyag gyűjthető.

Ludas

Első ismert forrása 1419-ből való Ludasthohath alakban,¹² majd 1493-ban Lwdos formában¹³ és 1557-ben Ludashath alakkal, Tulogd határában szántóként említik.¹⁴ A katonai felmérésekben Ludas-tó formában szerepel a településtől É-ÉNy-ra.¹⁵

A területet a népnyelv még Ludas néven ismeri, de a fiatalok körében már ismeretlen.¹⁶ A tó környékén jelentős késő avar és Árpád-kori leletanyag került elő az illegális homokbányászás és mezőgazdasági művelés révén. Egy ház és kemencéje is előkerült a homok elhordásával (3–4. kép).¹⁷

Nagyér

Az első írásos említés 1291-ből való Noger alakban, egyházashely, tehát félszáz évvel korábbra tehető alapítása, Diószeg környékére. A térségben jelentős lehetett, hiszen 34 és 11, majd 33 kepe tizedet fizet püspökének.¹⁸ 1312-ben a Gutkeled nemzetség birtoka, a települést két részre osztják: K-i és Ny-i részre, ez nem lehet újkeletű dolog, mert az 1291–94-es adat is ezt sugallja. A 1291–94-es adat Diószeg, Egyed és Sárffü között sorolja fel.¹⁹ Jakó a település eltűnését nem külső hatásnak tartja, hanem sokkal inkább valamely nagyobb település felszívó erejének.²⁰ A 16. században már nem szerepel a Zólyomiak

⁹ Jakó 1940. 201–202.

¹⁰ MKF 1941.

¹¹ Heckenast 1970. 19., 24., 106.

¹² Jakó 1940. 202. és L. o. lt. Met. Bihar 10.

¹³ Jakó 1940. 200. és Múz. törzs. 40.

¹⁴ Jakó 1940. 202. és L. o. lt. Met. Bihar 5.

¹⁵ Kat. Felm. I.; Kat. Felm. II.; Kat. Felm. III.; MKF 1941.

¹⁶ Pesty 1996. 49–50. és Nagy 2017c.

¹⁷ Nagy 2015. és Balázs–Nagy 2017.

¹⁸ Jakubovich 1926. 222.

¹⁹ Györffy 1987. 646. és DL 25777.

²⁰ Jakó 1940. 304–305.

birtokai között. Bunyitay az Ér bal partjára helyezi Kiskereki környékére,²¹ Jakó és Györffy Diószeg környékére teszi.²²

A források azonban itt megakadnak, nincs több rendelkezésre álló adat a település elhelyezkedését illetően, csak hogy az Ér bal partján, Kiskereki és Diószeg környékén lehetett, Egyed és a bizonytalan Sárfű közelében. Álmosd helynévanyagának gyűjtése során megakadt a figyelmem a településen keresztülfolyó Ér régies neveit vizsgálva egy néven, ez pedig Nagyér és Nagyrét-ér. A mai Oláhfalva (a falu Bagaméri-ér tulsó, K-i felén elterülő terület) mélyebb részeit Nagyrétnek nevezték, amely végighúzódott a mai Tánccsics utcáig (Sziget) és a Miskolczy-park területére.²³ Ez nem jelenthet véletlent, a területen igen jelentős Árpád- és középkori leletanyag csoportosul.²⁴ A templom helyét azonban még nem sikerült lokalizálni.

A területről szórványként került elő egy mongol zengőnyíl és egy csavart bordás körte alakú kardmarkolat-gomb és jelentős mennyiségű Árpád- és középkori kerámianyag (5–6. kép). A kézirat lezárása előtt sikerült pontosítani a helyet, az OGD gázvezeték-fektetés alkalmával végzett régészeti feltárással több Árpád-kori házat sikerült lokalizálni.²⁵ Feltehetően a település Ny-i feléről beszélhetünk.

Sárfű

Első említése 127(8), ekkor Egyedmonostor birtoka volt, de a Gutkeledek birtokukba veszik.²⁶ A 14. században már pusztaként említik, a monostor birtokaiért vívott kíméletlen harc áldozata lett. A Zólyomiak telepítik újra, 1435-ben már lakott.²⁷ Álmosdtól DNy-ra, Létavértestől K-DK-i irányban, itt Pesty gyűjtésének köszönhetően már a hozzávetőleges helyet tudjuk.²⁸ Jelen határrészen négy település osztozik, pontos helye a mai magyar-román határátkelőhöz tehető. Az 1552-es forrás Kokadba olvadt településként említi.²⁹ Balogh László a Bocskai csata helyszínére tesz egy elpusztult települést, jelen esetben Álmosdot.³⁰ Négyesi Lajos úgy véli, hogy nem feltétlen Álmosdra kell gondolnunk ebben az esetben, hanem sokkal inkább az Almás-patak völgyében lévő elpusztult településre, jelen esetben Egyed pusztára.³¹ Azonban itt nem számolnak Sárfű pusztával, amely szintén az Almás völgyébe helyezhető.

A kérdéses terület műholdas felvételeit átvizsgálva egy templomalaprajzra lettem figyelmes Kokadtól D-re, és a Létavértesi határátkelő felé vezető műúttól É-ra (7. kép).³²

²¹ Bunyitay III. 262.

²² Jakó 1940. 304–305. és Györffy 1987. 646.

²³ Saját helynévgyűjtés. Továbbiakban: Nagy 2017b. (Álmosd helynevei)

²⁴ Nagy 2015. 419–432.

²⁵ Mester Péter vezetésével végeztünk megelőző feltárást.

²⁶ H. O. VII. 124.

²⁷ Jakó 1940. 335. és L. o. lt. 31.

²⁸ Pesty 1996. 49–50.

²⁹ Uo. 15.

³⁰ Balogh 2017. 81.

³¹ Négyesi 2004. 1286.

³² Balázs–Nagy 2017.

Tulogd

Írott forrásokban elsőnek a váradi püspökség tizedjegyzékében 1291–94-ben szerepel Tulukd alakban. Jelentéktelen település lehetett ekkor 4 kepe tizedével.³³ 1296-ban már biztosan tudható, hogy a Gutkeled nemzetség birtoka, és temploma Szent Jakab tiszteletére épült, és egy halastóval rendelkezett.³⁴ A Gutkeled nemzetség után a Zólyomiak kapták. A 17. században pusztult el. Jakó és Győrffy Székelyhíd és Selind közé teszi,³⁵ Bunyitay is, pontosabban a Cserepes (Cserebecsi) környékére.³⁶

Álmosdtól É-ra a Homokon, a Kék-Kálló völgyében található egy Tologd/Tulogd nevű terület. Ezen a területen, műholdas felvételen látható egy feltehetően templom-alaprajz, és a területen gyűjthetők Árpád- és középkori kerámiatöredékek.³⁷ Itt a hely pontosításában egy 1557-es forrás segít, itt Ludashath szántó határosaként említik,³⁸ amely azonos lehet az Álmosd határában található Ludas vagy Ludas-tó helynévvel, mellette áll még a fentebb említett forrás, amely alapján halastóval rendelkezik (8. kép).³⁹

III. Kategória

Berek

Álmosdtól É-ra, a régi szeméttelteptől ÉNy felé a Legelőig tartó Berek-dűlő nevű határrész.

Jelentős mennyiségű kerámia gyűjthető, túlnyomó többségben középkori és kora újkori edénytöredékek. Egy késő középkori ezüstgyűrű is előkerült a területről.

Cserepes

A településtől K-re, a határ mellett, igen vizenyős, sásos terület. A területen Árpád- és középkori, újkori leletanyag gyűjthető, leginkább.

Csuszhajó

Álmosdtól É–ÉK-i irányban, a Bagaméri-ér partján található határrész. Neve Pesty gyűjtéséből is ismert, de további térképek is igazolják. Előfordul Csuszjó, Csuszhojó, Csuszkojó alakban is.

A területről Árpád- és középkori leletanyag gyűjthető. A műholdas felvételeken pedig egy lehetséges templom alaprajza körvonalazódik elénk (9. kép).

³³ Jakubovich 1926. 222.

³⁴ Wenzel X. 247–248. és DL 70597.

³⁵ Jakó 1940. 372. és Győrffy 1987. 678.

³⁶ Bunyitay III. 393.

³⁷ Nagy 2015.

³⁸ Jakó 1940. 202. és L. o. lt. Met. Bihar. 5.

³⁹ Kat. Felm. II. és MKF 1941.

Gatyülep

Álmosd Ny-i fele és a Kokad felé vezető műút D-i oldalán fekvő határrész. Árpád- és középkori leletanyag gyűjthető a területről.

Nádlás

Sajnos még azonosítatlan helynév. Mesterházy Károly leírása alapján erről a részről került elő X. századi kerámia.⁴⁰

Székely

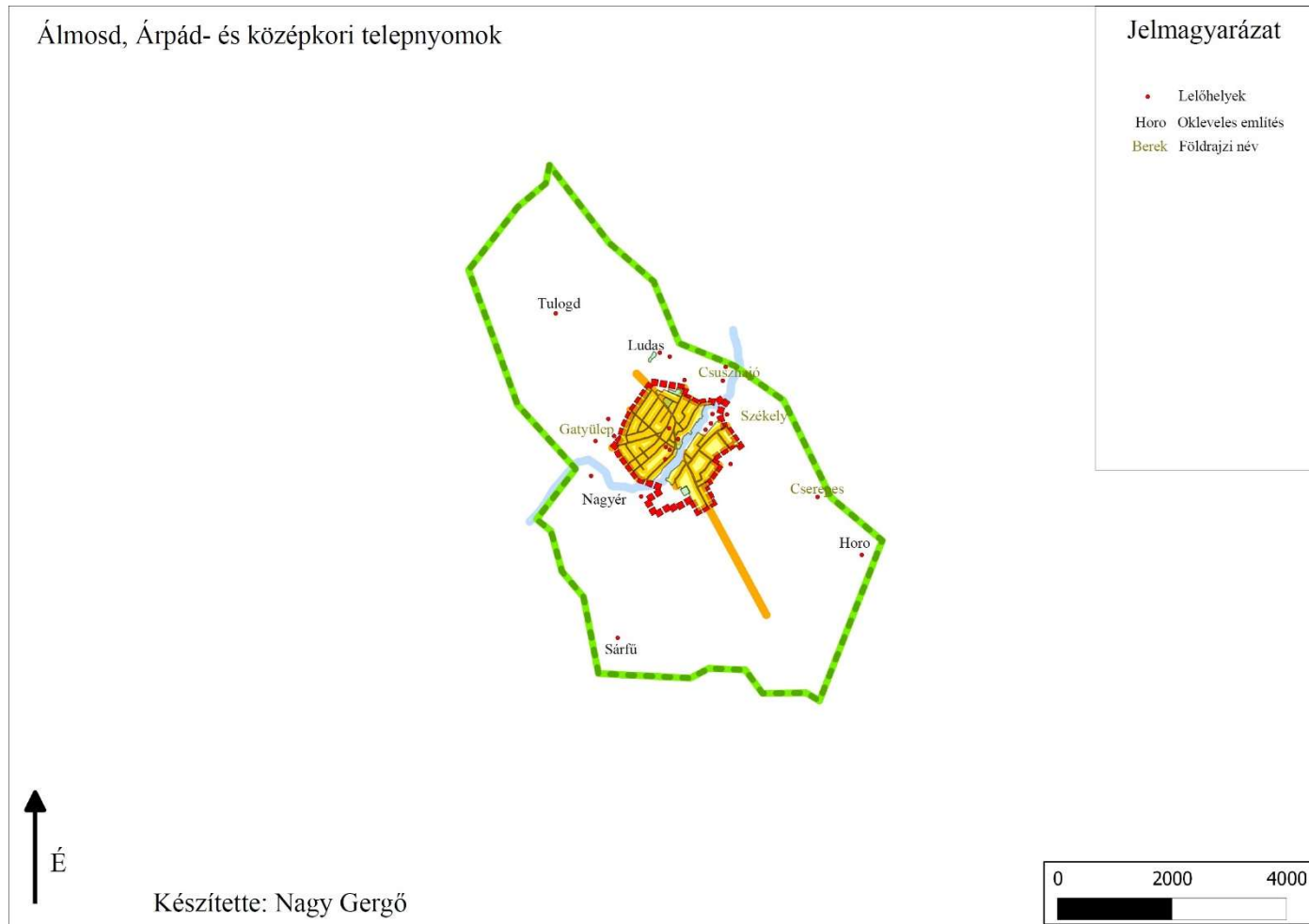
A településtől K–ÉK-i irányban fekvő határrész. Árpád-, közép- és újkori kerámia gyűjthető a területről. 2017 októberében részlegesen sikerült megkutatni a területet, de ismeretlen korú cölöpszerkezet nyomai kerültek elő. Emellett ide sorolható az Álmosd–Téglavető-dűlő nevű lelőhely középkori objektuma is.

Összegzés

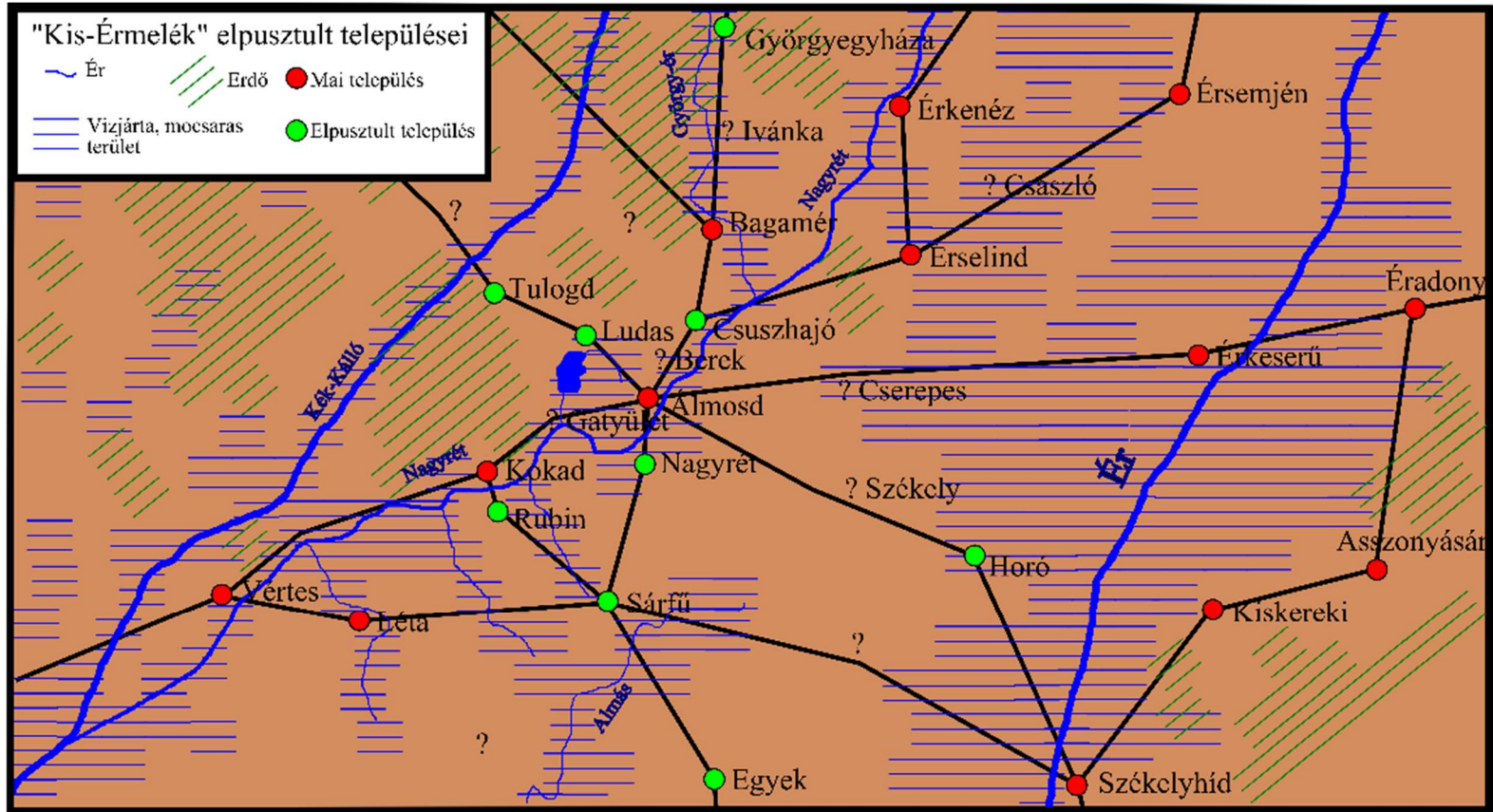
Összegzőképpen elmondható, hogy a szórvány anyagokból levonható következtetések még igen hézagosak, és a III. kategória telepnymoi nem feltétlen különálló telepeket rejtnek, feltehető az is, hogy a népesedéssel kirajzolt kisebb magányos telepekről is beszélhetünk, ezt azonban csak ásatás igazolhatja.

A forrásokból ismert települések, de időközben pontos helyük ismeretlenné vált, csak a helynevek és régészeti terepbejárás módszerével azonosíthatók. További információkkal ezekről egy ásatás szolgálhat, de addig is fontos a rendszeres terepszemle, hiszen a művelés által felszínre hozott szórvány anyag is fontos információkkal szolgálhat számunkra. És elengedhetetlen a környező települések forrásait és a térséggel foglalkozó kutatók eredményeit átvizsgálni, hiszen ezek is fontos információkkal szolgálnak a továbbiakban. Ez a tanulmány inkább szemléltetés és irányvonal, egy térséget átfogó Árpád- és középkori településkutatás számára.

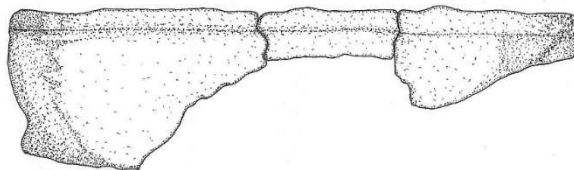
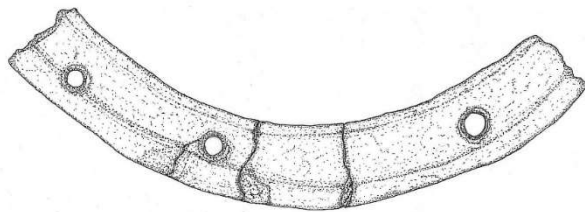
⁴⁰ Mesterházy 1975a. és Mesterházy 1975b.

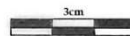
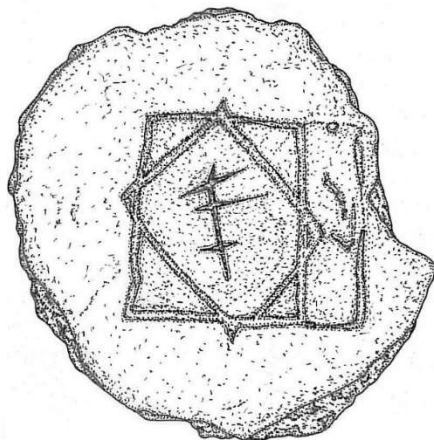
1. kép.

2. kép.

3. kép.

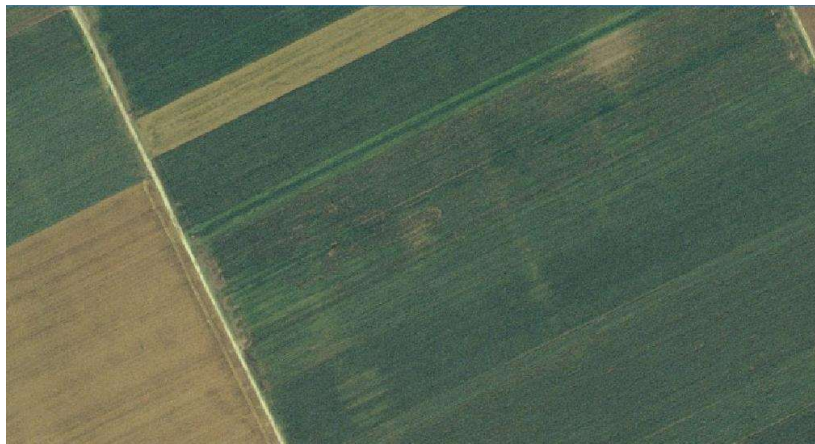
4. kép.

5. kép.

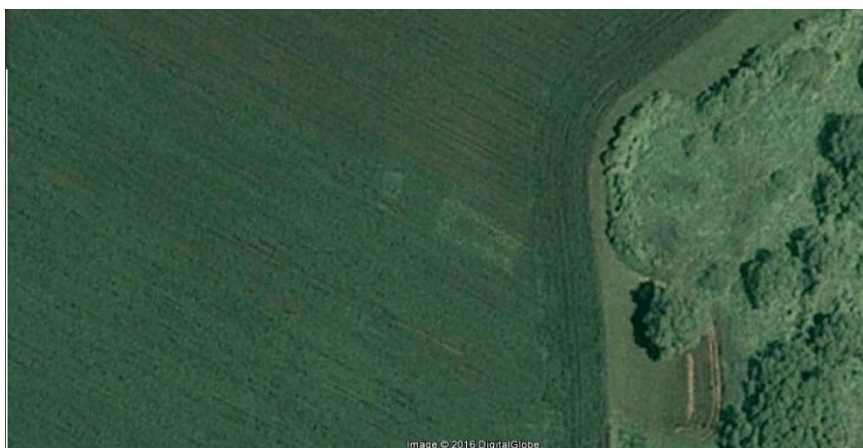
6. kép.

7. kép.

8. kép.

9. kép.

Gergő Nagy

Site Trails from the Árpád Era and the Middle Ages in Álmosd and Its Administrative Boundaries

The archaeologically researched nature of Álmosd is rather interleaved, the settlement has been an inhabited area since the prehistoric times up to nowadays because of its geographical location. The written sources from the Árpád Era and from the Middle Ages began to proliferate after the 14th Century, but these do not really tell too much. This results that we need to take other resources into consideration in this field: the geographical names and physical memories provide further information for the study of the settlement, with the help of which we can get closer to the settlement network of Érmellék in the Árpád Era and the Middle Ages.

Források

Kézírtos, nyomtatott és elektronikus források

- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár (Mohács Előtti Gyűjtemény).
- DMA Déri Múzeum Adattára
- Fejér 1835. Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VII/3. Buda, 1835.
- H. O. Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozepkori_magyar_okmanytarak_hazai/ (Utolsó letöltés: 2017. október 13.)
- Kat. Felm. I. Első Katonai Felmérés (1763–1787). Online: <http://mapire.eu/hu/map/firstsurvey/?layers=osm%2C1%2C73&bbox=-325928.1900946088%2C5348740.15495521%2C3387076.895886113%2C6921508.448950997> (Utolsó letöltés: 2017. október 13.)
- Kat. Felm. II. Második Katonai Felmérés (1806–1869). Online: <http://mapire.eu/hu/map/secondsurvey/?layers=osm%2C5%2C42&bbox=167549.2645145445%2C5186806.990385981%2C3880554.3504952663%2C6759575.284381768> (Utolsó letöltés: 2017. október 13.)
- Kat. Felm. III. Harmadik Katonai Felmérés (1869–1887). Online: http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?layers=osm%2C8&bbox=288625.5173182641%2C5124663.906965276%2C4001630.603298986%2C6697432.200961063 (Utolsó letöltés: 2017. október 13.)
- L. o. lt. Met. Bihar. A Leleszi Prépostság Országos Levéltára. Acta. [A számok az évenként csoportosított oklevelek sorszámai.] Metales comitatus Bihariensis.
- MKF 1941. Magyarország Katonai Felmérése 1941. Online: <http://mapire.eu/hu/map/hungary1941/?layers=osm%2C111&bbox=424377.67955273716%2C5254862.428733593%2C4137382.765533459%2C6827630.722729379> (Utolsó letöltés: 2017. október 13.)
- Múz. törzs. Múzeumi törzsanyag (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára múzeumi levéltárának törzsanyaga).

- Pesty 1996. Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye I. Közzéteszi: Hoffmann István, Kis Tamás. Debrecen, (1996). (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65.)
- Szirmay 1810. Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérte. II. Buda, 1810.
- Wenzel 1873. Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. X. Pest, 1873.

Képek

- 1–6. kép: Saját digitális és tusrajzok.
7–9. kép: Google Earth Pro. (Utolsó letöltés: 2017. 10. 13.)

Szakirodalom

- Balázs–Nagy 2017. Balázs Ádám, Nagy Gergő: A „Kis-Érmellék” az őskortól a késő középkorig. (kézirat)
- Balogh 2017. Balogh László: Az álmold-diószegi csata és előzményei. In: *Cívissporta*, 1. (2017) 1. sz. 69–92. Online: http://civissporta.hu/civissporta_2017_1.pdf (Utolsó letöltés: 2017. október 1.)
- Bárány 2004a. Bárány Attila: Egy bihari család, az Álmosdi Csirék története. In: *Turul*, 77. (2004) 3–4. sz. 99–115.
- Bárány 2004b. Bárány Attila: Adalékok az Ákos-nemzetség bihari birtokainak településtörténetéhez. In: *Publicationes Universitatis Miskolcincinensis. Sectio Philosophica. Tomus IX.* (2004) Fasciculus 3. 5–39.
- Bunyitay 1883. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapítástól a jelenkorig III. Egyházak. A püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad, 1883.
- Fodor 1976. Fodor Magdolna: Bagamér helynevei. Debrecen, 1976. (szakdolgozat, kézirat)
- Györffy 1987. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp., 1987.
- Heckenast 1970. Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 53.)

- Jakó 1940. Jakó Zsigmond: Bihar vármegye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.
- Jakubovich 1926. Jakubovich Emil: A váradai püspökség XIII. századi tizedjegyzéke. In: Magyar Nyelv, 22. (1926) 5–6. sz. 220–223.
- Mesterházy 1975a. Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX–XIII. századi településtörténetéhez I. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973. Szerk.: Módy György, Ujváry Zoltán, Dankó Imre. Debrecen, (1975). 95–174.
- Mesterházy 1975b. Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területének IX–XIII. századi településtörténetéhez II. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974. Szerk.: Módy György, Szendrey István, Dankó Imre. Debrecen, (1975). 211–266.
- Módy 1998. Módy György: Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996. Szerk.: Módy György, Sz. Máthé Márta, Selmeczi László. Debrecen, (1998). 165–190.
- Módy 1999. Módy György: Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIV. században. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1997–1998. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Selmeczi László. Debrecen, (1999). 219–244.
- Nagy 2015. Nagy Gergő: Álmosd régészeti lelőhelyei és korszakai. In: A Bocskai István Múzeum Évkönyve II. Szerk.: Bihari-Horváth László. Hajdúszoboszló, (2015). 419–432.
- Nagy 2017a. Nagy Gergő: Az Álmosd név új etimológiai értelmezése. (kézirat)
- Nagy 2017b. Nagy Gergő: Álmosd helynevei. (kézirat)
- Négyesi 2004. Négyesi Lajos: Az 1604. évi diószegi és osgyáni ütközet, valamint az edelényi csata vitatott kérdései – A diószegi ütközet. In: Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004) 4. sz. 1281–1306.

Mohácsi Endre

Szatmár és Várad kapcsolata az 1613. évi Báthory–Bethlen fejedelmváltás idején*

1613 az Erdélyi fejedelemség és a Királyi Magyarország történetében fontos és érdekes évnek bizonyult. Fontos, mert a fejedelemség életében komoly változást hozott Báthory Gábor¹ uralkodása után Bethlen Gábor² regnálása. Érdekes, mert a fejedelmváltást kísérő, az azt befolyásoló vagy éppen független események jól tükrözik a korabeli erőviszonyokat és a történések háttérében álló korszellemet és gondolkodásmódot. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen volt és miért volt fontos a szatmári és a váradi vár kapcsolata? Mert az 1570-es speyeri egyezménytől – az 1606-os bécsi békén és az 1607-es második hajdúfelkelésen keresztül – az 1608-as évig egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Erdély nem könnyen „hódítható” vissza a Magyar Királysághoz, és egyre biztosabb a fejedelemség – mint állam – megszilárdulása. Azazhogy, amit Szamosközy István még Bocskai István életében megfogalmazott, az nem lett igaz: „[...] öt lábú burjút ellett egy tehén Kolozsváratt az Farkas-utczában, az ötödik lába az utolsó jobb lábának az czombjából nőtt ki, körme volt mint az többinek, de az földet nem érte ezzel ez lábával. Én így jövendöltem felöle, hogy ez négy láb ez négy fejedelmeket jegyzi; az két első láb János Királ fiát³ és Báthori Istvánt⁴ az lengel királt, az utolsó bal láb Báthori Kristófot,⁵ az utolsó jobb láb Báthori Zsigmondot.⁶ Ez Báthori Zsigmond lábából származott ki ez ötödik láb, mely Bocskay Istvánt jelenti, ki mint Báthori Zsigmondnak avunculusa, azaz Báthori Zsigmond anyjának bátyja, mert Bocskay Erzsébet volt az Zsigmond anyja, Bocskay István nénye. – Miérthogy penig ez ötödik láb nem ér az földre, azt jelenti, hogy Bocskay István noha az erdélyi fejedelemségbe succedal, de nem leszén semmi maradéka kire szálljon az fejedelemség, hanem ez Bocskay ág deficiál.⁷ De ezeket az eventus mutatja meg ha így leszén vagy különben.”⁸

Rákóczi Zsigmond⁹ fejedelemségre jutása után is két várláncolat nézett farkasszemet egymással a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség határán. Ahogyan a Bécsi Haditanács fogalmazta meg még korábban Miksa¹⁰ császárnak: „A várrendszer az egyetlen eszköze, mely által Felséged az ellenség erejét és előnyomulását feltartóztatni képes, és amely mögött országai és népei biztonságban lehetnek.”¹¹ Az egyik oldalon a Szatmár központtal – még a 16. század derekán – létrehozott szatmári vagy tiszántúli főkapitányság várai,¹² a másik oldalon az Erdély kapujának számító váradi vár és a határ különböző erősségei.¹³

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalú) elhangzott előadás írott változata.

¹ Somlyai Báthory Gábor (1589–1613) erdélyi fejedelem.

² Iktári Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem.

³ János Zsigmond (1540–1571) erdélyi fejedelem.

⁴ Somlyai Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelem.

⁵ Somlyai Báthory Kristóf (1530–1581) erdélyi vajda.

⁶ Somlyai Báthory Zsigmond (1572–1613) erdélyi fejedelem.

⁷ deficiál: kihál (lat.)

⁸ Szamosközy 1877. 324.

⁹ Felsővadászi Rákóczi Zsigmond (1544–1608) erdélyi fejedelem.

¹⁰ Habsburg Miksa (1527–1576) német-római császár, magyar király.

¹¹ Szegő 1911. 52.

¹² Többek között Tokaj, Kálló, Ecsed, Kisvárd.

¹³ Így például Várad, Huszt vagy Kővár.

A szatmári vár élén 1610-től a II. Mátyás¹⁴ által kinevezett nagylúcsei Dóczy András¹⁵ állt egészen a nádor – Thurzó György¹⁶ – haláláig, az 1616-os év végéig. A főkapitány kinevezése után azonnal nekilátott a reá bízott „végvár” megerősítéséhez, katonái és nem utolsósorban az önmaga jövedelmének növeléséhez. Így írt a nádornak 1610 szeptemberében: „*Vagyon eö Fel[sé]gének itt két öreg szabad bídja az Szamoson, kiktől semmi vám nem jár. Méltó volna azért, hogy Na[gy]sá]god eö Fel[sé]gével ezt proponálnán¹⁷ az vám fel állítását effectualná¹⁸ Na[gy]sá]god. Leg alább 1200. avagy 1500. forintra, esztendeig felmenne az jövedelme, mely jövedelem az vitézlő rendnek fizetésében nem meg vető segítség lenne. Írtan eö Fel[sé]gének is felőle, tudom Na[gy]sá]godnak consensusát ebben, ha meg engedi eö fel[sé]ge, magának eö fel[sé]gének könnyebbségére és jövedelmének evvel való öregbítésére. Az helyet láthatta Na[gy]sá]god mely épületlen. Magunk váltig erőlködiünk rajta, hogy segítsünk az mennyire lehet. Most egyik bástyának az egyik oldalát ki szintén le dűlőben volt, az eö fel[sé]gének kevés jobbágyinak segítségével építeni kezdtem, az ősszel el is végezem. Az cigányokat is reá fogtam, egy ároknak a földje igen leromlott, azt bordatom ki velek. Csak volna kivel meg hidje na[gy]sá]god, az üdőt nem múlatnám hiában.*”¹⁹

Várad ősi vára, mely ebben az időben Erdély legtekintélyesebb erősségei közé tartozott, Rhédey Ferenc²⁰ főkapitány vezetése alatt védte a fejedelemség kapuját. Rhédey Ferenc felvidéki nemesi családból származott, ám az 1600-as évek elejétől Erdélyben harcolt először Székely Mózes,²¹ majd Bocskai István²² oldalán. 1608 elején, amikor már Báthory Gábor, sőt Rudolf császár²³ is szorongatta (öreg) Rákóczi Zsigmondot, Erdély fejedelmét, hogy mondjon le trónjáról, Rákóczi Báthory sógorát, Bánffy Dénest²⁴ elmozdította a vár éléről és a Fejedelemséghez hű kipróbált katonát, Rhédey Ferencet tette meg Várad kapitányává. Rhédey Rákóczi lemondása után Báthory Gáborhoz is hű maradt. Később, amikor 1611. június végén Forgách Zsigmond²⁵ és Dóczy András hadserege – mely egy rövid időre kiegészítettett Nagy András²⁶ több ezres hajdúeregével – Erdélyre tört és eleinte sorban hódoltatta a városokat, amerre járt, Várad Rhédey Ferenc vezetésével tartotta magát, sőt a szatmári kapitány által küldött ostromlókat is szétverte katonáival.

Az 1608-ban a fejedelmi székbe ülő somlyai Báthory Gábor mindössze 19 éves volt, viszont nevelőatyjának, ecsedi Báthori Istvánnak közbenjárására már 1604-től Kassán tartózkodott Bocskai környezetében, és a politikai viszonyok megismerése mellett sok, később fontos történelmi személlyel is találkozott. Ilyenek voltak többek között Bethlen Gábor és Rákóczi György későbbi fejedelmek. A katolikus, „hajdúbarát” Báthory-sarj Erdély élén jó megoldásnak tűnt mindkét császár birodalmában. Azonban a bécsi udvar és a nádor Báthoryba vetett hite 1611-re nagyban csalatkozott. Ugyanis az ifjú fejedelem sokak szerint inkább Báthory Zsigmondra és nem a lengyel király Báthory Istvánra hasonlított. Az ellene vezetett büntetőhadjárat kudarcba fulladásával 1611 decemberében

¹⁴ Habsburg (II.) Mátyás (1557–1619) német-római császár, magyar király.

¹⁵ Nagylúcsei Dóczy András (?–1619) szatmári, majd felső-magyarországi főkapitány.

¹⁶ Bethlenfalvi Thurzó György (1567–1616) nádor.

¹⁷ proponál: javasol, indítványoz (lat.)

¹⁸ effectual: megvalósít (lat.)

¹⁹ MNL OL E 196. Fasc. 57. No. 3.

²⁰ Kiszédei Rhédey Ferenc (1560–1621) váradai főkapitány, Bihar vármegyei főispán.

²¹ Siménfalvi Székely Mózes (1553 körül – 1603) erdélyi fejedelem.

²² Kismarjai Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem.

²³ Habsburg Rudolf (1552–1612) német-római császár, magyar király.

²⁴ Losonci Bánffy Dénes (?–?).

²⁵ Gácsi Forgách Zsigmond (1559–1621) felső-magyarországi főkapitány, nádor.

²⁶ Miskolci Nagy András (?–1612) hajdú vezér.

úgy állt bosszút Szatmáron, hogy katonáit a vár környékén helyezte el téli szállásra, ami egyenlő volt a falvak és nemesi kúriák állandó zaklatásával. Annak ellenére, hogy a Thurzó György által megszervezett tokaji tárgyaláson²⁷ békét kötöttek, Báthory meggondolatlan, kapkodó, később pedig bizalmatlan politikája odáig vezetett, hogy 1612-re bizalmasai – köztük Ghiczy András²⁸ és Bethlen Gábor is – elhagyták, és teljesen magára maradt. Így írt erről Dóczy Thurzónak: „*Az itt való állapot felől Nag[y]sá[od]na]k írni egyebet mostan nem tudok, hanem continuálatik az, hogy Bettlen Gábor igen sollicitálja az törököt, hogy most az ideje ha be akarnak Erdélyben menni.*”²⁹

És az 1613-as év pedig vízváltató volt a Fejedelemség számára. Bár az 1612-es évet Báthory minden negatívum ellenére jól zárta, azaz Ghiczy András Portára küldött követének pártütését leverte és az ellenálló Brassóba is bevonult, a török nem tűrte tovább fejedelemségét: „*[...] mert valameddig az tii jó emlékezetű eleytektől keresett szabadságos békeség-teknek idején Hatalmas Császárunknak bűségében megmaradtatok, mind az ideig Országok békeségben volt. De sok rendben ide küldetett követeteknek könyörgéséből megértette Hatalmas Császár Báthorij Gábor miatt való sok nyomorúságotokat. [...] Tudástokra legyen azért, hogy Ó Hatalmasságától ti nektek segítségetekre mostanában szép hadakkal, Kanisai Bekler Bek Székend[er] Passa bocsátatott, a' végre hogy Isten akarattából tütteket Báthorij Gábortól meg szabadíczon.*”³⁰ Báthory minden bizalmát a bécsi udvarba és a szatmári kapitányba vetette, és igyekezett a Fejedelemség ügyeinek történéseiről azt tudósítani: „*Istennek hála semmi gonosz híriünk nincsenek, úgy vagyon, hogy Bethlen Gábor mellé gyült volt egy néhány Török, de azok is el oszlottanak. Az Portára bocsátott fő követünk is csak mostanság érkezék levele, kiben azt írja, hogy minden kívánságunkra jó válaszok vagyon. Az mint értjük Bethlen Gábor vagy az Patyolatot teszi fel, vagy az Tenger vizét issza meg, de egyiknek meg kell lenni. Ez után is ha mi híreink lesznek, örömet kedveskedünk kegyelme]dnek írásunkkal.*”³¹ – írta július 3-án a fejedelem.

Mivel a Bethlen Gábor problémája csak egyre nőtt, Báthory hozzálátott a védekezéshez, azonban Bécs segítsége nélkül nem boldogult volna, így a magyarországi birtokairól is kívánt katonákat toborozni, amit Dóczyék megakadályoztak. Elkeseredésében így írt a szatmári kapitánynak: „*Ez az kegyelme]d jó akaratjához és az szomszédához nem illenek, nem ilyen reménységünk volt kegyelme]dben. Ha eő felsége számára kívántatnék valami had, nembogy mi azt meg nem engednénk, de magunk személyünk szerint is készek volnánk az eő felsége ellensége ellen segítségre menni.*”³² Szeptemberben, mikor javában folytak a csaták Báthory serege és a török had között, maga a váradi kapitány írt levelet a szatmári kollégájának: „*Értem az kegyel]med írását minden részeiben, az holott írja kegyel]med, hogy sincere írjak, az Törökök állapotja felől. Ezelőtt is voltaképpen megírtam kegyelme]dnek az Törököknek Erdélyre való jövetelit, annyival inkább elhittem, hogy eő Feöl[sé]ge értésére adta. Azért mostan sem írhatok kegyelme]dnek egyebet, az mely Török havas alföldében volt által jött az havason. Az Székender Bassa elöl járójával, az Vas kapun igen meg harcoltanak az eő Feöl[sé]ge táborában levő vitézekkel. Az Gyulai Törökökben is feő embereket fogdosanak, Heder Agát is elevenen fogták. Az Lippay, Jenei vitézek is az Török táborának hátulján kapdosnak, mostan is bizonyos csaták vadnak Szeged fele. Immár Kege]y]med jól értheti az híreket. Azért szinte mostan kívántatnék magyar országból az segítség Erdélyben. Isten tartsa meg jó*

²⁷ A tokaji megegyezés előkészítése és aláírása Thurzó György áldozatos munkájának eredménye volt, amelyet 1611. december 29-én ratifikáltak a szemben álló felek képviselői.

²⁸ Ghiczy András (?–1612) hajdúvezér, 1612-ben török fejedelmjelölt.

²⁹ MNL OL E 196. Fasc. 58. No. 14.

³⁰ Döbrentei 1828. 1919.

³¹ MNL OL E 173. 1. csomó. 283. o.

³² MNL OL E 173. 1. csomó. 285. o.

*egészségbe kegy[elme]det. Datum ex Arce Varadien 2 die septembris Anno Domini 1613. Franciscus Redey.*³³

Egy hónappal később, október 3-án Dóczy András Rátóthy Gyulaffy Miklóst küldte követségbe Báthory Gáborhoz, akit a Kolozsvár melletti táborában talált meg. A fejedelem hadai éppen a tatár seregek előnyomulását próbálták visszatartani, nyilvánvalóan kevés sikerrel. Gyulaffy Dóczynak írt levelében részletesen leírta a fejedelemmel való találkozását és annak részleteit. Báthory kérte a követet, hogy mihamarabb írjanak II. Mátyásnak, intézkedjék felmentősegről, mert ő már végzett a török kapcsolatokkal. Ennek bizonyítására ezt írta: „Mert ha én az Törökkel akartam volna végezni, esküszöm az Istenre csak az egy Lippával kiküldöttem volna országomból, és békével maradhattam volna, de Isten azt ne adja igaz Magyar lévén én Atyámról, Anyámról és az Báthory nemzetnek színtén végső maradvány, hogy az Magyar Nemzetnek és utánam következő Fejedelmeknek végházainak, csak legkisebbikével is kereskedjem és azzal keressek magamnak megmaradást ki könnyön meg lehet vala.”³⁴ Ugyanakkor Várad dolgában is rendelkezett Dóczy és az uralkodó irányába: „Az mi pedig az Várad dolgát illeti, Hogy eö Feöl[sé]ge én tölem Váradot kívánja, miért cselekszi ezt eö Feöl[sé]ge, kicsoda az, ki eö Feöl[sé]gének azt adta tanácsul, és azt mondta, hogy én abban nem tartok elég Praesidiumot, és élest is tartottam és ezután is tartok. Jusson eszébe eö Feöl[sé]gének az Confoederatio minden pontjában, az holott ez vagyon, Bathoreo anteri cum omnibus ad Transylvaniam Pertinentibus. Micsoda Fejedelem volnék én, ha azt cselekedném, és Országomat apasztanám...”³⁵

Báthory októberre Váradra szorult be hajdúkatonaival együtt, és innen is írta utolsó leveleit Szatmárra. Ekkorára már Rhédey is elpártolt mellőle, ami nem is csodálható, mivel évek óta Bethlen Gábor bizalmasa volt. Október 21-én a kolozsvári országgyűlés távollétében elbúcsúzott tőle és Bethlen Gábort választotta meg Erdély új fejedelmének. Jól példázza Báthory Gábor utolsó napjait Nagy Tamás követ levelének részlete, melyet a szatmári várkapitánynak írt 1613 októberében: „Engemet Nagy Tamást fő Capitán Uram ö Na[gy]sá[ga] Váradra küldvén vigyázásnak okaért, én az mit láttam, hallottam kötelességem szerint azt referálok fő Capitán Uram ö kegy[elme] előtt. Báthory Gábort eö föl[sé]gét Váradon hagytam, Erdélyi Urakat, fő embereket mellette ezeket láttam: Kamuthy Farkast, Géczy Andrást, Wesselényi Pál Uramat eö Na[gy]sá[ga]t. Étekefogói, komornyíki és egyéb környölötte való szolgálait. Szolgálókat széllyel mind ki bocsátották, mert nincs mivel élnie Váradon, sőt maga is az fejedelem nagy fogyatkozással él Váradon. Semmi egyéb hada nincs eö föl[sé]gének környölötte, hanem az Török István alatt való, kik mindenestől is öt vagy hat százán vannak. Simonyi Györggyel az mi kevesen voltak, benn voltak, de azok is mind ki kéredzettek az fejedelemtől, ki mindenestől is nincsenek százán. Mostan connotálna³⁶ az fejedelem mindeneket melléje de senki nem megyen. Sőt az Várady Capitán Rhédey Ferenc is Szentjőbban, kastélyában vagyon, Váradba nem megyen. Váradon létemben hallottam eö Fel[sé]gének trombitásinak az főbbekekből, mondván: »Hallottam maga szájából az fejedelemnek eö Fel[sé]gének: Im nem segítnek meg az beste lélek kurvák Magyar országból, de bizony tromfjal ütöm, ha Lippát, Jenőt oda kell adnom is az Törököknek.« Vettem azt is eszemben, hogy ott Váradon valakik mellett vannak eö Fel[sé]gének, mind el búcsúztanak és kéredzettek tőle, hogy tőle meg válhassanak. Rettenetes nagy dissensiót láttam udvarnépe között, ki halhatatlan és mondhatatlan félnek egymástól, hogy egyik az másikat előtte el ne árulja, kiért Isten baragja rajtok. Váradban magam is jártam, de soha végházat gondviseletlenebbül nem láttam mint Várad. Az aranyas bástyán is jártam, de sehol egy Darabontnál

³³ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 16.

³⁴ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 17.

³⁵ Uo.

³⁶ konnotál: megjegyez (lat.)

*többet nem láttam. Az kapun, hogy be mentem is harmadmagammal, még csak azt sem kérdették meg, micsoda ember vagy, avagy honnét jöttél.”*³⁷

Miután Báthory Gábort október végén Váradon a hajdúk meggyilkolták, új helyzet állt elő a politikában. A bécsi udvar a maga szemszögéből szeretett volna „rendet tenni” Erdélyben. A fő irányvonal az volt, hogy óvatosan benyomulva a Fejedelemség területére, ott minél nagyobb területet és minél több erősséget a maga számára átpartoltatni, avagy „hódoltatni”. A lehetőség adott volt, ugyanis korábbi puhatolózások alkalmával sikerült kideríteni, hogy jó néhány várkapitány szívesebben tartozna a Habsburg fennhatóság alá. Ilyen volt például Huszt, Kővár, Nagybánya, Tasnád, de még Ecsed is. Dóczynek Szatmáron 2000 katona állt rendelkezésére a várak hódoltatására. A „meghajló” erősségek mellett a nagy kérdés Várad vára volt, ahol Báthory halála után – Rhédey távollétében – lehetőség nyílt volna a gyors megszerzésre. Ám Abaffy Miklós³⁸ tokaji kapitány gyors távozása után lassan elhalványult a remény, hogy a várban lévő katonákkal tárgyalások útján megegyezzenek. Bethlen természetesen nemtetszését fejezte ki, és azonnal levelet küldött a szatmári kapitánynak: *„Mit kívánjon az kívül is keresztény életünk és hivatalunk egy nemzetek lévén, mire viseljen, hogy egyikünk az másink nyavalyját, veszedelmét igaz szívbeli fájdalommal magáénak lenni tulajdonítja. Ezen jó indulatnak és dolognak magunk részéről, hogy igaz tökéletességgel való őrizői vagyunk. Három nyilván való okokból szemmeddel el hitetjük világosan. Egyik, hogy az mikor az Hatalmas Császár kész hadaival sem voltunk és akarattunk szerint is cselekedtünk volna. Semmi ártalmára csak batára szélire való menetellel is Magyar Országának nem igyekeztünk. Másikkal, hogy annak utánna is sem titkon, sem nyilván az eö Fel[sé]ge Császár Urunk birodalmában semmit nem practicáltunk még csak egy szolgát is, kedve ellen eö Fel[sé]ge alól ide nem hittünk, nem idegenítettünk. Harmadik, hogy most is immár sok ideje, sőt kezdetitől fogva bódog fejedelemségünknek mind tudjuk és értjük onnan az eö Fel[sé]ge részéről, de fő képpen Zakmarbul szjintelen ide és az mi kicsiny birodalmunk ellen, abhoz tartozó végbázakban lévő Capitánokkal mit tractál K[egyel]med, mind ígérettel és adománnyal tölünk el szakasztani igyekezte.”*³⁹

A fejedelem természetesen nem érte be ennyivel, diplomáciai kapcsolatai révén – a török közbenjárására – II. Mátyást egyezsége bírta Nagyszombaton 1615 májusában. Az egyezés szerint Bethlen elismerte, hogy Erdély és a Partium a magyar koronához tartozik, hogy a törököt kivéve minden ellenséggel szemben katonai segítséget nyújt, és nem utolsósorban elismerte a vallás szabad gyakorlását. Másik részről Mátyás elismerte Bethlent erdélyi fejedelemnek és lemondott az összes 1613–14-es hódításáról.

Szatmár és Várad tehát továbbra is „farkasszemet” nézett egymással a határ mezsgyéjén. Szerepük nagyjából egészen az Erdélyi Fejedelemség fennállásáig megmaradt, amely jól példázza a korabeli háborúkban a végvárak jelentőségét.

³⁷ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 18.

³⁸ Abaffy Miklós (1540–1571) tokaji várkapitány.

³⁹ MNL OL E 196. Fasc. 58. No. 18.

Endre Mohácsi

The Relationship of Szatmár and Várad During the Báthory–Bethlen Change of Prince in 1613

1613 is an important date both in the history of the Royal Hungary and of the Principality of Transylvania.

In this year, the Turks put an end to the reckless and inordinate political career of Gábor Báthory, helping his former devotee, Gábor Bethlen, into the throne of Transylvania. With this, a long blooming started in the life of the Principality.

The centre of Bihar county, the castle of Várad played an important strategical role already during the 15-Year War, Várad meant the gate to Transylvania. The Royal Hungary put efforts into getting the castle back – in vain – even after the death of Gábor Báthory. András Nagylucsei Dóczy received order for the turning over of Várad first as a royal commissioner, and then as the chief of the Castle of Szatmár.

In my study, I present the relationship of the two castles in the closing days of the principality of Gábor Báthory based on the extensive correspondence of the chief of Szatmár.

Források

Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 173	Magyar Kamara Archivuma. Családi és személyi fondok. Archivum Familiae Dóczy.
E 196	Magyar Kamara Archivuma. Családi és személyi fondok. Archivum Familiae Thurzó.

Forráskiadványok

Döbrentei 1828.	Döbrentei Gábor: Erdély Historiájához tartozó Emlék-írá- sok. In: Felső-Magyarországi Minerva, 4. (1828) 4. sz. 1919– 1923.
Szamosközy 1877.	Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Bp., 1877. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. 29. kötet.)

Szakirodalom

Szegő 1911.	Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a ti- zenötéves háború kezdetéig. (1541–1593). Bp., 1911.
-------------	---

Bényei-Csáky Szabolcs

**Adalékok a nagyváradai színjátszás dualizmuskori történetéhez
Két eltérő színi évad a nagyváradai színpályán: 1877 – Kolozsvár, 1878 – Debrecen
összehasonlító elemzése a korabeli sajtódokumentumok fényében**

Munkámban a kolozsvári társulat 1877-es és a debreceni színtársulat 1878-as nagyváradai vendégjátéka során történt alkalmazkodási megoldásaira, ezek összehasonlítására és elemzésére vállalkozom. A színházi migráció általánosabb kérdéseinek esettanulmány-szerű megközelítéseként, a kulturális másság megértésének és beágyazásának kísérleteit kutattam a nagyváradai és kolozsvári napilapok 1877-es és 1878-as írásaiban. A hírlapforrások elemzése révén új összefüggésekre derült fény. Elsősorban azért választottam a nagyváradai vendégszerepléseket kutatási témaként, mert nagyváradai szülöttként mindig is érdekelt városom színjátszásának, színházának története. Főleg azon időszakok érdekelnek, amelyek úgy mond „fehér foltok” a nagyváradai színház történetében, mint példának okáért az állandó kőszínház megnyitását, 1900-at megelőző időszak vendégjátékai.

Másodsorban azért volt számomra kedvező téma, mert a szakkönyvekben azt tapasztaltam, kevés adat áll rendelkezésre erről az időszakról. A színház történeti szakirodalom csupán érintőlegesen foglalkozott az általam vizsgált két színiévaddal. Úgy Kelemen István, mint Indig Ottó színház történeti munkája nem tér ki részletesen az 1877-es kolozsvári vendégjáték ideje alatti történésekre,¹ ezeket tekintetem át és elemeztem, mintegy kinyitva a vendégjáték mechanizmusait és következményeit. A kolozsvári vendégjátékot követő, 1878-as debreceni vendégszereplést kutatva a szakirodalmi forrásokban, azt tapasztaltam, hogy Naményi Lajos színház történeti könyvében nem részletezte az időszak eseményeit, sűrítve, összevonva fogalmazott.²

A másik két színház történeti könyvben (Indig 1991. és Kelemen 1997.) a szerzők ugyan részletesen, de összevonva elemzik a hároméves debreceni vendégjátékot (1878–1880). Elemzésem csupán az első év, 1878 színházi eseményeivel kívánt foglalkozni, kontrasztív összehasonlításban a kolozsváriak 1877-es, előző évi vendégjátékával. Éppen ezért a korabeli helyi sajtó apróbb léptékű, mikroperspektívát adó cikkei filológiai és elviekben egyaránt új fénybe állíthatják ennek a néhány évtizedes időszaknak a nagyváradai színházi migrációs mozgásait.

A két helyi napilap, a Nagyvárad című politikai és közgazdasági, illetve a Szabadság című politikai napilap vendégszerepléssel kapcsolatos minden, 1877–1878 májusa és szeptembere közötti újságcikkét, híret, hirdetését és információját feldolgoztam filológiai értelemben. Úgy tapasztaltam, a korabeli nagyváradai újságcikkek hiteles dokumentumok, mert a korabeli életről, színházi eseményekről, közönségizlés formálásáról, színikritikusai felfogásokról tudósítanak, mikroforrásokként érdekelnek, amelyek a helyi közösség logikáját, elvárásait engedik láttatni. Miért lett állandó helyszíne Nagyvárad a kolozsvári színháznak? Miért játszanak az 1870-es évek végén kolozsvári színészek Váradon? – ezekre a kérdésekre a válaszokat nem csupán az általam tanulmányozott korszakban találtam meg, hiszen korábban is találhatóak a szakirodalomban és sajtóanyagokban adatok arra, hogy

¹ Indig 1991.; Kelemen 1997.

² Naményi 1998.

a kolozsvári színészek vendégszerepeltek Nagyváradon. Munkám kezdetén ezeket a korábbi színikísérleteket sorakoztattam fel, a jobb megértés érdekében.

Kolozsvárhoz való aránylagos közelsége miatt báró idősebb Wesselényi Miklós, az Erdélyi Játékszín főigazgatója volt az, aki kézbe vette a kolozsvári színészet irányítását. A báró Nagyváradot már korán kiszemelte társulata nyári állandó színhelyéül. „*Az echós székerek Szilágysomlyó, Berettyószéplak, Nagyléta, Székelyhíd érintésével Debrecenbe vitték a színészeket előbb, ahol augusztus 7–20-ig játszottak, augusztus 22-én indultak Berettyóújfalú érintésével Nagyvárad felé. Kibérelték a messze földön bíres vendéglő és szálláshely a Fekete Sas fogadó dísztermét.*”³ De kik is voltak ezek a komédiások? Kótsi Patkó János és társai. Hatvani István váradí mecénás darabját adják elő: A Süketnéma, avagy a passionátus pipás című komédiát.⁴ Az első magyar nyelvű színpadról elhangzott szó eseményét a város főterén található Fekete-Sas szálló homlokzatán a centenáriumi ünnepség során, 1898-ban oda helyezett márvány emléktábla örökítette meg. Az emléktábla állta a századok viharát, csupán a kommunista diktatúra vége felé, 1989-ben az épület festésekor tűnt el nyomtalanul. A nagyváradí Szigligeti Alapítvány, a színház építésének centenáriumi ünnepségén, 2000-ben új márványtáblát avatott az eltűnt régi helyébe.

A társulat (színészeinek nevei is ismertek, és Kelemen István színháztörténeti monográfiájában fel is soroltatnak)⁵ szakított Wesselényivel, nem mentek vissza Zsibóra telelni, csaknem szétszéledtek. Gróf Rhédey Lajos, váradí mecénás arisztokrata fogadta be őket. 1798 telén saját házában rendezett be számukra alkalmas „játszó teret”, élelmezést és szállást is biztosítva a kolozsvári színészeknek. Kelemen István szerint Rhédey Lajos gróf már az 1796-os évben közketert létesített Váradon, Olasziban, ahol abban az időben újdonságnak számított, hiszen a város akkor inkább több elkülönülő községhez hasonlított.⁶ (A váradíak Rhédey-park néven ismerik, a hivatalos neve Bălcescu-park.)

Kolozsvári színtársulatok sora kereste fel a XIX. század folyamán Nagyváradot, szórakoztatva a közönséget. Legelőször 1818-ban érkeztek, a már említett mecénás arisztokrata, Rhédey gróf házában játszottak: „*a régi sóház és a Kapuczinusok temploma között lévő telken*” felépült színpadon.⁷ Rhédey halála után, 1825-től kezdve vándortársulatok tettek látogatást a Sebes-Körös parti városban. Hol a Fekete-Sas fogadó nagytermében, hol a Zöldfa szálloda báltermében, majd a Rhédey-kertben felépült, a korban „arénának” hívott fedetlen deszkaszínpadon játszottak kolozsvári, debreceni, nyírségi, majd aradi színészek. Déryné Széppataki Róza, a kor ünnepelt színésznője többször is felkereste kedvelt városát több vándortársulat tagjaként, 1825 és 1832 között.⁸ 1829-ben, amikor a városi táncteremben egy összedőlt színházi fölszerelés tetemes károkat okozott, a város kitiltotta a vándorszínészeket Nagyváradról.⁹

A XIX. század harmincas éveiben Várad továbbra is „nyári állomás” volt. Több vendégegyüttes, elsősorban vándortársulatok keresték fel a várost, de a prózai és énekes társulattal is rendelkező kolozsvári színház is szívesen vendégszerepelt itt, olvashatjuk dr. Indig Ottó könyvében.¹⁰ Az 1848–49-es szabadságharc után, az önkényuralom korszaká-

³ Kelemen 1997. 28.

⁴ Indig 1991. 27.

⁵ Kelemen 1997. 32.

⁶ Uo.

⁷ Náményi 1998. 57.

⁸ Uo. 57–66.

⁹ Schöpflin 1929–1931.

¹⁰ Indig 1991. 53.

ban, 1849–1867 között minden évben volt kolozsvári vendéjáték nyáron Nagyváradon. Erről az időszakról részletes adatot szolgáltatott a Színházművészeti Lexikon, de Ferenczi Zoltán kolozsvári színháztörténeti monográfiájában és a nagyváradai színészettel foglalkozó forrásokban: K. Nagy Sándor, Naményi Lajos, Indig Ottó, Kelemen István műveiben is található adatok.

A helyszín, a fedett színkör fontossá vált a társulatoknak, hiszen addigi ideiglenes helyszínek helyébe megnyílt az állandó: „1858 nyarára, Reck Rudolf vállalkozó jóvoltából megnyitotta kapuit gróf Rhédey Ádámné Radákovich Sarolta kertjében a Nyári Színkör, ez biztosabb játsszási helyet jelentett a vendégtársulatoknak”, írja az első nagyváradai színháztörténet megalkotója, a színház fiatalon elhunyt egykori dramaturgja és művészeti igazgatója, Kelemen István.¹¹

A megnyitáskor, 1858-ban, még nem volt valami barátságos a Színkör, amelyből még a páholyok is hiányoztak. Mindenki átmeneti megoldásnak tekintette, és senki sem mert volna arra gondolni, hogy rengeteg átalakítás után negyvenhárom évig fog otthont nyújtani a váradai színésznek, egészen a kőszínház megnyitásáig, olvashatjuk Kelemen művében.¹² A deszkabodé épülete később Heynmann-Színkör néven még 1960-ig működött a városban, amikor lebontották. A helyén ma tömbház lakás áll.

A váradai polgárok örültek az új szórakozási lehetőségnek, hamar megbarátkoztak vele. Már az első évben átalakították, hiszen kicsinek bizonyult. Molnár György színész, színházigazgató, társulatvezető, aki váradai lévén, már kezdő színész korában, 1852-ben színpadra lépett szülővárosában, így írt a Színköréről: „csinos erkély és homlokzattal lön díszítve a deszkabodega, a színpad és öltözőhelyek betetőztettek 1859-ben, s így szebb díszletekkel lehetett előállani [...], az ülések szintén kényelmesebbé átváltoztattak, kétszáz személyessé kibővítve a nézőteret.”¹³ A váradai Rhédey-Radákovich Színkör persze nem tudta ugyanazokat a körülményeket nyújtani, mint a korabeli kolozsvári vagy pesti színpadok, de a polgárok lelkesedése és az a tény, hogy estéről estére telt házak előtt játszottak a színészek, feledtette a hiányosságokat. Elsősorban azért voltak különbözőek a körülmények, mert nem volt meg a megfelelő felszerelés hozzá, hiszen a kolozsvári kőszínháznak komoly gépfelszerelése volt, a váradai Színkörnek pedig csupán pár beépített süllyesztője és néhány színpadi gépezete.

Hogyan illeszkedett be a kolozsvári társulat, a két város lapjai hogyan ítélték meg a körülményeket, a másságukat, a kolozsvári társulat által hozott repertoár, játéktílus másságát? – tevődnek fel a kérdések.

A válaszhoz előbb látnunk kell a vendéjáték előzményeit. Nagyváradon 1876-ban Mándoki Béla aradi társulata szerepelt. A direktor az évad végén feloszlatta társulatát, amelynek egy része a kolozsvári színházhoz szerződött, például a Ditrói házaspár és Krecsányi Sarolta. A város új színi szövetségesként a Szamos-parti színházat hívta meg a színkörbe, mindkét fél részéről feltételeket fogalmazva meg a szerződésben. A helyi Színi Bizottság elsősorban nívós előadásokat, főleg zenés darabokat kívánt, a kolozsváriak pedig a színkör átalakítását vállalták el.¹⁴ K. Papp Miklós, a Magyar Polgár politikai napilap kolozsvári szerkesztő-laptulajdonosa ádáz ellensége volt minden „turnézásnak”, az ő

¹¹ Kelemen 1997. 69.

¹² Uo. 72.

¹³ Molnár 1881. 233–234.

¹⁴ Indig 1991. 112.

szavaival megfogalmazva, így a váradi nyári szezonban is csak a rosszat látta. Lapjában végig támadta a választmányt, és hangulatot teremtett Várad ellen.¹⁵ Az indulás előtti lapszámban, 1877. május 8-án a Magyar Polgár hasábjain egyenesen így nyilatkozott: „*A legéletrevalóbb, a legrégebb magyar nemzeti színház tagjainak ismét kezébe nyomták azt a vándorbotot, melyet nem régiben akkora öröm között dobtak volt el.*”, majd így folytatta: „*[...] a körülmények annyira mostohák Nagyváradon, hogy a jobb jövőtől szinte a reménységet is elveszik. Nagyvárad közönsége soha jobb társulatot nem látott a kolozsvárinál, melynek művészi erői közül többen bátran és minden habozás nélkül megmérkőzhetnek a budapesti nemzeti színház akárhány első rangú tagjával.*”¹⁶

A Nagyvárad című politikai és közgazdasági napilap vezető szerkesztője, Rádl Ödön nem késett az éles válasszal, már másnap, május 9-én ezt közölte: „*Azt hisszük, hogy Nagyvárad közönsége, mely mindig és minden körülmények között megmutatta, hogy a nemzeti színészet hí pártolója, bár mostohák a körülmények, de vendégszeretetét és jó hírnevét fényesen fogja igazolni.*”¹⁷ A nagyváradi és kolozsvári újságokat összehasonlítva arra a tényre jöttem rá, hogy míg Kolozsváron egy műveltebb, igényesebb olvasói és színházba járó közönség azt várta el a vezető laptól, a Magyar Polgártól, hogy minden színházi információval ellássa az olvasókat, ha kellett, pletykákkal is, ezért K. Papp Miklós lapja megfelelt ennek az igénynek. A szintén kolozsvári Kelet című gazdasági és társadalmi napilap mérsékelt módon, sokszor bírálva a konkurens lapot, a Magyar Polgárt, melegebb hangvételi írásokat közölt a színházi vendéjátékokról. A Kelet hasábjain egy általam ismeretlen újságíró Polydor álneven (az álnévlexikonban nem találtam meg a valódi személy kilétét) a nagyváradi napilapok szerint feltételezhetően maga a színész Szacsavay Imre írt színdarab-ismertetőket „*Levelek a színekörből*” címmel, az a színész, aki csak névrokona volt a Nagyváradon jól ismert 1848-as jegyzőnek és vértanúnak, Szacsavay Imrének.

A váradi lapok ezzel szemben egy civis város, a polgárosodás útjára lépett Nagyvárad sajátos olvasói igényeit kellett kielégítsék. Elemézve az 1877-es év nagyváradi újságcikkeit a kérdéses időszakban, láttam, hogy csak a Nagyvárad hasábjain, másorközléseken túl, amely minden héten volt, tíz színdarab-ajánló volt olvasható, A színekörből címen pedig minden második nap részletes színdarab-kritikát és színészijáték-elemzést találtam Rádl Ödön és Ritoók Zsigmond tollából. Kelemen István színháztörténész azon kijelentése a Várad színésze címmű munkájában, hogy a váradi lapok mellőzik a színikritikákat, vizsgálataim alapján nem bizonyult helytállónak, és jelen munkámban ezt megcáfolom. A teljes idézet így hangzik: „*Sajnos a sértődött váradi lapok szinte teljesen mellőzik a színház előadásait. A műsort ugyan közlik, de az egykori terjedelmes beszámolókat, előzeteseket, drámaelemzések, színészbemutatókat helyét ebben az évadban nyúlfarknyi tudósítások foglalják el, s inkább csak bírálják a társulatot, minden alkalmat megragadva, hogy borsot törjenek a felvágós kolozsváriak orra alá.*”¹⁸

Érdekes módon az 1877-es vendéjáték ideje alatt ugyanazt a szerepet vette át a Nagyvárad című napilap, mint Kolozsváron a Magyar Polgár. Így tehát K. Papp Miklós lapjának, hasonlóképpen a színháza színészeinek alkalmazkodniuk kellett a Sebes-Körös parti város kulturálisan más körülményeihez.

Egymás utáni két különböző társulat vendéjátékát bíráló kritikákat tanulmányozva és összehasonlítva különbségeket találtam a két lap kritikusai, publicisztikai magatartásában. A nagyváradi kormánypárti, Tisza-párti napilap, a Szabadság 1877-ben tárcalevele-

¹⁵ Kelemen 1997. 103.

¹⁶ K. Papp Miklós írása. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. május 8.

¹⁷ Rádl Ödön: A „Magyar Polgár” és a nagyváradi színidény [vezércikk]. Nagyvárad, 8. évf., 1877. május 9.

¹⁸ Kelemen 1997. 104.

ket, részletesebb kritikákat közölt (szokásához híven nem nevesített színikritikusok tollából), addig 1878-ra négy színdarab-kritika közlésén kívül mást nem olvashatunk a lapban. A Nagyvárad című napilap írásából viszont részletesen dokumentálható mindkét egymást követő színházi évad, minden előadásról olvasható hosszú elemzés, minden jutalomjátékot két-három lapszámban is ajánlanak a közönség figyelmébe, minden vendégjátékról elemző cikk van, mindegyik előadásról címlap található. Elemezve a színikritikák stílusát, nyelvezetét, arra jöttem rá, hogy a Nagyvárad napilapban mindkét vendégjáték esetében hasonló hangvételű írások olvashatóak. Mindkét évben a prózai előadások színikritikusa Rádl Ödön, a Nagyvárad Színházi Bizottság tagja, később elnöke, a Szigligeti Társaság elnöke, a Nagyvárad című napilap színikritikusa és vezető publicistája volt. Az 1877-es kolozsvári vendégszereplés idején az opera- és operett-kritikákat Ritoók Zsigmond írta. Az 1878-as nyári vendégjáték idején Rádl kritikustársa Weingruber Gusztáv, a Premontrei Főgimnázium kórusvezetője és zenetanára, zeneszerző volt. A napilapban a színikritikusok írásai közvélemény-alkalmozók tényezőik voltak, mindannyian hozzáértő személyiségek voltak a városban. Míg 1877-ben a Szabadság című politikai napilap méltó társa volt a Nagyváradnak, ez nem mondható el az 1878-as vendégjáték során. A színházi kapcsolatos eseményeket közli, de színikritika összesen az öt hónapos vendégjáték alatt négy alkalommal olvasható a lapban, mindannyiszor számomra ismeretlen publicista tollából.

A migráció és alkalmazkodási stratégiák szempontjából elemezve a két évadot, azt tudom elmondani, hogy a kolozsvári társulat esetében a váradi vendégjáték felbontotta az otthon jól bevált színházi rangsort és behatárolt szerepeket, ezt nem mondhatom el a debreceni társulatról, 1878-ban, hiszen az nem bejáratos színházi közösség volt. A kolozsváriaknál maga az utazás ténye is megbontotta a Kolozsváron megszokott színházi hierarchiát. A váradi újságok, a Nagyvárad és Szabadság szerint a társulat vezető színészei a Fekete-Sas szállóban laktak, a város központjában, a statiszták és műszak a színházhoz közeli vendégfogadóban.¹⁹

Már ez is jelentett egyfajta elkülönítést. A drámai és népszínmű-hősnői szerepkörrel, illetve a drámai és népszínműi szende szerepkörrel épp az elindulás előtt szerződött el Pestre két színésznő, Komáromi Mari és Kutassy Janka. Ez a tény a társulat életében addig még nem tapasztalt ellenségeskedést produkált színésznők között. Ezzel az esettel indult el az a lavina a kolozsvári társulat vendégszereplésében, ami az előre megfogalmazott színházi terv kényszerű megváltoztatásában, valamint a színészek és vezetőség közötti éles konfliktusokban jutott csúcspontra. Mindezeket nyomon tudjuk követni és dokumentálni a napilapok, a Nagyvárad, a Szabadság és a kolozsvári Magyar Polgár írásában. Június 4-én, a Girofflé-Giroffla című komédia főpróbáján, a Nagyvárad és a Szabadság lapok szerint (mindkét napilap egyaránt közli) hajba kapott Kovácsné és Locsarekné.²⁰ Maga E. Kovács Gyula, a rendező kellett a két civakodó és sipítózó művésznő közé ugorjon, hogy szétválassza őket. A társulat életében a zűrzavart még csak tovább fokozta, hogy Krecsányi Sarolta primadonna megbetegedett, előbb Biharfüredre utazott, majd németországi fürdőhelyre, Franzenaudba gyógykezeltetni tüdőbetegségét, tudósították olvasóikat a városi napilapok. A helyzetet gyorsan meg kellett oldani, így a társulatvezetők döntése értelmében Tóth igazgató Kolozsvárra utazott 1877. július 13-án és

¹⁹ Nagyvárad, 8. évf., 1877. május 9. 5.; Szabadság, 3. évf., 1877. május 10. 4.

²⁰ Nagyvárad, 8. évf., 1877. június 9. 4.; Szabadság, 3. évf., 1877. június 10. 4. után közli a Magyar Polgár, 11. évf., 1877. június 10.

vissza 14-én, magával hozva öt vadonatúj, még eddig sehol sem játszott színdarab példányait. A darabok Váradra hozatalával sikert reméltek.

A színikritikák utáni eseményeket vizsgálva elmondhatom, hogy ok-okozati összefüggéseket lehet levonni a negatív kritikák és a színészek konfliktusai között. Legkézenfekvőbb példa erre Szacs vay Imre esete, akit Rádl Ödön vitriolos kritik sorozattal illett. Ez a tény vezetett ahhoz, hogy Szacs vay Imre nyílt levelet jelentetett meg a Nagyvárad hasábjain és *A szofták Budapest en* című vígjátékban kiosztott szerepét visszautasította. A rendezőnek, E. Kovácsnak kellett „beugrania” helyette. Másik kiemelkedő példa Szombathelyi Béla esete, akit igaz, nem illettek negatív kritikákkal, mert közkedvelt bonviván volt a városban, de mégis mellőzve érezte magát, hiszen az operett háttérbe szorult a megváltozott minievad szerkezetében és augusztus elején elszökött egy, éppen Nagyvárad közelében játszó vándorszínész társulattal. Bejárta a Nyírség nagyobb településeit, a sajtóforrások szerint Nyíregyházán is játszott, majd egész egyszerűen visszatért Nagyváradra augusztus 22-én. Érdekes és botrányos színfolt lehetett a korabeli színházi életben, ha egy leszerződött kolozsvári vezető színész, csak úgy fogta magát és vándorszínésznek állt. Hiszen a század utolsó harmadában sorra épültek fel Magyarország kőszínházai, és minden színésznek a biztos megélhetés, a biztos társulat jelentette a fontosságot.

Szintén izgalmas színes hírsorozat tarthatta hetekig lázban a színházlátogató nézők kedélyeit 1877 forró nyarán. Kovácsnékhez hasonló konfliktus Boér Emma és Ditróiné Eibenschütz Mari színésznők közt robbant ki, a vendéjáték végén. *„Boér Emma megtagadta addig a játékot, amíg nem kap nagyobb szerepeket, mert mellőzve érezte magát. Kovácsné is, Ditróinét is koszorúkkal, virágokkal ünneplik, ő meg nem kap semmit”*, olvassuk a Magyar Polgárban szeptember 3-án.²¹ Az utóbbi időben – írja K. Papp Miklós – a művezető, E. Kovács Gyula főleg Ditróinét foglalkoztatta, akivel Boér Emma össze is vezett a René király leánya című dráma főpróbáján, augusztus 26-án. Kijelentette Boér, hogy engedjék őt is csatlakozni egy vándorszínész társulathoz, szeptember 2-ai kezdéssel. Tóth direktor békítette meg a feleket, de Korbuly Bogdán, a kolozsvári színház intendánsa is táviratozott Váradra Boér Emmának. A közönség zajosan tüntetett drámai kedvence mellett. Mindezekről a Nagyvárad és a Magyar Polgár is, mint színházi szenzációról, beszámolt.²² Szeptember 8-án pedig, hogy „szent legyen a béke” a háborúskodó színésznők között, E. Kovács kettejükre osztotta ki *A két árva* című francia dráma női főszerepeit. Mindkét művésznő: Boér Emma és Ditróiné is remekelt az előadásban. *„Az előadás alatt innen is onnan is ovációk hangjai hallatszottak, a Ditróiné-párti és Boér Emma-párti nézők zajosan éltette ki-ki maga kedvencét. Míg végre a nagyközönség adá meg az elégtételt mindkettejüknek, hosszan és zajosan élteté mindkét színésznőt a darab végén. Ők átölelve egymást hajoltak meg. Ez volt az a taps, amelyre mindketten büszkéke lehetnek, és büszkéke lehet a város Nagyvárad, hogy két ilyen tündöklő művésznőt látott színpadon játszani ma este.”* – írta a Nagyvárad méltató kritikájában Rádl Ödön.²³

Filológiailag összehasonlítva a rendelkezésemre álló forrásokat: a kolozsvári színházi zsebkönyv 1877-es évének előadás-felsorolását, a nagyvárad színházi zsebkönyv 1877-es adatait, a Nagyvárad, a Szabadság nagyvárad színházi és a Magyar Polgár című kolozsvári napilapokban közölt előadásanyagokat (színikritikákat, színlapokat, színházi műsor előzeteseket) és az Indig Ottó által közölt előadáslistát, az 1877-es kolozsvári vendégszerepléssel

²¹ Pudica mimosa címen K. Papp Miklós rövid híre. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. szeptember 3.

²² A botrány vége. Magyar Polgár, 11. évf., 1877. szeptember 6. után közölte a Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 6.

²³ A színikörből – Rádl Ödön kritika – *A két árva*. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 11. 5.

kapcsolatban azt tapasztaltam, hogy a kolozsvári adatok némely elemében nem egyeznek a nagyváradai adatokkal. Feltehetőleg a kolozsvári és váradai források közötti különbségek okai abból erednek, hogy a kolozsvári színházi zsebkönyvben az előre tervbe vett előadások sora szerepel, a váradai és kolozsvári sajtóforrásokban, valamint a nagyváradai zsebkönyvben pedig, mint azt már említettem, a valóban bemutatott darabok listáját olvashatjuk; szerintem a helyi adatok a mérvadóak.²⁴

Az 1878-as vendégszereplés-repertoár kutatásában gondot jelentett az a tény, hogy színházi zsebkönyv nem maradt fent az 1878-as időszak előadásairól, sem a megyei könyvtár, sem az Állami Levéltár anyagában, a színház dokumentumtára 1958–1960 közötti átépítésekor részben megsemmisült, így forrásként Indig Ottó színháztörténeti könyvének adattárát, valamint a korabeli napilapokat tudtam csupán felhasználni. A Nagyvárad napilap kritikáit követve a teljes nyári évad előadásait sikerült naprakészen nyomon követni. Elemezve az 1878-as vendégjáték előadássorozatát filológiai szempontból, az derült ki, hogy a debreceni társulat nem másolta a kolozsváriak repertoárját, változatos darabokat mutattak be az egész vendégjáték alatt, elsősorban francia és német szerzők darabjait, de számos magyar újdonsággal is szolgáltak a nézőknek. Az öt hónapos vendégjáték alatt 30 alkalommal játszott a társulat operettet, ami nem kevés. A repertoár páratlan volt, a kortárs francia operettirodalom minden sikeres darabja színpadra került, egy operett-ősbemutató is eseményszámba ment, Konti József karnagy Vadászok című egyfelvonalos operettjét adták elő. A debreceniek Mándoky Béla vezetésével heti repertoárban gondolkodtak, ellentétben a kolozsváriakkal, akik előre leszögezték a repertoárt.

A heti színházműsort mindkét évben közölte mindkét helyi napilap, a Nagyvárad és a Szabadság is. A debreceniek az előzetes repertoárt rugalmasan, könnyen alakították át. Kedvezni akartak a közönségnek, a közízlést akarták kiszolgálni. A napilapokban olvasott dokumentumok, újságcikkek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a debreceni színtársulat 1878-as vendégjáték-sikere abban állt, hogy szerénységükkel és rugalmas repertoárjukkal megnyerték a színházba járó közönséget. Főként pedig abban, hogy sokkal populárisabb jellegű, a közönséghez maximálisan alkalmazkodó repertoárt alakítottak ki.

A szembetűnő példa erre az 1878. június 14-én a Nagyvárad oldalain megjelent kritika. Két operettelőadás és A csikós című népszínmű előadás után a B. K. monogramú, számomra ismeretlen újságíró azt jelentette ki, úgy gondolom a színtársulattól vett információk alapján, hogy a „3 legutóbbi előadás 1000 (ezer) forinton felül jövedelmezett tisztán!”²⁵ (sic!) Szintén elkülöníti a kétfajta társulatot, hogy számomra meglepő módon a debreceni színészek a negatív kritikáktól nem sértődtek meg. Ellentétben a kolozsvári elsőrendű színésznőkkel és színészekkel, akik problémát kreáltak abból, hogy nem ők kapták a főszerepeket. (Lásd Boér Emma és Kovácsné vitáját.) Míg a kolozsváriak esetében 1877-ben a színészek arról panaszkodtak, hogy a jutalomjáték nem térül meg számukra, a Mándoky-féle társulatnál 1878-ban a kreatív megoldás is látható és olvasható a sajtódokumentumokban. Az operaénekesek operettekben léptek fel és arattak sikereket, jutalomjátékként.

Véleményem szerint a korban ez a tény is alátámasztja a társulat megfelelő alkalmazkodását a városi közönség igényeihez. Míg a kolozsvári színészek szerepet adtak vissza, mert nem felelt meg a behatárolt színészi kategóriájuknak, a debreceniek gyakorlatilag estéről-estére minden műfajban igyekeztek bizonyítani a közönségnek. Azért is volt eltérő

²⁴ Színházi zsebkönyv (Kolozsvár) 1877., illetve Színházi zsebkönyv (Nagyvárad) 1877.

²⁵ [B. K.]: A színekörből 14. Nagyvárad, 9. évf., 1878. június 14. 7.

a két szintársulat alkalmazkodási stratégiája Nagyváradon, mert Mándoky Béla, a társulat vezetője estéről-estére főszerepekben lépett fel, ő rendezte a prózai előadásokat, felelt a repertoár kialakításáért és még arra is volt gondja, hogy új színdarabokat szerezzen be egyenesen Pestről.

Innovatív, érdekes tényként tudom közölni egy E. Kovács Gyula vezette kolozsvári minitársulat kiszállásának tényét a Nagyváradhoz közeli hajdúvárosba, Nagyszalontára. A szakirodalmi forrásokban, de a kolozsvári újságokban sem találtam semmilyen utalást erre az eseményre. Mindössze a Nagyvárad társadalmi és politikai napilap Napi Hírek rovatában, július 31-én olvasható a következő: „*E. Kovács Gyula és nyolc társa a Toldi Miklós és a Don Caesar de Bazan című előadásokkal vendégszerepelt Nagyszalontán július 30-án*”.²⁶ A színész-csoportot Csorvási István ügyvéd, E. Kovács Gyula színész, társulatvezető, egykori debreceni tanuló társa látta vendégül, dr. Kiss Ferencnek, a szalontai olvasóegylet elnökének meghívására, olvasható a nagyszalontai monográfiában.²⁷

A sajtóforrásokból nem tudható, hogy ez a kiszállás exkluzív volt-e, vagy szabad bejárást biztosított minden érdeklődőnek, hiszen rögtönzött színpadon, jelzésdíszletekkel játszottak, viszont az tény, hogy más forrás, szakirodalom nem említi sehol ezeket az epizódokat. Szintén Nagyszalontán vendégeskedtek a kolozsvári színészek augusztus 27-én.

A Nagyvárad napilap tudósítása szerint nyolc kolozsvári művész és helyi műkedvelők a Bánk bánt adták elő a Csorvási házban felállított rögtönzött színpadon. A napilap a kolozsvári színészek által alakított szerepeket is közli: „*E. Kovács Gyula (Bánk-bán), Ditrói (Miklós), Kassai (Ottó), Kovácsné (Gertudis), Földényi (Biberach), Szentgyörgyi (Tibor) és Ditróiné (Melinda)*”.²⁸ Nem állnak rendelkezésre források arra vonatkozóan, hogy milyen járművel mentek kiszállásra, illetve milyen körülmények fogadták őket.

Szintén kiemelném, hogy 1878 júniusában Kolozsvárhoz köthető színes hír hívta fel az olvasók figyelmét arra, hogy K. Papp Miklós, a Magyar Polgár politikai napilap tulajdonos-főszerkesztője Nagyváradra érkezett. Részt vett az általa írt Judit asszony című társadalmi dráma bemutató előadásán.

A kritikaíró Rádl Ödön K. Papp Miklós darabjáról vitriolos, kemény hangon fogalmazott. Nagyon élesen, bántóan kritizálta a szerzőt is, a darabot is, pedig mind a közönség, mind a kritika nagyon várta a bemutatását. K. Papp Miklós és Rádl Ödön korabeli hírlapírói ellenfelek voltak, 1877-ben pennacsatákat vívtak egymással a Nagyvárad és a Magyar Polgár napilapok hasábjain.

Eltérés mutatkozott végül a kétfajta társulattól való sajtóbúcsúzásban is. A kolozsváriak 1877-es elutazása után a váradai sajtó meleg hangon búcsúzott a társulattól és reménykedett abban, hogy visszatérnek, később csalódnia kellett a kolozsváriakban. „*Szerencsés utat kívánhatunk jelenleg a távozó művészeknek. Távoztukkal társadalmi életünk szokott egyhangúságába esik vissza, s megjelenik mindnyájunk ajkain a rég táplált óhaj: az állandó színház megtestesülésére. Megemlítjük egymásnak mennyi szép estét töltöttünk el a Színház fabódéjában. Milyen szépen énekelte tegnapelőtt Krencsányi Saroltánk a Böregérben, amely előadással búcsúznak színészeink. A viszontlátásra! – írta bizakodva Rádl Ödön.*”²⁹

²⁶ Vendégeskedés Nagyszalontán. Nagyvárad, 8. évf., 1877. július 31. 4. (Napi újdonságok rovatban címeshír.)

²⁷ Móczár 1906. 84.

²⁸ Bánk bán előadás Nagyszalontán. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 3. 5.

²⁹ Eltávoztak a színészeink – Rádl Ödön tárcája. Nagyvárad, 8. évf., 1877. szeptember 28. 1–2.

Ugyanő volt az, aki, hogy megtorolja a városán esett sérelmeket, kitalált a Nagyvárad 1878. október 16-i számában, összehasonlítva a kolozsvári és debreceni társulatot. *„Bezzeg a mostani társulatunk nem tón úgy, mint a múlt évi, a kolozsvári. A primadonnák nem kerestek cliquet, nem dobattak maguknak koszorúkat, nem pityeregtek nyílt színen, ha társnőjük mellett demonstráltak, nem civakodtak, nem tépték egymás haját, s megfelelő férjeik vagy Céladon-jaik nem kapacitáltak ökölrel egymást, nem nevezték parasztvárosnak Nagyváradot, amikor eltávoztak. A debreceni lapok sem beszéltek 20.000 koronás deficitről. Tette mindenki a dolgát és így volt ez jól.”*³⁰

Várad tehát magához emelte, magához hasonlította az itt működő kolozsvári társulatot. A színikritikák és szindarab-ismertetések igazolják, hogy *„művészeti mérték általános zuhanása”* nem volt megfigyelhető az öt hónapos vendégjáték alatt, amint azt Kelemen István állítja színháztörténeti monográfiájában, hanem igényes rendezésű drámai művek, operák és más közönségdarabok kerültek estéről-estére színpadra.³¹

„Hírnevés művészek vendégszerepeltek színházunkban [...] Ecsedi Kovács Gyula, minden idők és országárszerek egyik legnagyobb drámai hőse [...] szinte szimbólummá válik az erdélyi Nemzeti Színháznak, csakúgy, mint a népszínművek hőse Szentgyörgyi István.” – hangzik viszont a dicsérő szó a kiváló színháztörténész Darvay Nagy Adrienne írásából.³²

A Mándoky Béla vezette Debrecen-Nagyvárad Színtársulat méltóképpen búcsúzott el sikerei helyszínétől és kedves közönségétől. Érdeemes idézni a teljes búcsú szövegét a Nagyvárad napilap 1878. szeptember 27-én megjelent lapszámából. *„Nagyérdemű közönség! Mielőtt a mai előadással a színi évadot befejeznék, s e kedves város falaitól ideiglenesen búcsúnkat vennék, kedves kötelességének tartja a Debrecen-nagyvárad Színeszgyesület forró háláját és köszönetét nyilvánítani Nagyvárad város lelkes közönségének azon nagybecsű pártfogásért, melyben e kebelében működő összes: drámai és népszínmű, operett és opera színtársulatot részesíté! Továbbá köszönetet mondunk a tekintetes Színiügyi bizottmánynak azon szellemi támogatásért, mellyel ügyünket diadalra juttatni segíté! Isten tartsa meg a magyar színiügyért lelkesülő derék férfiakat! Isten éltesse Nagyvárad derék pártoló közönségét! Mély tisztelettel a színeszgyesület nevében Mándoky Béla igazgató.”*³³

Ezek a tények példázzák, hogy a két eltérő város, két eltérő profillal rendelkező színház és színtársulat miként tudott alkalmazkodni Nagyvárad civis városának közönségéhez, illetve a sajtóban megjelent írások miként hatottak a két társulat viselkedésére. Az 1877-ben vendégszerepelt kolozsvári színház próbálkozásai ellenére – ahogy Rádl fogalmazta meg – „deficittel zárt”, az 1878-ban, őket követő debreceni viszont profitált.

Végül, összegzésként el szeretném mondani, hogy munkámban nem akartam lekicsinyíteni a kolozsvári színház érdemeit, sem a debreceni színtársulatot feldicsérni a két vendégszereplés közötti összehasonlítás során. Az tisztán látható, hogy a kolozsvári színház klasszikus színjátszást vitt tovább, és legrégebbi erdélyi színtársulatként ezt képviselte vendégszereplése során, a debreceni pedig, hasonlóan a vándortársulatokhoz, sok helyről összegyűlt színészek érdekszövetsége volt, egy közös cél vezérelte őket, a sikeres vendégszereplés.

A dokumentumokból, elsősorban az általam tanulmányozott újságcikkekből, színikritikákból azonban az látható világosan, hogy ugyanabban a városban, a polgárosodás útjára lépett Nagyváradon, egymást követő években, az 1870-es évek végén, két különböző

³⁰ Összegzés – Rádl Ödön írása. Nagyvárad, 9. évf., 1878. október 16. 1–2.

³¹ Kelemen 1997. 108.

³² Darvay Nagy 1992. 41.

³³ Mándoky Béla búcsúja [vezércikk]. Nagyvárad, 9. évf., 1878. szeptember 27. 1.

színtársulat közül a Debrecen-Nagyvárad sikerebben alkalmazkodott a város körülményeihez, közönségéhez, mint a kolozsvári. Talán ezért is hívták vissza Mándoky Béla színtársulatát 1879-ben és 1880-ban a városba.

Szabolcs Bényei-Csáky

**Additions to the History of Acting in Oradea in the Era of Dualism
Two Different Seasons of Acting in the Troupe of Oradea: Kolozsvár 1877 and
Debrecen 1878 – A Comparison Based on the Press Documents of the Period**

In my study, I aim to provide additions to the history of acting in the era of Dualism. I contrastively examine two summer acting seasons before the stone theatre of Oradea was built, mainly emphasizing the exploration of press documents.

The literature of theatrical history only touched the two seasons I study. Therefore, the articles of the local press of the time that were of smaller scale, and provided a micro perspective, put into a new philological and historical perspective the migration movements of acting in Oradea in this period of a couple of decades.

From a philological and literature-sociological point of view, I have processed all the articles, news, advertisements and other pieces of information from the two local newspapers, the political and economic *Oradea*, and the political *Freedom* dailies from the period between May 1877 and September 1878.

During my work, I also used the Theatrical Pocketbook documenting the season of Cluj-Napoca, as well as the Acting Pocketbook of 1877 from Oradea, which remained in the local archives.

Unfortunately, no other theatrical resource remained in Oradea from the 1870s and 1880s. I have experienced that the newspaper articles of the time are authentic documents, as they correspond about the life, theatre events, forming public taste, and opinions of theatre critics of the period. The articles, as micro-resources, provide an insight into the logic and expectations of the local audience.

Analysing the gazette resources shed light on certain new correlations. During my research, I came to the conclusion that the Theatre of Cluj-Napoca continued classical acting and represented this as the oldest troupe of Transylvania during their tours. Similarly, to the travelling troupe of Debrecen, this was a guild of actors and actresses from several locations, led by one common goal: the successful guest appearances. During consecutive years in Oradea that had already been on the track of turning into a bourgeois settlement, of the two different troupes, the Debrecen-Oradea troupe accommodated more successfully to the circumstances and audience of the city than the Cluj-Napoca troupe. Perhaps this was the reason why Béla Mándoky's troupe was called back in 1879, as well as 1880 to the city.

Források

- Magyar Polgár Magyar Polgár politikai napilap (Kolozsvár, 1877). (Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár – Biblioteca Universitară, Cluj-Napoca. Leltári szám: 200.505/1877.)
- Nagyvárad Nagyvárad politikai és közgazdasági napilap (1877–1878). („Gheorghe Șincai” Nagyvárad Városi Könyvtár – Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Oradea. Leltári számok: V. 205.293 és 205.294/1877. V. 205.295 és 205.296/1878.)
- Szabadság Szabadság politikai napilap (1877). („Gheorghe Șincai” Nagyvárad Városi Könyvtár – Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Oradea. Leltári számok: V.105.174 és 105.175/1877.)
- Színházi zsebkönyv (Kolozsvár) 1877. Kolozsvári nemzeti színházi zsebkönyv 1828–1879. Kolozsvár, 1941. Online: <http://documente.bccluj.ro/web/bibdigiti/periodice/kolozsvarinemzetiszinhazizsebkonyv>
- Színházi zsebkönyv (Nagyvárad) 1877. A Nagyváradon működő hivatásos társulatok műsora, az előadások címe szerint. 1877. I–II. Nagyvárad, 1878. (Románia Nemzeti Levéltára Bihar Megyei Fiókja – Arhivele Naționale ale României Filiala Județeană Bihor. Leltári szám: 415/1878.)

Szakirodalom

- Darvay Nagy 1992. Darvay Nagy Adrienne: A kolozsvári nemzeti színház. Kolozsvár, 1992.
- Indig 1991. Indig Ottó: A nagyváradai színház másfél évszázada (1798–1944). Bukarest, 1991.
- Kelemen 1997. Kelemen István: Várad színházate. Nagyvárad, 1997.
- Móczár 1906. Móczár Lajos (szerk.): Nagyszalonta 1606–1906. Nagyszalonta, 1906.
- Molnár 1881. Molnár György: Világostól Világosig I–III. Arad, 1881.
- Náményi 1998. Náményi Lajos: A váradai színház története, a Nagyvárad Magyar színház száz éves jubileuma alkalmából. Nagyvárad, 1898. (reprint kiadás: Nagyvárad, 1998.)
- Schöpflin 1929–1931. Schöpflin Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon, a színháztudás és drámairodalom enciklopédiája I–IV. Bp., 1929–1931.

Godzsák Attila

Adalékok a szélsőjobboldal Bihar vármegyei történetéhez*

A szélsőjobboldal bihari történetéről igen keveset tudunk, a szakirodalom külön sohasem foglalkozott vele, mint ahogyan sok más térség esetében is igaz ez az állítás. Bihar vármegye nem tartozott sohasem a szélsőjobboldal fészkei közé (mint Zala, Szabolcs vagy akár a nem túl messze fekvő Debrecen városa). Mégis, három fontos eseményt ki lehet emelni. Az egyik, hogy a kaszáskeresztes mozgalom egyik főembere bihari volt, és a „katonai” puccsuk számára Biharban kívánta a terepet előkészíteni. A másik kettő pedig, hogy itt indult először nemzetiszocialista programmal jelölt egy időközi országgyűlési választáson, továbbá a magyar történelem utolsó nyílt szavazása¹ is itt zajlott, egy 1939-es időközi választáson – kevesebb, mint négy hónappal a korszak első és egyben utolsó titkos országgyűlési választása előtt –, melyen indult nemzetiszocialista jelölt is.

Mielőtt rátérnénk ennek a két témának a tárgyalására, először tekintsük át vázlatosan, mit is tudunk a vármegye szélsőjobboldali beágyazottságáról.

1934 elején a Berettyóújfalui járás főszolgabírája a kaszáskeresztes mozgalom tevékenységének megélénkülését tapasztalta, a jelentések szerint 1933–34 telén antiszemita megmozdulásokra került sor Váncsod, Gáborján, Hencida, Bakonszeg és Csökmő községekben is. A biharkeresztes járás területére is kiterjedt a kaszások befolyása, ezenkívül szórványosan más településeken, mint Kismarján, Sárrétudvariban is megjelentek.² Még egy adalékként tudomásunk van arról, hogy a kaszáskeresztesek közé beépült „*Egy berettyóújfalusi illegális kommunista [...], hogy itt kapcsolatot tartson az agrárproletárokkal.*”³

Kismarján, Derecskén és Konyáron később (1936-ban) a Festetics-féle⁴ nyilasoknak is voltak szervezeteik több száz fős tagsággal.⁵ 1938-ban Hosszúpályiban, Pocsajon és Esztáron tartottak nagyobb propagandagyűléseket a nyilasok, mely rendezvényekre mindig nagy tömeg volt kíváncsi.⁶ De legerősebbek a derecskei és biharnagybajomi járásokban voltak.⁷ Biharnagybajomban Máté Sándor alapított 1938-ban tagszervezetet. Őt 1944. október 15-e után Pesten teljesített (fegyveres) „pártszolgálata” okán tízévi fegyházbüntetésre ítélték.⁸

Szálasi hungaristái csak 1939 elején tudtak elkezdni szervezkedni Biharban, amikor is szélsőjobboldali ellenfeleik meggyengültek. A berettyóújfalui és biharkeresztes járások területén csak Berettyóújfaluban, Bakonszegen és Komádiban próbálkoztak kiépíteni

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalu) elhangzott előadás írott változata.

¹ A szavazás olyan formája, amikor a választó bement a bizottságnak, hogy melyik jelöltet támogatja, nem pedig egy elzárt fiúkében adja le voksát egy urnába titkosan. Az 1938-as reformig ilyen választási rendszer volt életben Magyarországon.

² Tóth 1982. 198.

³ Módy 1975. 650.

⁴ Gróf Festetics Sándor (1882–1956) az egyik első magyar nemzetiszocialista vezér, 1934-től a Magyar Nemzeti Szocialista Párt feje.

⁵ Tóth 1982. 274.

⁶ Uo. 284.

⁷ Uo. 285.

⁸ MNL OL K 428. Külföldi-Belföldi Hírek – Napi Események. 1948. július 22. 7. kiad.; Népszava, 1948. július 23. 4.

pártszervezetet.⁹ Berettyóújfaluban Török Imre volt 1939 és 1942 között a Szálasi–Hubay féle Nyilaskeresztes Párt helyi vezetője, majd járási vezetője lett. Őt a debreceni népbíró-ság 6 hónapra ítélte, amit a NOT (Népbírószágok Országos Tanácsa) felemelt 1,5 évre.¹⁰

A Cséffa-Nagyszalontai járásban csak Biharugrán alakult szervezetük, a sarkadi járásban Sarkadon (Molnár Károly ruhafestő és Boda József kerékgyártó vezetésével), a Derecskei járásban viszont több helyütt is, így Kismarján, Pocsajon, Esztáron, Konyáron, Hajdúbagason és Derecskén. A Székelyhídi járásban pedig Nagylétán (Hársfalvi Mihály nyugalmazott vámmőr vezetésével), Újlétán (Kerecsi László¹¹ hentes vezetésével), Álmosdon és Hosszúpályiban (Szegedi Lajos napszámos vezetésével) folytattak szervezőmunkát, illetőleg alapítottak tagszervezetet. A Sárréti járásban pedig Biharnagybajom, Báránd és Szerep községekben.¹²

A háború után Magyarországon 25 népbírószágot állítottak föl, amik közül az egyik Berettyóújfalun volt, de nem fejtett ki érdemi tevékenységet, ezért a szakirodalom sokszor csak 24 népbírószágról tesz említést.¹³ Berettyóújfalun is szerveztek internálótáborot a politikai (és köztörvényes) bűnösök részére 1945 februárjában. Ez év március 29-én 23 „népellenes” és 17 „nyilas bűnös” került a táborba.¹⁴

A kaszáskeresztes mozgalom

Az 1930-as években Magyarországon is megjelenő nemzetiszocialista pártok sorában az első jelentősebb szerveződés Böszörmény Zoltán Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártja volt. Böszörmény elszegényedett dzsentrícsaládból származott újságíró volt. A világháborús szolgálat után 1919-ben Prónay Pál tiszti különítményének tagja, majd az Ébredő Magyarok Egyesülete lapjának (A Nép) munkatársa volt. Ő volt az első, aki az NSDAP 20 pontos programját lefordította és szinte változtatás nélkül tűzte zászlajára. Hívei kezdetben a fővárosból, majd egyre inkább az Alföld nyomorgó agrárproletárjainak köréből kerültek ki, akik fogékonyak voltak a problémákra adott leegyszerűsített válasza-ira.¹⁵

Ez azért is fontos váltás, mivel az 1920-as évek radikális jobboldali mozgalmainak tömegbázisát városi rétegek, főként a kispolgárság, valamint egzisztenciájában megrendült, lecsúszóban lévő középrétegek szolgáltatták.¹⁶

Német mintát másolva, a párt mögé mozgalmat is szervezett (a korban a pártok még egyfajta választási klubként működtek, mozgósítható bázis nélkül), amely a horogkeresztet használta jelképekül, egyenruhájuk része pedig az SA-t idéző barna ing lett. Velük egyen-

⁹ Tóth 1982. 289.

¹⁰ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1947. május 12. 2. kiad.

¹¹ Szül.: Nagyléta, 1902. Anyja neve: Barna Mária. Magyar Bronz Vitézségi Érmét kapott 1943. november 18-án az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért. Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 1943. december 1. 1713.

¹² Paksy 2013. 187.; Tóth 1982. 289.

¹³ Tánzos-Szabó 2005. 315.

¹⁴ Komoróczy 1965. 47.

¹⁵ Paksy 2011. 53. Vö. Paksy 2007. 77., 82., 87., 129.

¹⁶ Paksy 2007. 87.

ruhás-fegyveres felvonulásokat is szervezett: 1932. augusztus 20-án 500 barnainges rohamosztagos élén vonult fel a Budai várban. Erre reagálásként a Belügyminisztérium előbb az egyenruha-viselést tiltotta be, majd 1933-ban a német felségjelvényé lett horogkereszt használatát, és 1934-ben a katonai jellegű szervezeteket is feloszlatta. Ezután választotta jelképül a „kaszáskeresztet” Böszörmény.¹⁷

A világválság és Hitler 1933-as hatalomra kerülésének hatására a mozgalom megerősödött. A párt központjai Budapesten, Debrecenben, Nagykőrösön és Békéscsabán voltak. Azonban a rivális alakulatok (Pl. Meskó Zoltán országgyűlési képviselő Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Pártja) már 1933-ban elkezdték elszívni az erősen demagóg és leegyszerűsítő Böszörmény-féle formáció tagságát, mely a szélsőjobboldali mozgalmaktól megszokott radikalizmuson és erőszakosságon is túltett. 1934-re lapjukat is betiltották, és elveszítették debreceni és tiszántúli tagságuk nagy részét. 1935-ben három jelentősebb nemzetiszocialista párt működött az országban, melyek közül azonban ők léptek fel a legsikertelenebbül az 1935-ös országgyűlési választásokon.¹⁸ Csupán két körzetben sikerült összegyűjteni a megfelelő számú ajánlást, és egy képviselőt sem tudtak parlamentbe küldeni.

Ezután marginalizálódni kezdett a mozgalom, ekkor taktikát váltva, irreális puccsokat terveztek a „nemzeti kaszáskeresztes királyság” létrehozása érdekében, amely szervezkedésért 1936. április 25-én Böszörmény Zoltánt és a mozgalom vezérkarát letartóztatták. Súlytalanságukra jellemző, hogy ügyükben a tárgyalást csak másfél évvel később, 1937 októberében tartották meg.¹⁹ Böszörmény Zoltánt és 87 kaszáskeresztes társát a bíróság 1937. október 20-án államellenes felforgató tevékenység címén ítélte el. Böszörmény 2 év 8 hónapra börtönbüntetést kapott.²⁰ Az ítélet elől Böszörmény Ausztriába menekült.

Hatvani Lajos, a bihari fővádlott

Az ún. „kaszáskeresztes per” 3 fővádlottjának egyike Hatvani Lajos volt, mint Böszörmény „első embere”,²¹ „központi megbízott”.²² Böszörmény a perben azt vallotta, hogy „Hatvani írnok volt a pártban ő intézte a levelezést”.²³ Érettségit és tiszti tanfolyamot végzett,²⁴ egy fuvarozási vállalat magántisztviselője volt.²⁵ A kommün alatt elkövetett „dolgaiért” 8 hónapra ítélték el őt a kommunisták.²⁶ 1933-ban lépett be a kaszáskeresztes pártba és Bihar megyében, Berettyóújfalun és környékén irányította a szervezkedést, majd 1935-ben Böszörmény fölhívására Budapestre ment, de továbbra is a Biharban illetékes vezető maradt.²⁷

¹⁷ Paksa 2011. 54.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Paksy 2013. 153.; Paksa 2011. 54–55.

²⁰ Paksy 2007. 88.

²¹ 8 Órai Ujság, 1936. június 21. 14.; Népszava, 1936. június 3. 6.

²² Pesti Hírlap, 1937. október 19. 5.

²³ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1937. október 18. 6. kiad.

²⁴ 8 Órai Ujság, 1937. október 19. 1.

²⁵ Népszava, 1937. október 19. 7.

²⁶ 8 Órai Ujság, 1936. június 21. 14.; Az Est, 1936. június. 21. 3.

²⁷ Népszava, 1937. október 19. 8.

A Horthy-rendszerben is volt már büntetve korábban, mégpedig sikkasztásért és sajtó útján elkövetett rágalmozásért.²⁸ Egy a Nemzeti Szocialista c. lapban²⁹ leközölt antiszemita cikkért és versért Hajdú Albert kovácssegéddel együtt idézték be, Hatvani azonban nem jelent meg a tárgyaláson, így először csak Hajdú Albertet ítélték el, mégpedig 8 napi fogházra.³⁰

Hatvanit októberben tudták felelősségre vonni, a május 13-án született cikkért. Ekkor Molnár József hajdúnánási kútmester ügyével együtt tárgyalták az ő ügyét. Molnárt háromheti fogságra ítélték, szintén sajtóvétségért. Molnár perén a következő párbeszéd hangzott el:

„– *A cikket teljes meggyőződésből írtam. Tapasztalatból tudom, hogy a zsidófaj – mert a valláshoz semmi közöm – nyíltan, a talmudban és más írásokban hirdeti a kereszténység elleni gyűlöletet.*

– *Hát maga a talmudot is olvassa? – kérdezte az elnök.*

– *Hogyne, kérem.*”

Molnárt 14 napi fogházbüntetésre ítélték. Hatvani fellebbezett, majd a védője felszólalásban megjegyezte, hogy Hatvani nem tud hazamenni, mert nincs egy fillérje sem. Erre azt felelte a bíró, hogy „*Hát akkor hazá fogják toloncolni. Ha nincsen pénze útiköltségre és csendőrökkel kell elővezetni, mert azt írta, hogy »egy vasa sincsen« ne írjon cikket.*”³¹

1935-ben pedig Szilágyi Lajos főispánról írt rágalmozó cikket Hatvani, amiért két hónapi fogházra ítélték.³²

Az 1936-os letartóztatások idején a jánoshalmi csendőrség fogta el őt szökés közben májusban.³³

Az 1937-es „nagy per” vádirata szerint Böszörmény Zoltán Cs. Szabó Péterrel és Hatvani Lajossal, aki „központi megbízott” volt, „1935. év végén annak a belátására jutva, hogy a párt törvényes eszközökkel alkotmányos többséget szerezni és programját megvalósítani nem tudja, elhatározták, hogy erőszakkal, forradalmi megmozdulás útján szerzik meg a közbatalmat. Megbeszéléseikbe bevonták Károlyi Béla »országos főfelügyelőt« és a múlt év elején, Budapesten a párt központi helyiségében lefolytatott tanácskozások után kidolgozták az erőszakos felkelés tervét, oly módon, hogy e célra a párt vidéki, megbízható, katonaviselt tagjaiból »rohamosztágot« szerveztek, azokat katonai alakulatokba öntve, lehetőleg felszerelték fegyverekkel, tagjaitól hűségüket vétetnek ki és a rohamcsapatok megszervezése után április hónap egy később kijelölendő napján a debreceni, kecskeméti, szegedi, majd a szolnoki helyőrségi laktanyákba tisztügyenrubákba öltöztetett csoportvezetők útján behatolnak, az anyag- és fegyverkészleteket birtokukba veszik. Tervük volt a középületek megszállása és a zsidó lakosságnak internáló táborokban túsul való őrizetbevétele után Budapestre vonulni. A vádirat szerint a kormány erőszakos eltávolítása után katonai diktatura bevezetése volt a céljuk, ezen kívül meg akarták valósítani a pártnak a társadalmi berendezkedés alapjait érintő programját, a társadalmi szerkezetnek a szegény parasztiosztály javára való átépítését, vagyoneklobzás, földosztás és zsidók kiűzése útján. E terv kivitele érdekében Böszörmény Zoltán a központba berendelt vidéki fősoportvezetők

²⁸ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1937. október 18. 3. kiad.; 8 Órai Ujság, 1937. október 19. 1.

²⁹ A lap 1932 decemberében indult, és 1934. augusztus 12-én tiltották be. Böszörmény pártjának elviekben hetilapja volt, de rendszertelenül jelent meg.

³⁰ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1934. szeptember 27. 4. kiad.

³¹ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1934. október 13. 4. kiad.

³² Ujság, 1935. január 24. 10.

³³ Az Est, 1936. május 16. 8.

részére részben közvetlenül szóban, részben **Hatvani Lajos útján** [Kiemelés tőlem G. A.] írásban a rohamosztagoknak gyors és erélyes megszerzésére parancsot adott, elrendelte a rohamosztagok névsorainak betérjesztését, a büségeskü letételét. Ezenkívül a rohamosztagok főparancsnokainak és alparancsnokainak tiszti rendfokozatot adományozott, ezek részére tiszti egyenruhát szereztetett be, kiosztotta feladatkörüket, utasítást adott a laktanyák szemrevételezésére és általában megnevezett társaival együtt a szervezkedés központi irányítását végezte. A vádirat ismertetése után az elnök szünetet rendelt el.”³⁴

Károlyfi Béla perén hangzott el a következő részlet, Hatvani kapcsán:

„– Ön a keleti pályaudvaron beszélgetett Hatvani Lajossal aki arra vonatkozóan, hogy ha önök batalomra jutnak ki lesz a király mit mondott? – kérdezte az elnök.

– Hatvani mondta, hogy Bőszőrményi lesz a király. Elmondta, hogy a rohamosztagosok vezetőit az ő körletében kinevezte és minden ténykedéséről jelentést tett a központnak.

– Ilyeneket írt – szólt közbe az elnök: »Mindent megtettem, hogy Bihar fellángoljon... Ha így megy, bekövetkezik a várva várt csoda. A rohamosztagosok képesek minden poklokot áttörni..., ha hadba szólít bennünket szeretett vezérünk.«³⁵

A Magyar Országos Tudósító a következőképpen közvetítette Hatvani perét. „Hatvani Lajos kihallgatására került ezután a sor. Tagadta bűnösségét. Védekezése szerint annakidején az ügyben nyomozók vették fel a jegyzőkönyvet, az abban foglaltakat azonban nem tartja fenn, mert kényszer hatása alatt vallott. Az elnök elébe tárta, hogy a nyomozás során tett vallomását a pécsi vizsgáló bíró előtt történt kihallgatása alkalmával is fenntartotta, mire Hatvani kijelentette, hogy a vizsgálóbíró annakidején azt mondta neki, hogy ügye ügyis Budapesten kerül eldöntésre és majd ott adja elő mondani-valóját.

– Hogy mondhat ilyent? – szólt rá az elnök erélyesen a vádlottra – maga azt hiszi, hogy a vizsgálóbíró ur okiratot hamisított. A mostani kijelentésével ezzel vádolja meg a vizsgálóbíró urat!

– Nem akarom ezzel megvádolni a vizsgálóbíró urat, de tény az, hogy a jegyzőkönyvben foglaltak nem adják vissza hünen vallomásomat, mert én akkor is azt mondtam, hogy törvényes keretek között szervezkedtünk és semmiféle erőszakoskodást nem vettünk terbe.

– Maga akkoriban azt vallotta, hogy az egyik tanácskozáson Cs. Szabó indítványozta, hogy vérontás árán is meg kell szerezni a hatalmat.

– Ez nem felel meg a valóságnak, én ilyet nem mondtam.

– A kaszárnyák elfoglalásáról is szó volt és ekkor beszéltek meg azt, hogy egyesek tiszti uniformist fognak kapni, hogy így könnyebben becsempészhesék magukat a katonák közé.

– Szó sem volt tiszti uniformisról, csupán barna ingről.

– Itt van egy csomó levél, amit maga írt. Ezekben azt írja, hogy »nagy idők jönnek... a végső küzdelem órája elérkezik...« Mit értett ezek alatt?

– Ez csak a szervezkedéshez kellett. Az volt a gondolatunk, hogy majd szükség esetén felvesszük a harcot a kommunistákkal.

– Arról is beszéltek a tanácskozásokon, hogy majd megtámadják a miniszterelnökséget és megölik a miniszterelnököt.

– Ez nem felel meg a valóságnak. Eféleről egyáltalában nem volt szó. Egyébként is Bőszőrményi vezette a tanácskozásokat, nekem ott semmi szavam nem volt.

³⁴ 8 Órai Ujság, 1937. október 19. 2.

³⁵ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1937. október 18. 11. kiad.

- *Hát kicsoda volt maga tulajdonképpen, mi volt a maga rangja?*
 – *Semmi rangom nem volt, én csak központi megbízott voltam és a levelezést intéztem. Ez nem volt batalmi pozíció.*³⁶

Mindenképpen – nemcsak Hatvani viszonylatában – az egész per kapcsán az egyik legérdekesebb történet, amit a Népszava osztott meg az olvasókkal: „*Kiderült, hogy nemcsak Böszörmény,³⁷ hanem Hatvani is »költő«, aki a »fővezér« példáját követve, a mozgalmat arra is felhasználta, hogy verseit a beszervezettek előtt elszavalja. Hatvani egyébként Petőfi-szakállt növesztett, hatalmas fekete felleghajtó köpenyt szerzett és a hiszékeny emberek előtt Petőfinek adta ki magát azzal, hogy nem esett el a segesvári csatában, hanem orosz fogságba került, ahonnan azután egyenesen azért jött vissza, hogy Böszörmény alvezére lehessen.*”³⁸

Még a műveletlen és hiszékeny embereknél is nehezen tudom elhinni, hogy elhíhetik, hogy egy több, mint száz évvel azelőtt született személy ne nézzen ki nagyon idősnek, sajnos a lap állításainak nyomát máshol nem találtam.

Hatvanit két évre ítélték államfelforgatás bűncselekményével a per során.³⁹ „*A büntetések kiszabásánál a törvényszék [...] Hatvani és számos más vádlott esetében enyhítő körülménynek vette ezeknek a vádlottaknak a terbes családi állapotát.*”⁴⁰ Ez után Hatvaniék fellebbeztek. Végül az ügyész indítványozta, hogy Böszörményt, Hatvanit és Károlyfit (mint a fővádlottakat) helyezték vizsgálati fogságba. A törvényszék azonban mellőzte a letartóztatást.⁴¹

Később nem jogerősen 1 év 8 hónapra csökkentették a büntetését.⁴² Érdekes adalék, hogy ekkor egyedül az ő büntetését csökkentették, a legtöbb vádlottét felemelték vagy helyben hagyták.⁴³ Végül azonban 1939-ben jogerősen maradt a két év büntetés.⁴⁴

A kaszáskeresztes perek során felmerült még több bihari név is. A vármegyében a párt több mint 100 tagját tartóztatták le 1936-ban,⁴⁵ mikor még 720 személy ellen indult eljárás,⁴⁶ de az 1937-es nagy pernek már összesen „csak” 68 vádlottja volt, melyek közül pontosan nem tudjuk a bihariak arányát. A biztos személyek a következők: Berettyóújfaluban⁴⁷ Lovas Jenő „*támogatta az országos pártvezérség akcióját*”, míg Biharkeresztesen Szabó Imre, Bördös Lajos, Dezsédi Lajos és Gellén Sándor „*fejtettek ki élénk propagandát a puccsterv sikere érdekében*”.⁴⁸ A berettyóújfalui Kémeri Lajost pedig hat hónapi börtönrre ítélték.⁴⁹

³⁶ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1937. október 18. 9. kiad.

³⁷ Böszörmény Zoltán sok egyszerű, kecskerímes verset írt, melyekkel főként önmagát és mozgalmát dicsőítette.

³⁸ Népszava, 1936. június 3. 6.

³⁹ Friss Ujság, 1937. október 21. 3.

⁴⁰ MNL OL K 428. Magyar Országos Tudósító. 1937. október 20. 10. kiad.

⁴¹ Budapesti Hírlap, 1937. október 21. 5.

⁴² Friss Ujság, 1938. március 12. 3.

⁴³ Magyarország, 1938. március 12. 4.

⁴⁴ Népszava, 1939. október 31. 6.

⁴⁵ Tokody 1970. 295.

⁴⁶ Magyarország, 1936. június 3. 2.

⁴⁷ A Friss Ujság 1937. október 19-i száma berettyóújfalui lakosként említi Károlyfi Béla rohamosztagvezetőt is, aki a „kaszás” miniszterelnök lett volna. Azonban ő valójában dévaványai (Békés vármegye) lakos volt több egybehangzó forrás szerint.

⁴⁸ Népszava, 1936. május 6. 10.

⁴⁹ MNL OL K 428. Napi Hírek. 1937. február 12. 29. kiad.

Két időszaki választás, az első nemzetiszocialista próbálkozás és a Horthy-korszak utolsó nyílt szavazása

Biharban sem az 1935-ös, sem pedig az 1939-es országgyűlési választásokon nem indult szélsőjobboldali jelölt. Ugyan Hatvani Lajos el akart indulni Biharkeresztesen 1935-ben, de nem sikerült az ajánlásokat összegyűjtenie.⁵⁰ Szakács Kálmán a következőt írta monográfiájában: „Biharban egy közösségi esküdt” akart elindulni a választásokon.⁵¹ Amennyiben Hatvanira céloz, ez egy más foglalkozás, mint amit a többi forrás említ, de a nagy per idején a források egybehangzóan fuvarozó magánvállalkozóként említik. Továbbá a választásokkor egy helyütt vélhetően tévesen nyilaskeresztesként említik az ő nevét, szemben Böszörménnyel, akit kaszásokeresztesként említenek abban a felsorolásban is.⁵²

Meg kell még említeni, hogy Steinwalter Károly nyugalmazott ezredes, a Böszörmény-féle kaszásokeresztes párt rohamosztagainak volt országos felügyelője Berettyóújfalun a képviselőválasztás ideje alatt négyezer pengőt adott át Böszörménynek kölcsönbe, melyet nem kapott vissza, ezért 1937-ben pert indított Böszörmény felesége ellen, a pénzért.⁵³ Böszörmény a tárgyaláson azt adta elő, hogy „az ezredes a pénzt pártcélokra adományozta és cserébe kikötötte, hogy ha Böszörmény kormányra jut, akkor hadügyi államtitkár lesz.” Böszörmény meg is nevezte Oláh Árpádot tanúként, aki vallomást tett mellette, azonban más tanúk az ezredes mellett tanúskodtak. A pert végül elveszítette, ezért ki kellett fizetnie a tartozást kamataival és ezer pengő perköltséggel egyetemben.⁵⁴

Azonban a berettyóújfalui választókerületben zajlott az ország első olyan (időközi) országgyűlési választása, amin indult egy nemzetiszocialista párt jelöltje is, továbbá a Bihar nagybajomi választókerületben zajlott az ország utolsó nyíltszavazásos időközi választása 1939. február 2-án.

Az 1933 szeptemberében tartott berettyóújfalui időközi választásokon megmérte magát Böszörmény Zoltán. 32 tagú debreceni „barna inges légió” korteskedett mellette. A barna ingesek „Kettős rendekben felsorakozva vonultak fel, vezényszóra lépkedtek az elől haladó kerékpáros-osztag nyomában s hangos zenebona közben valósággal rajtaütettek a községekben. Közben nyomtatványokat, füzeteket osztogattak, amelyek mind Böszörményit magasztalták.”⁵⁵

A kormánypárti kampányból kivette a részét maga Gömbös Gyula miniszterelnök is, aki erőlesen felszólalt az „idegen eszmék másolása” ellen.⁵⁶ De még a beszéde alatt is osztogattak a debreceni nemzetiszocialisták röplapokat.⁵⁷

A legutolsó gyülekezési napon elszabadultak az indulatok, a kaszások megzavarták az Egységes Párt berettyóújfalui gyűlését, majd a tilalmi napokon különféle gyűléseket és felvonulásokat tartottak. Hangos fenyegetéssel próbálták nyugtalanítani a lakosságot. Berettyóújfalun és Szentpéterszegen betörték a zsinagóga ablakait, Darvas és Csökmő kö-

⁵⁰ Az Est, 1935. március 28. 5.

⁵¹ Szakács 1963. 111.

⁵² Friss Ujság, 1935. március 28. 2.

⁵³ Pesti Hírlap, 1937. április 16. 18.

⁵⁴ Ujság, 1938. augusztus 10. 4.

⁵⁵ Budapesti Hírlap, 1933. szeptember 26. 3.

⁵⁶ Az Est, 1933. szeptember 12. 3.

⁵⁷ MNL OL K 428. Lapszemle. 1933. szeptember 14. Német Lapszemle a szeptember 11–13-iki lapokról 2.

zött megrongálták a telefonvezetékeket, a kormánypárt egy emberét súlyosan bántalmazták, az embereket pedig arra biztatták, hogy tagadják meg az adófizetést. A járási főszolgabíró utasítást adott a csendőrségnek, hogy a kerületben tartózkodó valamennyi barnaingest állítsák elő.⁵⁸

Ezen felül, Böszörményék leadott 1900 ajánlásából először csak 640-et találtak eredetinek, ami után újabb 2000 ajánlást nyújtottak be, melyek közül ismét rengeteget hamisnak ítélték, de maradt elegendő az induláshoz.⁵⁹ Böszörmény a több, mint 10000 szavazatból csupán 345-öt kapott, mely a szavazatoknak alig több mint 3%-a volt.⁶⁰

1939-ben Csuka Lajos hungarista jelölt méretette meg magát, és a szavazatok 16,74%-át szerezte meg. Ekkor a második lett a szavazatok 73,16%-át megszerző kormánypárti jelölt mögött (a harmadik induló a Független Kisgazdapárt volt 10,1%-al).⁶¹

Hajdú vármegye és Debrecen főispánja a következő levelet küldte szét a főszolgabíróknak és rendőrkapitányoknak:

„Bizalmas úton tudomásomra jutott, hogy a biharnagybajomi választókerületben most folyó időszaki képviselő-választás alkalmából a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalom vezetősége a választókerület községein kívül eső különböző szervezetei részéről nagyobb számú, esetleg zárt egységben tömörülő hungarista párttagokat óhajt a választókerületbe leszállítani agitációs tevékenységük megerősítése céljából.

Tekintettel azokra a fontos érdekekre, amelyek a biharnagybajomi kerületben esedékes időszaki képviselő-választás nyugodt és feszültségmentes lebonyolításához fűződnek, kívánatos volna elsősorban a közrend fenntartása és a választás tisztaságának megőrzése céljából is, hogy a választókerületen kívül eső szervezetek kiküldötteinek a választókerületbe való utazása megakadályoztassék. Lehetséges, hogy az egyes csoportok nem vasúton, hanem autóbusszon, motor- vagy rendes kerékpáron, esetleg szekéren kísérelnék meg az odautazást.

Felbívom Cím figyelmét, bizalmasan pубatolózzon az egyes helyi szervekenél a hír valódisága iránt s világosítsa fel a szervezeteket arról, hogy a kerületbe való csoportos lentazás kísérlete teljesen hiábavaló, mert a választókerület határán az utak a kerület községeibe nem illetékes egyének részére karhatalommal lesznek lezárva, s így oda semmi áron bejutni nem fognak tudni.

Egyben utasítja hatósága területén az egyes csendőrörsöket, hogy különösen a Bihar v[ár]m[egye]. felé vezető utakat a szokottnál erősebben tartsák megfigyelés alatt, s az esetleg idegen törvényhatóság területéről csoportosan vagy elszórtan Bihar vármegye felé tartó hungarista agitátorokat megfelelő felvilágosítás után kellő tapintattal térítsék vissza.

Esetleges e rendelettemmel kapcsolatos észleleteiről tegyen hozzám soron kívül (távbeszélőn) jelentést. Debrecen, 1939. jan. 28.

U. i. Amennyiben az egyes csendőrörsök, vagy portyázó járőrök a választókerületbe való csoportos utazást megakadályozni nem tudnák, úgy késedelem nélkül értesítsék távbeszélőn a biharnagybajomi csendőrörsön Sárváry m[agyar] kir[á]lyi csendőralezredes urat.”⁶²

⁵⁸ Budapesti Hírlap, 1933. szeptember 26. 3.

⁵⁹ Magyarország, 1933. szeptember 24. 4.

⁶⁰ Hubai 2001. 92.

⁶¹ Uo. 111.

⁶² MNL HBML IV.901.b 1. Titkos iratok. 7. T. sz. Közli: Komoróczy 1973. 288–289.

Ebből látható egyrészt a nagy nyilas szervezkedés, másrészt pedig a hatalom erélyes ellenszervezkedése is.

A Friss Ujság szerint nagy propagandaháború zajlott még a választások előtti utolsó napokban is, báró Vay László (miniszterelnökségi államtitkár) kormánypárti és Csuka Lajos nyilas jelölt között.⁶³ A Pesti Napló szerint a „nyilasok egyáltalában nem válogatósak a korteszűközökben”.⁶⁴ Például az egyik nyilas lap arról cikkezett, hogy a biharnagybajomi NEP (Nemzeti Egység Pártja, a kormánypárt) vezetője, Jeney Menyhért átlépett a nyilas pártba, de a kormánypárti cáfolat szerint Jeney soha nem volt vezető, csupán egyszerű tag a NEP-ben.⁶⁵

Mindhárom pártra jellemző volt az erőteljes kampány. A kerület községeiben utakat kezdtek építeni, kutakat fúrta, az egyik nagybirtokon pedig 300 holdat parcelláztak a sajtó szerint. A hungaristák formaruhás kortesei pedig hetekre leköltöztek a kerületbe és a Pesti Napló szerint „valami ígéretük mindenki számára akadt és a Nep egyik párthebységének fogatlan, öreg takarítóasszonya nevetve jegyezte meg a választás reggelén: – Rajtam kívül még vagy ötven öregasszonyt irtak fel egy listára, hogy majd mindnyájunkat elvisznek autózni, ha Csuka lesz a képviselő.” A lap szerint a nyilasok esélyein sokat rontott, hogy pár nappal a választás előtt „Festetics-nyilasok” jelentek meg a kerületben és propagandával, röpcédulákkal hívták fel a lakosság figyelmét azokra, akik „hátulgombolós korukban Festetics erkölcsi és anyagi tőkénél emelkedtek ki a semmiből. Nem kellett inget váltani, jelvényt cserélni, újabb köszönési formát kiagyalni, csak a hungarizmus hívévé kellett válni.” További értesülések szerint verekedés is kitört a szélsőjobboldal táborán belül. A „két nyilaspárt az egyik bajomi kocsmában táncteremben ütközött meg.” Az összeütközés eltorlaszolt ajtóknak mögött történt, és annak lefolyásáról a legkülönbözőbb hírek keringtek a kerületben.⁶⁶ Festeticsék zsidóbérencnek bélyegezték szórólapjaikon a helyi nyilas jelöltet.⁶⁷

Az Esti Kurir is a következő alcímmel közölt cikket február 1-jén: „Elkeseredett választási harc a NEP a Kisgazdapárt és a nyilasok között”. A cikk helyzetképet ad a felbolydult településről: „A községi orvos ablakán plakát: a csodaszarvassal, szemben vele a nyilasok megszállhatatlan színnel bemázolt és teleragasztott háza. A falakon a csillagbörtönben ülő vezér neve nyomtatott gumibetűkkel. A sárban úszó utcákon zöldinges, csizmás subancokkal teleszűfolt autók. Röpcédulák és helybeli újságok rendkívüli kiadásai zsidó, zsidó zsidó címszavakkal... így fest Biharnagybajom Létay Ernő elárvult kerülete 1939 januárjában két nappal az új választás előtt...”. És a következőképp zárul az egyoldalas cikk: „Közben óráról órára új szenzációk száguldanak végig a bibari sártengeren, már amennyire itt egyáltalán száguldani lehet. Reggel betiltottak a nyilasok helybeli lapját, amelyik már a »legborzalmasabb kereszténymészárlásról« írt és »teliver zsidó nagyvágók«, »pedigrés talmudzsidók« borzalmas tetteit sorolta fel... Délben elterjed a hír, hogy a NEP helybeli elnöke átlépett a nyilasokhoz. (Ez állítólag nem is okozott nála különösebb lelki megrendülést...) öt perc múlva megcáfolják ezt is; viszont megint kiderítik valakiről, hogy közönséges zsidóbérenc. A nyilasok a kormánypárttól, a kormánypárt a nyilasoktól. Új teherautók jönnek, zűfólva zöld ingbe öltöztetett pesti legényekkel. Festetics kijelenti, hogy ezek nem »igazi nyilasok« ő az »igazi nyilas«, egy másik röpcédula báró Vay agitátorait akarja eltüntetni a nyilas jelszavaktól és a zöld ingtől, Csukáról kiderítik, hogy

⁶³ Friss Ujság, 1939. február 2. 2.

⁶⁴ Pesti Napló, 1939. február 2. 7.

⁶⁵ Budapesti Hírlap, 1939. február 1. 3.

⁶⁶ Pesti Napló, 1939. február 4. 10.

⁶⁷ Esti Kurir, 1939. február 1. 9.

»szidó urakékal passzizóztott« és költötte az apai vagyont – és így tovább... Biharnagybajomban választás lesz 1939 február 2-án.⁶⁸

A választás napján az ellenzékiek több ízben panaszt tettek, hogy az ellenzéki szavazókat nem engedik leszavazni, illetve különbözőképpen „méri a turnusokat”. Végül dél felé több szavazóhelyiségben az ellenzéki bizalmiak bejelentették az elnököknek, hogy nem tudnak megbízatásuknak eleget tenni és ezért a szavazóhelyiséget elhagyják. Ezután az ellenzéki pártok vezetői megjelentek a választási elnök helyiségében és közölték, hogy „a törvénytelenségek, alkotmány sérelmek és a közigazgatási hatóságok részéről tapasztalt erőszakos fellépések következtében a választási küzdelem további során nem vesznek részt”. Az ellenzékiek vezetői: Hubay Kálmán (nyilas), báró Berg Miksa (kisgazda), valamint a két jelölt követelték állásfoglalásuk jegyzőkönyvbevételét. Miskolczy József választási elnök meg is kezdte a jegyzőkönyv felvételét, de közben másként határozott, és mind a deklaráció jegyzőkönyvbevételét, mind a közlés tudomásulvételét megtagadta.⁶⁹

A Független Kisgazdapárt vezetősége ekkor sürgönyökben utasította községi vezetőit, hogy a további szavazókat tartsák vissza. Egyidejűleg nyilas és kisgazdapárti autók száguldottak szét, és mindenütt ellenőrzésre került az ellenzéki határozat végrehajtása. A tömegeket legtöbb helyen Hubay Kálmán és báró Berg Miksa szólította fel a hazatérésre, amiből természetesen majd mindenütt „*tumultuózus jelenetek adódtak*”. Biharnagybajomban két ízben kellett lovas csendőröknek szétoszlatni a tömeget. Sárretudvariban pedig az egyik csendőr Hubay Kálmánt be akarta kísérni a község házára. Ugyanitt igen élénk szóváltás támadt a kormánypárti és az ellenzéki vezetők között.⁷⁰

A kormánypárti sajtó szerint az ellenzékiek – akik kilátásban levő vereségükbe nem tudtak belenyugodni – forgatták föl a települést, és a terrort az ellenzék, nem pedig a kormány alkalmazta. Hubay Kálmánt izgatás miatt föl is jelentették. Továbbá a Budapesti Hírlap értetlenségének adott hangot, miért beszélt kormányterrorról a 8 Órai Újság is, ami nagyon távol állt a szélsőjobbaldaltól. És felelgettek (más kormánypárti lapokkal egyetértésben), hogy a választási részvételi arány hasonlóan alakult az 1931-es és 1935-ös választásokhoz, tehát nem lehet szó hatalmas ellenzéki tömegekről, akik pártjaik felszólítására bojkottálták a továbbiakban a szavazást, az eredmény mindenképpen így alakult volna.⁷¹

Ez alátámasztható, ha megvizsgáljuk a szavazatok állását a 13 órás jelentés szerint (mivel nyílt szavazás volt, így ezt könnyen meg tudjuk tenni). A szavazatoknak mintegy 70%-ával vezetett akkor a kormánypárti képviselő, tehát az arányok hasonlóak voltak a 17 órás urnazárás utáni végeredményhez.⁷² Továbbá a részvétel az országgyűlési választáson 1931-ben 74,3%, 1935-ben pedig 69,8% volt, szemben az akkori 76,4%-kal, tehát semmiképpen nem lehet arról beszélni, hogy alacsony részvétel lett volna a kerületben megszokotthoz képest.⁷³

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Népszava, 1939. február 4. 5.; Pesti Napló, 1939. február 4. 10.

⁷⁰ Pesti Napló, 1939. február 4. 10.

⁷¹ Budapesti Hírlap, 1939. február 4. 7.

⁷² MNL OL K 428. Napi Hírek. 1939. február 2. 11. kiad.

⁷³ MNL OL K 428. Napi Hírek. 1939. február 2. 17. kiad.

Bár kicsit árnyalja a képet, hogyha a májusi országgyűlési választások adatait is megnézzük. Ugyanis ekkor a szavazásra jogosultak 88,45%-a megjelent, tehát jelentősen többen jelentek meg, mint pár hónappal korábban, bár már más választói névjegyzék alapján történt a voksolás. És ekkor a kormánypárti jelöltnek egy kihívója volt csupán, a Kiszgazdapárt, és kisebb előnnyel, 62,26%-kal nyertek.⁷⁴

Csuka Lajos a nyilas jelölt helybeli (biharnagybajomi) kizsáka volt.⁷⁵ Valószínűsíthetően ő volt az a Csuka Lajos, aki több társával együtt fellebbezte az 1931-es hajdúnánási törvényhatósági bizottsági választás eredményét. Mely petíció szerint a szociáldemokraták „a választás során megsértették a titkosságot és a szocialista bizalmiak ellenőrizhették a szavazás menetét. Ezenfelül általános szabálysértések is történtek.” Továbbá másik fellebbezésben külön Györki Imre és Gombosi Zoltán megválasztása ellen fellebbeztek, azzal az indokolással, hogy a két személy nem is lett volna választható.⁷⁶ És talán ő lett egy leventeveresen 1928-ban első helyezett buzogányhajító.⁷⁷

⁷⁴ Hubai 2001. 132.

⁷⁵ Ujság, 1939. január 29. 4.

⁷⁶ Pesti Hírlap, 1931. december 12. 6.

⁷⁷ Bihar, 1928. június 21. 6.

Attila Godzsák

Additions to the History of the Extreme Right in Bihar County

We know very little about the history of the extreme right in Bihar, the literature has never dealt with it, just like what the case was with other areas. Bihar county never belonged to the nests of the extreme right (unlike Zala, Szabolcs, or the not very far-off city of Debrecen). Nevertheless, three important events can be emphasized. One is that the main delegate of the Scythe Cross movement was from Bihar and wanted to clear the ground for their 'military' putsch in Bihar. The second event was that here was the first time that a candidate with a National Socialist programme ran for office at an interim parliamentary election.

And last, the last open election of the Hungarian history took place here: it was an interim election in 1939, less than 4 months before the first and at the same time last secret parliamentary election of the era, at which one of the candidates was a National Socialist candidate.

I aim to deal with these topics, enumerating a couple of pieces of data first as an introduction about the extreme right embedded nature of the county. Next, I introduce the sued Lajos Hatvani, who lived through the lawsuits against scythe crossers as the main accused person.

In the third section, I review the interim elections of September 1933 and 2nd February 1939. In 1933, Zoltán Böszörmény himself, the leader of the scythe crossers, ran inefficiently, and in 1939, there were two challengers of the ruling party: a yeoman and an arrow-crosser also ran. The day of the latter election, as it turns out from the press of the period, was rather eventful, and it provides a great report on the political arrangement of the Horthy Era.

Források

Levéltári források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.901.b	Hajdú vármegye és Debrecen sz. kir. város főispánjának iratai.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 428	Magyar Távirati Iroda „könyvatos” hírei 1920–1956. (Online: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/) Külföldi-Belföldi Hírek – Napi Események, 1948. július 22. Lapszemle, 1933. szeptember 14. Napi Hírek, 1937. február 12.; 1939. február 2. Magyar Országos Tudósító, 1934. szeptember 27.; október 13.; október 18.; október 20.; 1937. október 18.; 1947. május 12.

Sajtóforrások

8 Órai Ujság, 1936. június 21.; 1937. október 19.
Az Est, 1933. szeptember 12.; 1935. március 28.; 1936. május 16.; június 21.
Bihar, 1928. június 21.
Budapesti Hírlap, 1933. szeptember 26.; 1937. október 21.; 1939. február 1.; február 4.
Esti Kurir, 1939. február 1.
Friss Ujság, 1935. március 28.; 1937. október 19.; 1937. október 21.; 1938. március 12.; 1939. február 2.
Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 1943. december 1.
Magyarország, 1933. szeptember 24.; 1936. június 3., 1938. március 12.
Népszava, 1936. június 3.; 1937. október 19.; 1939. február 4.; október 31.; 1948. július 23.
Pesti Hírlap, 1931. december 12.; 1937. április 16.; október 19.; 1939. február 2.
Pesti Napló, 1939. február 4.
Ujság, 1935. január 24.; 1938. augusztus 10.; 1939. január 29.

Szakirodalom

- Hubai 2001. Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. kötet. Bp., 2001.
- Komoróczy 1965. Komoróczy György: Az állami élet megindulása a felszabadult Bihar megyében. In: Levéltári Közlemények, 36. (1965) 1. sz. 11–55.
- Komoróczy 1973. Komoróczy György (szerk.): Hajdú-Bihari történelmi olvasókönyv. Debrecen, 1973. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 5.)
- Módy 1975. Módy György: Néphagyomány és helytörténet. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, (1975). 645–678.
- Paksa 2011. Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobb oldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig. Doktori (PhD) értekezés. Bp., 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 10.)
- Paksy 2007. Paksy Zoltán: A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2007. www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/paksyzoltan-phd.pdf (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 10.)
- Paksy 2013. Paksy Zoltán: Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939. Bp., 2013.
- Szakács 1963. Szakács Kálmán: Kaszásokeresztesek. Bp., 1963.
- Tánczos-Szabó 2005. Tánczos-Szabó Ágota: Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából 20. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét, (2005). 315–332.
- Tokody (szerk.) 1970. Tokody Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. Debrecen, 1970.
- Tóth 1982. Tóth Gábor: Ellenzéki mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években. Bp., 1982.

Husvéth András – Kovács Gergely

A kádári egyházpolitika Biharban*

Jelen tanulmány az egyház és egyházpolitika Kádár-korszakbéli viszonyát igyekszik feltárni, elsősorban Bihar térségére fókuszálva országos, illetve megyei összehasonlításban, továbbá az egyházak belső egységeiben vizsgálva a szocialista időszak történéseit. Bár a korszak sok tekintetben sokkal rugalmasabb, gyakorlatiasabb volt, mint a Rákosi-rendszer, mivel az igazán mélyreható egyházpolitikai fordulat az előző időszakban következett be, így mindenképpen indokolt az előzmények bemutatása.

Az egyházak helyzete már közvetlenül a második világháború befejezése után sem volt könnyű, a kommunista párt ugyanis azonnal hozzálátott a hitélet teljes háttérbe szorításához. Első lépésként az egyházak gazdasági háttérét igyekeztek felszámolni úgy, hogy az 1945. évi földreform keretében az egyházi tulajdonban lévő földeket kárpótlás nélkül elvették. Ettől kezdve a hatalom által folyósított egyházi és iskolai segélyek mértékétől, illetve a hívek adakozási hajlandóságától függött az egyházak anyagi helyzete. Következő lépésként az egyházak közéleti és politikai tevékenységét igyekeztek korlátozni az egyházi háttérű szervezetek, egyesületek, társaságok, polgári pártok feloszlásával, továbbá megkezdtek az egyházi vezetés hatalmának csökkentését. A harmadik és egyben a döntő csapást az egyházak oktató-nevelő pozícióinak megszüntetése, az iskolák államosítása és mindemellett a hittanoktatás fokozatos felszámolása jelentette.¹

A magas rangú egyházi vezetők elleni koncepciók kirakatperek után létrejött az egyházakon belül egy megalkuvó, együttműködő vonal, aminek összefogására 1950-ben megalakították a nemzetközi békepapi mozgalmat,² melynek tagjai három fő csoportra oszthatók. Egy részük zsarolhatósága miatt kezdett kollaborálni az állammal, másokat az előmenetel vagy más emberi érdekek csapdájával fogtak meg, míg többen azért kerültek kapcsolatba a mozgalommal, mert ettől reméltek jobb feltételeket a papi-lelképásztori munkához.³

A pártállami egyházpolitika végrehajtására létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt (a továbbiakban: ÁEH), amely 1951-től 1989-ig az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyeletért elsődlegesen felelős állami szerv volt.⁴ Az ÁEH azonban az egyház irányításának csupán egyik eszköze volt. Mellette a rendőrség, az ÁVH, a kommunista párt és a különböző közigazgatási intézmények is részt vettek a felekezeti élet befolyásolásában.⁵ A magyarországi állami egyházirányításra jellemző, hogy egyszerre volt erős és kiterjedt az ellenőrzés, és az egyházak viszonylagos, korlátozott szabadsága is megfigyelhető volt. Az állam szempontjából a kádári egyházpolitika eredményesnek volt tekintendő, úgy is elérte kitűzött céljait, hogy az egyházak Kelet-Európában szinte egyedülálló mozgásszabadsággal rendelkeztek.⁶

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalú) elhangzott előadás írott változata.

¹ Völgyesi 2011. 25.

² Tomka 2005. 99.

³ Uo. 104.

⁴ Balogh–Gergely 2005. 295.

⁵ Tomka 2005. 96.

⁶ Balogh 1997. 30–35.

A 1949-es népszámlálás országos felekezeti lélekszámokat mutató adatsoraiban (1. táblázat) még elenyésző arányban szerepeltek a diktatúra által preferált felekezet nélküliek, ugyanis majdnem minden állampolgár valamelyik felekezet bejegyzett híve volt. A nyugati típusú elvilágiasodási folyamattal szemben azonban a Rákosi-rendszer egy felülről szervezett erőszakos elvallástalanítást igyekezett végrehajtani. Ez a hisztérikus antiklerikális politika a forradalom után megváltozott, mivel az állam felismerte, hogy adminisztratív intézkedésekkel nem szüntethető meg a vallásos élet, ezért kidolgozta azt a feltételrendszert, ami révén biztosítani igyekeztek a békés egymás mellett élést, megőrizve a vallás békés, lassú elsorvasztásának célját.

Felekezet	Lélekszám	%
Római katolikus	6.340.424	67,8
Görögkatolikus	248.355	2,7
Református	2.014.707	21,9
Evangélikus	482.152	5,2
Izraelita	133.862	1,5
Görögkeleti	36.010	0,4
Baptista	18.874	0,2
Unitárius	9.447	0,1
Egyéb	7.153	0,1
Ismeretlen	1.521	0,0
Felekezet nélküli	12.291	0,1
Összesen	9.204.799	100

1. táblázat. Hívek száma, százalékos megoszlása felekezetenként az 1949-es népszámlálás alapján.⁷

Vagyis, amíg a Rákosi-korszakban még azok a papok számítottak reakciónak, akik nyíltan szembeszálltak a pártállammal, addig a Kádár-rendszerben már azokat tekintették annak, akik a megengedett hitéleti kereteket túllépve kritizálták az egyházat, vagy a lojális egyházi vezetők ellen felléptek. A párt részéről a reakciós papok az egyház belső problémáinak számítottak, ami a szervezeten belüli fegyelmi büntetéssel megoldható feladatot jelentett, szemben a korábbi adminisztratív intézkedési gyakorlattal. Az MSZMP elvárása volt, hogy az egyházak támogassák a rendszert és a békemozgalomban nemzetközi téren is álljanak ki mellette, küzdjenek reakciós tagjaik ellen, cserébe pedig a papság „haladó” tagjait bevonták a közéletbe és az egyházak anyagi támogatásban részesültek.⁸ A reakciós papokat tehát – ahol csak lehetett – megbízható lojális papokra igyekeztek cserélni, akik életéről a legapróbb részletekig tájékoztak. Solymosi József, volt bárándi lelkészről például feljegyezték, hogy szenvedélyes horgász, a horgászújságba írt cikkeket, díjakat is nyert. Az utódáról azt mondták a faluban, hogy: „nem fogják szeretni, mert Péter János kommunista egyházpolitikájának a híve”.

⁷ Gergely 1990. 31.

⁸ Rajki 2002.

A lojalitás a legtöbb pap számára csak túlélési taktikának bizonyult, amit az ÁEH káderei jelentéseikben több ízben kipellengéreztek.

Hajdú Gyula berettyóújfalui református lelkészről a következő jellemzést írták az ÁEH-nál: „30 hold földet szedett össze, majd ajánlotta fel az államnak. Birta a kulákság bizalmát, ők építettek neki házat is. Hangya felügyelőbizottsági tag volt, és a 20-as években baskötőben próbált Svájcba aranyat csempészni. Baltazár püspök hívta volna Debrecenbe is. 39-ben megjósolja, hogy ha háború lesz, Hitler elveszti azt, de a nyugatiak győzelmére számított. Ellenzi a népi demokráciát, az iskolaállamosításról azt mondja, az »9000 lélekebe szúrt tövis«. Mára változóban van: »Nincs mese, át kell állni, és támogatni az államot«. Franciául és németül jól beszélő, polgári gondolkodású ember” volt a jellemzések szerint, de nem tekintették ellenségnek, mert racionálisan gondolkodott.⁹

Kecskés Balázs szentpéterszegi református lelkész, volt Bihar megyei levéltárnokról a következőket jegyezték fel: ’45-ben az MKP-ba is belépett, de kizárták, többször volt letartóztatásban. Kijelentései: „alig vártuk, hogy megszabaduljunk a nagybirtoktól. De most újra nagybirtokot helyeznek a nyakunkra”; „A maga beadási tervét 200%-ra teljesítette, de azzal szítja a parasztokat, hogy kiszámolja, mennyi beadott nyersanyagból mennyi ipari termék lesz, és azért a parasztnak mennyit fog fizetni. Nagy összeesküvő, minden oldalra azt mond, amit hallani akarnak, mindig kétértelmű, amit mond.”¹⁰

Percz István komádi lelkészről írt jellemzésben kiemelték, hogy itt 500 holdat birto-
kolt az egyház, ebből 63 hold volt a lelkészi javadalom. Kijelentette: „a Komádi parókia felért a kúriai bírósággal”; „Az államosított földet nagyon sajnálja. Egyik fia a falu orvosa, valószínűleg miatta lett megengedőbb, alkalmazkodóbb.” Ez is bizonyítja, hogy családi-egzisztenciális félelem, alkalmazkodás sokakat a lojalis-haladó táborba sodort.

Sarkadi Nagy József esztári lelkészről írták: „siratja a múltat, elutasítja az állam és egyház megállapodását. Nem áttal a templomban politizálni.” Prédikációiban úgy fogalmazott: „Sír a határ, sírnak a barázdák”, vagy: „most tél van, nagy hó van, de majd jön a kekelet?”.

Volt olyan pap is, aki inkább az italozásba menekült és az esküvőn részegen mondta az ifjú párnak, hogy „szeretne géppisztolyt adni a kezükbe ez ellen a világ ellen.” Ugyancsak róla állították, hogy „éjszaka ablakon keresztül jár nőkhez [...]”. A párt céljait szokatlannak számító módszerekkel igyekezett ellehetetleníteni, például az is áll a jelentésben, hogy „Az ifjúsági szervezetet úgy zülleszté szét, hogy a kocsmába szoktatja a fiatalokat” („ez kell nekünk ugye fiúk, nem a negyennapos böjt?”). Kóródy Gyula ártándi lelkészről is az italozásai miatt készült feljegyzés: „Véleményem szerint jó humorú, inkább kocsmárosnak, mint papnak való.”¹¹

A Kádár-rendszerben az a különös helyzet állt elő, hogy a szószékről gyakran ugyanazt szónokolták, mint a népfront gyűlésein, csak az előbbin egyházi, az utóbbin politikai zsargonban.¹² Például püspöki körlevél hívta föl a papságot a fém- és vasgyűjtés szószékről való támogatására, s ugyanígy a nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodásra is buzdítaniuk kellett földműves híveiket.¹³ K. Tóth Albert gáborjáni tiszteletes lelkesítő prédikációjában a közös gazdálkodást a favágáshoz hasonlította, ahol egy ember nem sokat ér, de közösen hamarabb kidönthető a nagy fa. K. Tóth Albert szavaival élve: „A közösség megsokszorozza az egyén képességeit.” Megjegyezték róla, hogy a hitéletet annyira sem forszírozta, amint egy

⁹ MNL HBML XXIII.24. 1. d.

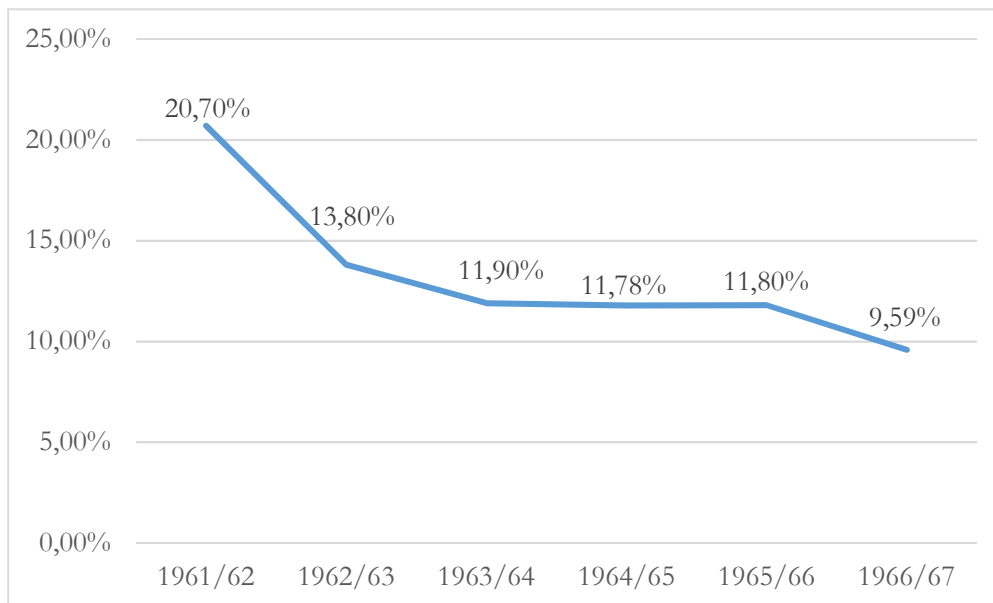
¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Balogh 1997. 30–35.

¹³ Balogh–Gergely 1993. 305., 310.

paptól elvárható lenne.¹⁴ Ahogyan Püspökladányban Sarkadi Nagy Pál lelkész sem, aki beszédében a következőket mondta: „*Bár a világ materialista elveket hirdet, de Marx-Lenin-Sztálin tanai az Isten ígéjének megfelelnek. Aki ezek szerint cselekszik, az Ige értelmében cselekszik.*”¹⁵

1. ábra. Hittan-beíratások a Berettyóújfalui járásban 1961–1967 között az összes beíratott diák százalékában.¹⁶

A Kádár-korszak a vallásos ideológia és a hitéleti aktivitás ellensúlyozására helyezte a hangsúlyt,¹⁷ aminek jól mérhető terepe a hittan-beíratások alakulása. Egy 1966-os járási VB ülésen elismerően jegyezték meg, hogy „*ténylegesen kevesebben járnak hittanra*”, mint amennyit a beíratottak száma mutat, és sok szülő csak beíratta a gyereket, de nem járatta tovább. Egyes községekben (pl. Újiráz) pár vallásos család gyerekei tették ki a hittanra járókat, tehát zárt kört jelentettek. 9 községben nem is volt hittanoktatás, mert nem volt jelentkező. Berettyóújfaluban 1700 diákból mindössze 7 jelentkezett.¹⁸ Az 1981-es megyei ÁEH jelentés pedig gyakorlatilag lezártnak tekintette a folyamatot, ahogy mondták: „*Az iskolai hitoktatás csökkenő tendenciája 1957 óta töretlen.*”¹⁹

¹⁴ MNL HBML XXIII.24. 1. d.

¹⁵ Uo.

¹⁶ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Beszámoló, 1.

¹⁷ Rajki 2002.

¹⁸ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Jegyzőkönyv, 2.

¹⁹ MNL HBML XXIII.24. 35. d. 3/1982.

	Összes beíratkozó (fő)	Hittan-beíratottak (fő)	%
Berettyóújfalui járás	5.375	2.572	48,78
Biharkeresztesi járás	4.564	1.364	33,56
Debreceni járás	14.320	5.469	38,12
Derecskei járás	6.812	2.858	41,95
Polgári járás	4.272	1.366	33,87
Püspökladányi járás	8.435	2.899	38,16

2. táblázat. Összes beíratkozó és hittan-beíratottak száma járásonként és aránya az összes járási beíratott százalékában 1957.²⁰

A forradalmat követő évben nőtt a hittan-beíratottak száma, de a táblázatból így is kiténik, hogy a Berettyóújfalui járás volt a legvallásosabb (2. táblázat) ebben a mutatóban. A megyében azonban az 1957. évi 35,72%-ról 1981-re 0,54%-ra esett vissza a beíratások száma! Ehhez hozzá kell azonban tenni, hogy a korszakban Hajdú-Bihar volt a legkevésbé vallásos megye (5. táblázat), viszont ezen belül a Berettyóújfalui járás adatai inkább az országos átlag felé közelítenek.

1974-ben a megyei bizottság PB ülésén a lentebb látható kimutatást tették közzé a beíratott párttagok gyerekeiről. Az iskolaigazgatókon keresztül név szerint kiderítették, hogy kiknek járnak a gyerekei hittanra, mert úgy találták, hogy sokakról van szó. A párttagokkal személyesen elbeszélgettek a községi pártvezetőségek, és törölték (3. táblázat) a gyerekeiket a beíratottak listájáról. Állításuk szerint a feleségeik intézték a beíratásokat, a tudtuk nélkül (bár volt párttag, aki ellenállt a gyereke kiíratásának, arra hivatkozott, nincs ideje bemenni az iskolába, de általában önkritikát gyakoroltak, mivel „nem törődtek ez ideig megfelelően feleségeik nevelésével”).²¹

	Beíratta (szülő)	Visszavonta (szülő)
Derecske	16	7
Hajdúszovát	2	1
Tépe	6	2
Pocsaj	4	1
Hosszúpályi	2	1
Monostorpályi	3	3
Vértes	2	1
Nagyléta	9	3
Összesen	44	19

3. táblázat. Hittan-beíratások településenként 1973.²²

²⁰ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Jelentés, 1.

²¹ MNL HBML XXXV.1.b 15. d. Pártbizottsági ülés, 1974. május 21.

²² Uo.

A hittan-beíratásokkal kapcsolatban Váncsodon olyan eset is előfordult, hogy egy aszszony hittanra toborzott gyerekeket, de a sajátját más iskolába vitte, hogy neki ne kelljen járnia.²³ Itt-ott megesett, hogy párttagok megkereszteltették gyermekeiket, vagy egyházi esküvőt rendeztek gyerekeiknek, de ezért általában felelősségre is vonták őket, a párttagoknál ugyanis a vallás nem volt magánügy. Az ötvenes évek végéig felvettek ugyan vallásos embereket a pártba, de ott nagyon gyorsan le kellett ezt vetközniük.²⁴ Olyan abszurd példa is akadt, hogy a párt a válást is elfogadhatónak tartotta, ha a párok nem tudtak dűlőre jutni.²⁵ A járásban például 1975-ig öt év alatt 14–15 pártfegyelmet osztottak ki egyházi szertartások látogatásáért. Ugyanebben az évben pl. Magyarhomorogon még addig nem is volt polgári temetés.

Ugyanakkor a túlzott dogmatizmust is hibaként rótták fel a párttagoknak, ugyanis sokan bizalmatlanok voltak a hívő párton kívüliekkel szemben. Ezért a pártvezetés felhívta a figyelmüket arra, hogy a vallásosak zöme is egyetért a párt politikájával, vagyis aki hívő, az nem feltétlenül ellenzéki, és a harc nem a vallásos ember, hanem a vallásos világnézet ellen, az emberek megnyeréséért zajlik.²⁶

A párttagokat leszámítva, hivatalosan a vallás magánügy volt, ugyanakkor nem volt „versenysemlegesség”, mert az egyházaknak nem lehetett esélye az állam erőteljes ateista propagandájával szemben. Az ún. progressziót, avagy az egyházak elsorvasztásának folyamatát leginkább az élet három fő eseményéhez kötődő, úgynevezett családi ünnepeken keresztül igyekezett demonstrálni a hatalom, a születés, házasság, halál eseményeit ugyanis a szocializmus kezdetéig a felekezetek celebrálták. A forradalom után a pártállam ezen egyházi ceremóniák kiváltására hívta létre saját társadalmi ünnepeit és szertartásformáit. Tehát egyrészt továbbra is adminisztratív eszközökkel korlátozták az egyház befolyását, másrészt törekedtek arra, hogy az emberek ne szakadjanak ki a közösségi létből, vagyis ezek az ünnepek maradjanak a közösség előtt zajló személyes szertartások egy párhuzamos rituálérendszer keretében.

A Rákosi-korban ugyanis csak állami ünnep volt, a személyes lét ünnepei el voltak nyomva, és az emberektől folyamatosan azt követelték, hogy személyes élményként éljenek meg elvont társadalmi eszméket. A Kádár-rendszer azonban igyekezett megfordítani ezt a viszonyt, és a személyes lét eseményeit igyekezett a közösséghez kapcsolni, közössé tenni mindent, ami személyes. Ez a jól felmért társadalmi igény vezetett a társadalmi ünnepek létrehozásához.

A keleti blokk más országaiban már létezett, Magyarországra azonban a Kádár-rendszer első éveiben vezették be a keresztelő szocialista alternatívájaként létrehozott névadó ünnepséget. A rendezvény számára külön termet biztosítottak, ahol kultúrműsor köszöntötte a kicsiket és szüleiket, az esemény rangját pedig azzal is emelték, hogy a gyerekeknek járó pénzösszeget itt, ünnepélyesen, egyben adták át, nem pedig elaprózva, mint a korábbi gyakorlat szerint.²⁷ A névadók országos és megyei adatainak összevetéséből (2. ábra) kitűnik, hogy az országos átlaghoz képest Hajdú-Biharban népszerűbb volt a „szocialista keresztelő” intézménye, amelyet a megyék országos rangsorát szemléltető táblázat (4. táblázat) is jól kifejez.

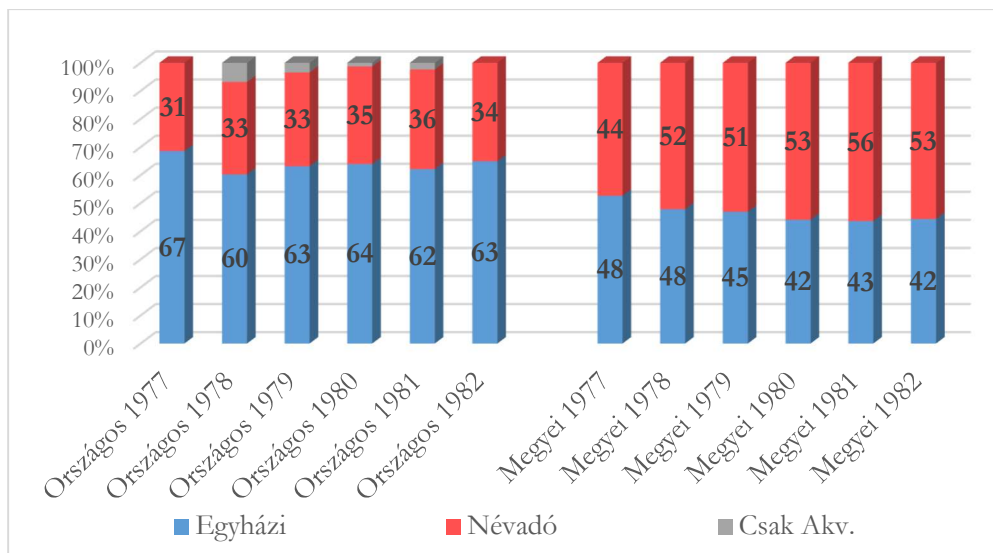
²³ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Jelentés, 2.

²⁴ MNL HBML XXXV.5.a 12. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1968. november 12. Jelentés, 3.

²⁵ Szabó 2006. 32.

²⁶ MNL HBML XXXV.5.a 17. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1975. szeptember 18. Beszámoló, 3–4.

²⁷ Kalmár 1995. 58.

2. ábra. „Keresztelési” adatok megoszlása országos, illetve megyei viszonylatban az összes születés százalékában 1977–1982.²⁸

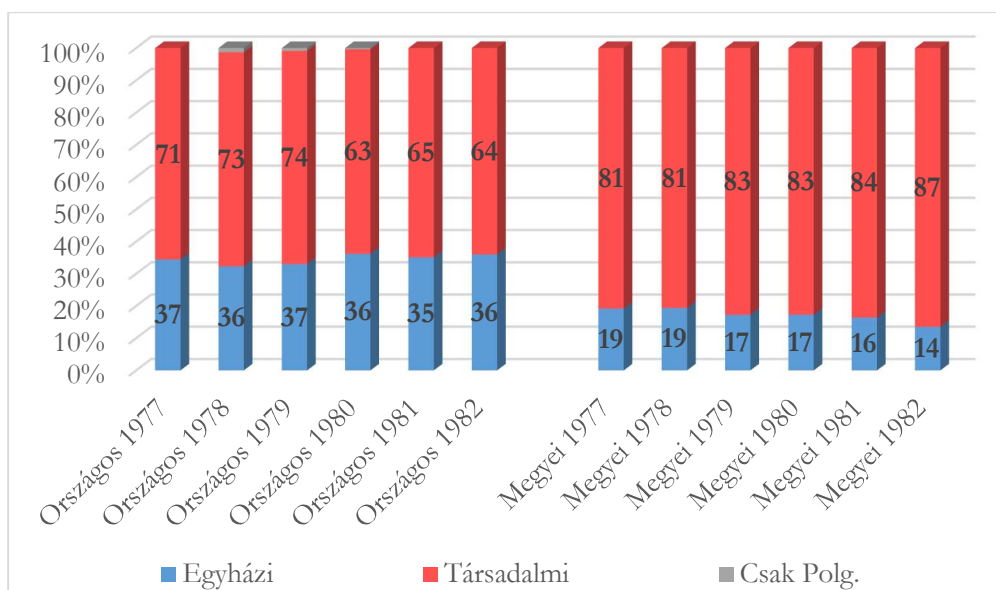
Megye	1980	1981	1982
1. Szolnok	51,3	51,5	54,4
2. Hajdú-Bihar	53,3	56	53,7
3. Budapest	56,3	59,1	52,4
4. Békés	48,2	52,6	48,6
5. Csongrád	41,5	39,3	45,4
6. Fejér	38,2	37,2	39,4
7. Somogy	35,5	37,7	36,4
8. Komárom	35,2	36,1	35,6
9. Heves	30,5	28,3	33,5
10. Baranya	32	32,9	29,2
11. Zala	30	30,1	29,1
12. Veszprém	27,4	24,2	27,8
13. Nógrád	31,8	27,9	27,4
14. Tolna	25,3	25,4	36,4
15. Győr	23,4	25,3	25,9
16. Bács	24,7	25,2	24,8
17. Szabolcs	20,2	21,5	24,4
18. Pest	18,1	19,3	20,2
19. Borsod	19,5	19,2	20,1
20. Vas	18,6	18,5	17,5

4. táblázat. Névadók aránya megyénként az összes születés százalékában 1980–1982.²⁹

²⁸ MNL HBML XXIII.24. 35. d. 3/1982. Jelentés, 23.; MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984. Jelentés, 26.

²⁹ MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984.

A polgári szertartás szerinti ünnepélyes és KISZ-esküvők munkahelyi, szakszervezeti vagy más társadalmi szervezeti szervezésben voltak a legelterjedtebbek. A Népművelési Intézet 1959 őszére új vőfélykönyvet adott ki, melyben egyesítették a helyi hagyományokat a modern világnézeti elemekkel. Az országos és megyei összehasonlításból jól kitűnik, hogy a társadalmi esküvők mutatójában élen járt Hajdú-Bihar megye (3. ábra), és ebből következően az egyházi házasságkötések oldaláról vizsgálva pedig a sor végén kullogott (5. táblázat).

3. ábra. Házassági adatok megoszlása országos, illetve megyei viszonylatban az összes esküvő százalékában 1977–1982.³⁰

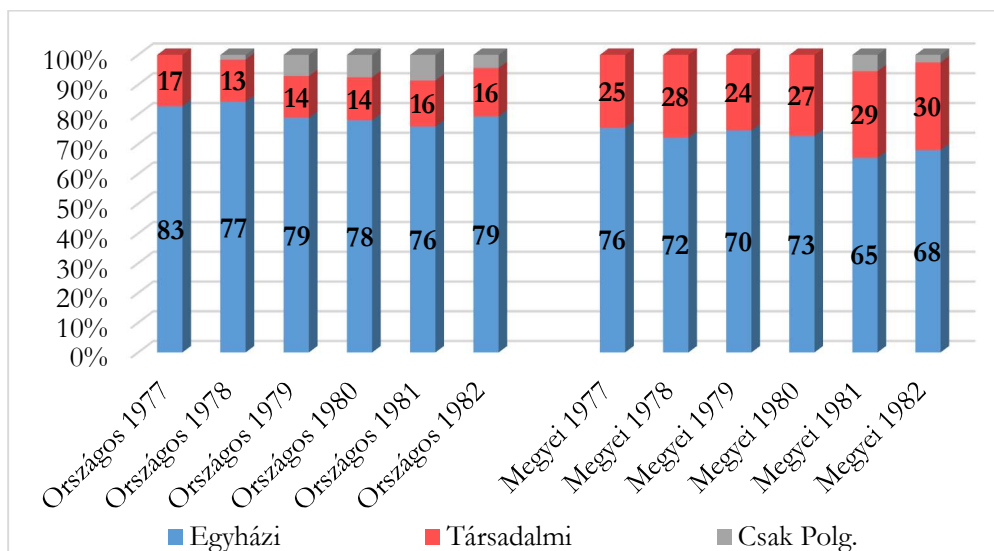
Megye	1980	1981	1982
1. Vas	80,2	76,2	80,6
2. Zala	55,1	54,7	57,5
3. Szabolcs	57,6	56,4	57,6
4. Győr	63,5	54,9	55,8
5. Veszprém	48,5	49,9	49,2
6. Somogy	43,9	46,6	47,7
7. Bács	54,8	44,8	47,1
8. Pest	37,5	36,1	44
9. Tolna	45,3	51,3	41,6
10. Borsod	43,1	41,4	40,9
11. Heves	43,7	38,3	40,7
12. Nógrád	45,9	42,2	40

³⁰ MNL HBML XXIII.24. 35. d. 3/1982. Jelentés, 23.; MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984. Jelentés, 26.

Megye	1980	1981	1982
13. Komárom	32,6	32,3	37,4
14. Baranya	36,4	39	36,1
15. Fejér	32,3	32,2	22,6
16. Csongrád	24,6	24,3	23,9
17. Budapest	18,3	17,2	19,2
18. Szolnok	18,9	18,2	18,8
19. Békés	16,1	16,8	18,2
20. Hajdú-Bihar	17,3	16,4	13,5

5. táblázat. Egyházi házasságkötések megyénkénti aránya az összes esküvő százalékában 1980–1982.³¹

A gyászszertartások esetében a temetkezési vállalatok egyaránt segítették az egyházi és polgári szertartásokat, de ügyelniük kellett arra, hogy a polgári temetések olcsóbbak és díszesebbek legyenek. Ugyanakkor a társadalmi temetések tekintetében volt a legsikerlenebb (4. ábra) az állami propaganda, mivel az idősebb generáció tudatát kevésbé tudták átformálni.³² Az idősek többsége még egyházi temetést igényelt, így gyors változásra nem számíthatott a pártállam ebben a jelzőszámában. A lassabb átalakulás országos viszonylatban így is gyors volt, és az összesített adatok alapján Hajdú-Bihar (6. táblázat) vált az ország legelvallástalanodottabb megyéjévé. A Berettyóújfalura vonatkozó diagram (5. ábra) is mutatja, hogy a pártállam egy emberöltő alatt kinevelte a vallásosságot az emberek többségéből. A családi ünnepek megoszlásából (7. táblázat) az is kiderül, hogy mely egyházaknak volt a legnagyobb szerepe megyénkben a társadalmi ceremóniák mellett.

5. ábra. Temetési adatok megoszlása országos, illetve megyei viszonylatban az összes haláleset százalékában 1977–1982.³³

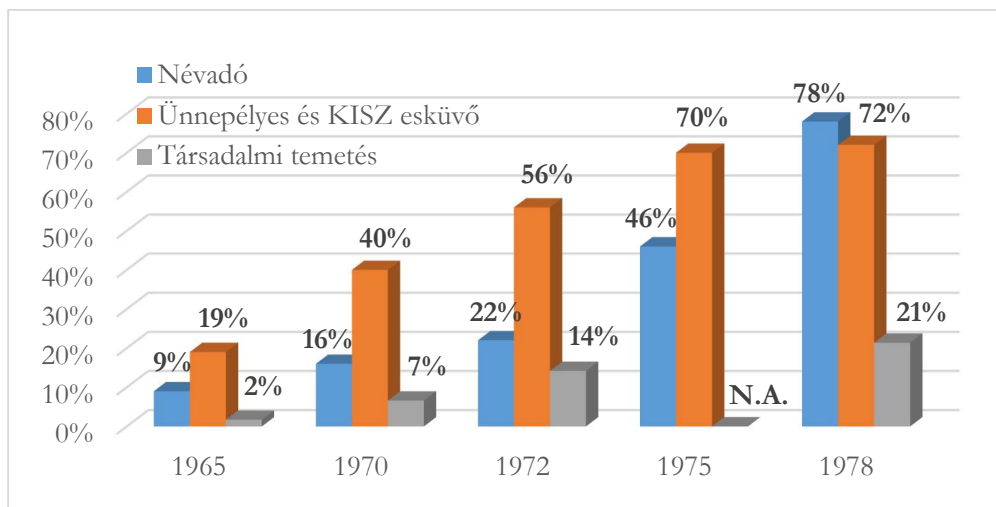
³¹ MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984.

³² Kalmár 1995. 59.

³³ MNL HBML XXIII.24. 35. d. 3/1982. Jelentés, 23.; MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984. Jelentés, 26.

Megye	1980	1981	1982
1. Hajdú-Bihar	27,2	29,1	29,5
2. Békés	26,7	28,2	26,7
3. Szolnok	23	24,3	26,1
4. Csongrád	22,1	20,5	21,8
5. Budapest	18	20,5	21,7
6. Komárom	18,5	19,9	21,2
7. Nógrád	15,5	18,6	19,5
8. Fejér	11,9	12,5	13,2
9. Győr	12,1	12,6	12,8
10. Borsod	12,5	13,2	12,6
11. Pest	8,1	9,8	12,3
12. Baranya	11,7	12,5	11,9
13. Heves	9,3	11,3	11,4
14. Somogy	9,8	9,5	10,8
15. Veszprém	9,4	9,6	10,5
16. Szabolcs	9,7	9,4	9,7
17. Tolna	8,3	9,2	9,5
18. Zala	9,4	9,4	8,3
19. Bács	6,3	6,3	6,9
20. Vas	5,5	6,7	6,5

6. táblázat. Polgári temetések megyénkénti aránya az összes temetés százalékában 1980–1982.³⁴

7. ábra. Társadalmi családi események aránya Berettyóújfaluban az összes szertartás százalékában 1965–1978.³⁵

³⁴ MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984.

³⁵ MNL HBML XXXV.5.a 13. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1970. február 10. Jelentés, 2.

	Református	Római katolikus	Görög-katolikus	Evangélikus	Névadó, Társadalmi esküvő/temetés	Összesen
Születés	2702	999	794	8	4896	9433
Házasság	463	288	253	1	4328	5173
Temetés	3400	763	451	15	1717	6404

8. táblázat. Családi ünnepek száma Hajdú-Bihar megyében 1978-ban a felekezeteknél és a társadalmi ceremóniákon.³⁶

Az új ünnepi formák elsősorban a nagyvárosokban, az iparvidékeken terjedtek el, ahol első generációs munkások tömegei éltek, akiknek hiányzott a hagyomány, de a régit már nem lehetett folytatni az új közegben. Második nagyobb csoport a térszerek irányította kisközségek, ahol a szövetkezet által szponzorált névadóknak, esküvőknek volt nagy népszerűsége.

A fenti kimutatás (7. táblázat) alkalmas a hívek száma alapján történő rangsorolásra is. Mivel a megye és így a bihari térség is eredendően református többségű volt, ez az arány a korszakban sem változott a hívek számának szüntelen csökkenése ellenére. A folyamatos lemorzsolódás mellett egy átstrukturálódás is megfigyelhető volt a bihari egyházmezőn belül, ugyanis a református keresztelés, esketés, temetés tekintetében a hetvenes évek végére már nem Berettyóújfaluban történt a legtöbb egyházi családi ceremónia, mint a korábbi időszakokban, hanem Komádiban, ami jelzi azt, hogy a falusias közegben jobban tartotta magát az egyházi hitélet.³⁷ Az egyházak lélekszámát tekintve, a reformátust a katolikus egyház követte, majd pedig a görögkatolikusok következtek.

Nemcsak a megyében, de a járáson belül is a reformátusok voltak a legtöbben. Az Egyházügyi Hivatal úgy jellemezte: „*a kapcsolat velük a legjobb*”, illetve „*minden fórumon pozitívan és támogatólag állnak a rendszerhez*”, továbbá „*nagy erővel dolgoznak az első számú politikai szövetséges státuszának megtartásáért*”. Rivalizáltak a katolikusokkal és sok téren a kisegyházakkal is. Egyes egyházi iskolákról kijelentették: „*A tanács vagy a Hazafias Népfront egyes kisebb érdeklődést kiváltó rendezvényeit sokszor ők mentik meg. [...] Ünnepeik igen magas érzelmi töltéssel, nagyon színvonalas műsorral zajlanak le, még az április 4-i vagy november 7-i műsorok is jobbak, mint az állami iskolákban.*” Utóbbi kijelentés különösen érdekes annak fényében, hogy ez az Állami Egyházügyi Hivatal jelentése.³⁸ A rendszer ugyanis úgy volt kialakítva, hogy az egyházak minden apró engedményért lekötözöttnek érezték magukat.³⁹

Az állami kitüntetéssel is rendelkező Bartha Tibor, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke szinte a teljes Kádár-korszakot lefedő (1958–1986) hivatali ideje alatt hazai és nemzetközi viszonylatban is elismert munkát végzett, és az állammal való aktív együttműködés mellett az ún. „*szolgáló egyház*” teológiáját követte.⁴⁰ A püspök többek kö-

³⁶ MNL HBML XXIII.24. 29. d. 25/1979.

³⁷ Uo.

³⁸ MNL HBML XXIII.24. 35. d. 3/1982. Jelentés, 10.

³⁹ Tomka 1991. 74.

⁴⁰ MNL HBML XXIII.24. 17. d. 2/1973. Jelentés, 1.

zött szorgalmazta az egyházi élet fellendítését, a bihari egyházmegye „*anyagi és lelki*” rend-behozását is.⁴¹ A pártállam részéről a reformátusokkal való együttműködés azért is fontos volt, mert ők voltak a legtöbben és ez által nagy hatással bírtak a többi egyházra is.⁴²

Az Egyházügyi Hivatal jellemzése szerint a hitélet stagnált, de a hitéletet élők erősen kötődtek az egyházhoz. Az ÁEH 1972. évi jelentése megállapította, hogy évről évre 1–2%-kal csökkent a lelkészek száma (elhalálozások, nyugdíjazások és elköltözések miatt), főleg a reformátusoknál, és Biharban.⁴³ A korabeli jelentések szerint az a kettősség figyelhető meg, mely szerint a vallásosság általában visszaszorult, viszont ennek nem mond ellent, hogy helyenként az átlagnál erősebb volt a hitélet. Minden egyháznál kialakult ugyanis egy szilárd mag, aki elkötelezetten kitartott az egyháza mellett és anyagilag is támogatta azt.⁴⁴

Az 1968-as járási VB-jelentés alapján különösen erősek voltak a reformátusok Berettyóújfaluban, Komádiban, Hencidán, Váncsodon, Szentpéterszegen. Itt bizonyos törekvések is voltak a hitélet fejlesztésére, amelyek már feszegették a határokat. Ezzel együtt is úgy tapasztalták, hogy a református egyházzal volt a legjobb az együttműködés, a reformátusokat lehetett a legjobban különböző társadalmi akciókba bevonni. Viszont a szekták⁴⁵ felé való közeledésre is ők voltak a legfogékonyabbak.⁴⁶

A diktatúra az Egyházügyi Hivatalt elsősorban a leginkább ellenálló katolikusok ellenőrzésére hozta létre, viszont a Kádár-rendszerben – bár intenzív hitéleti törekvéseik voltak – már velük sem volt annyi probléma, mint korábban. Noha még így is köztük volt a legtöbb reakciónak bélyegzett pap egy 1968-as járási VB-ülés szerint, ők sem jelentettek igazi veszélyt, nyílt társadalomellenes fellépésük nem volt, inkább lassú elszigetelődés jellemezte őket.⁴⁷

Más volt a helyzet a jelentésekben szektákként emlegetett kiségyházakkal, melyeknek számarányuknál jelentősebb volt az aktivitásuk. A társadalom egyes rétegeinek transzcendencia iránti igényeit már nem elégítették ki a hagyományos egyházak nyújtotta keretek, így ezt a hiányzó személyesebb, közvetlenebb vallásgyakorlási lehetőséget a kisebb gyülekezetekben keresték.⁴⁸ 1968-ban két jelentősebb szektának minősített felekezet volt a járásban: baptista és adventista. Berettyóújfaluban mindkettőnek önálló gyülekezete volt. A baptisták kb. 400-420-an voltak, az adventisták 75-80-an. Az egyházak anyagi helyzete fokozatosan romlott a korszakban, a reformátusok az állami segítséggel éppen fenntartották magukat, a katolikusok helyzete aránylag rendezett volt. A kisebb gyülekezetek anyagilag jobban álltak, mert a hívek nagyobb mértékű adakozása mellett a történelmi egyházakhoz képest lényegesen kisebb infrastruktúrát kellett fenntartaniuk.⁴⁹ Hitük megélése is sokakban megütközést keltett, amelyet a következő, még a megyei bizottság ülésén is szóba került eset is bizonyít: 1974-ben Hosszúpályiban a posta egyik dolgozója baptista lett, és a munkahelyén a leírások szerint „*hangosan énekelni és imádkozni szokott*”, prédikált a lakosságnak, az egyik postai kézbesítőt pedig be is szervezte az egyházába. A

⁴¹ MNL HBML XXIII.24. 16. d. 1/1972. Jelentés, 4.

⁴² MNL HBML XXIII.24. 17. d. 2/1973. Jelentés, 1.

⁴³ MNL HBML XXIII.24. 16. d. 1/1972. Jelentés, 1.

⁴⁴ MNL HBML XXXV.5.a 12. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1968. november 12. Jelentés, 3.

⁴⁵ A Horthy-korszakban szektának minősített felekezeteket a szocializmusban is következetesen így nevezték.

⁴⁶ MNL HBML XXXV.5.a 12. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1968. november 12. Jelentés, 2.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ MNL HBML XXIII.24. 29. d. 28/1979. Jelentés, 4.

⁴⁹ MNL HBML XXXV.5.a 12. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1968. november 12. Jelentés, 2–3.

derecskei járási pártvezetőség ezért javasolta a posta igazgatóságának, hogy vezetői beosztásából az illetőt mozdítsák el, mivel bizalmas munkakört töltött be.⁵⁰

A korai Kádár-korszak jellegzetes vonása volt a „lekáderezés” intézményesült volta. A felsőoktatásba jelentkező diákok, áthelyezésre, előléptetésre várók, de sok esetben még a gépjárművezetői jogosítvány letételére jelentkezők is számíthattak arra, hogy rákérdeznek az ők (vagy szüleik) előéletére, a forradalom alatt tanúsított magatartásukra, a rendszer iránt mutatott hozzáállásukra.

1959-ben az MSZMP Derecskei Járási Végrehajtó Bizottsága foglalkozott Holló László Pocsaj községi református lelkész fia Berettyóújfalui Kollégiumba való felvétele kapcsán a véleményadással. Ismertették, hogy Holló László a forradalom alatt Sárándon tevékenykedett, ahol tagja volt a forradalmi bizottmánynak és eszmei irányító szerepet töltött be, amiért büntetésül Pocsajba helyezték át. Pocsajban valószínűleg nem tudtak Holló László múltjáról, mint a levélből kiderül, ott támogatták a fia kérelmét, mert a templomi igehirdetésen támogatólag szólt a mezőgazdasági szövetkezés fontosságáról, így a helyi pártvezetésben jó vélemény alakult ki róla. A járási pártbizottság azonban Holló László „előélete” ismeretében nem javasolta a fia felvételi kérelmének elfogadását. Jellemző, hogy a fiatal fiú továbbtanulásáról teljes egészében az édesapja forradalom alatti tevékenysége alapján határoztak. A fiatalról annyira nem esett szó sem, hogy még a teljes neve sem derül ki az iratból.⁵¹

De olyan példa is akadt, amikor a párt megengedőbben állt hozzá a lekáderezetthez. Egy esetben Zsáka párttitkára, Gulyás József 1961-ben kapott levelet az Egri Pedagógiai Főiskola pártszervezetétől, melyben az adott évben érettségizett Orbán Júlia előéletéről, körülményeiről tudakozódtak. Kérésük szerint a zsákai pártvezetés „*a nevezettről és családjáról mindenre kiterjedő véleményt küldeni szíveskedjék, megjelölve azt, javasolják-e főiskolai felvételét*”. Gulyás József csúcsvezetőségi titkár postafordultával megküldött válaszában kifejtette, hogy a család tagjai „*szegény proletár emberek*”, akik az „*ellenforradalom*” alatt semmilyen tevékenységet nem fejtettek ki. Orbán Júlia apja az állami gazdaság dolgozójaként megbecsült személy volt, akinek azonban volt egy „*hibája*”: a vallásosság. Az adott időszakban is a zsákai református gyülekezet egyházfia volt, az egyházi temetésekre is járt énekelni. A leányáról leírta a pártvezető, hogy nem tudnak arról, hogy ő különösebben hívő lenne, az azonban „*kétes, hogy nincsen-e a szülei befolyása alatt*”. A párttitkár így két tűz közé került, hiszen mint leírta, szociális helyzete miatt javasolja Orbán Júlia felvételét, a család vallásossága miatt azonban nem. Végül mégis megengedő álláspontra helyezkedett, azzal a hasonlattal oldva fel a helyzetet, billentve mégis a fiatal lány javára a véleményét, miszerint: „*rossz fának is van jó gyümölcse*”. Megfigyelhető, hogy ennél az esetnél a párt megengedőbbnek mutatkozott, és a lány szegényparaszti származására hivatkozva esélyt adtak neki, támogatták továbbtanulásában.⁵²

Az „*antiklerikális*” politika magában foglalta a „*vallás elleni harcot*” és az „*ateista nevelést*”. Az előbbieket a hetvenes években már igyekeztek mellőzni, utóbbi fogalom helyett pedig a „*világnevelés*” közhasználatba kerülését sürgették. Azaz a fenti dogmatikus szóhasználat kerülésével úgy igyekeztek támadni az egyházat, hogy közben a párt és a felekezetek

⁵⁰ MNL HBML XXXV.1.b 15. d. Pártbizottság ülése, 1974. május 21.

⁵¹ MNL HBML XXXV.6.b 2. d. Titkári iratok, 1959.

⁵² MNL HBML XXXV.5.c 129. d.

közötti párbeszéd ne sérüljön.⁵³ Ez az ellenséges közeg próbára tette az egyházak alkalmazkodóképességét, mivel ekkor jutott oda az egyház történelme során először, hogy a templomba járás és a vallásos élet megélése (legalább a kötelező külsőségek szintjén) nem volt kötelező, vagy a társadalom és az állam részéről legalábbis erőteljesen elvárt. Így az akkori helyzetben a korábbi évszázadok gyakorlatával ellentétben nem a hívek fordultak az egyházakhoz, hanem az egyházaknak kellett gondoskodniuk arról, hogy a hívek felkeressék a templomokat, sőt, hogy egyáltalán maradjanak hívek. Ez az addig nem tapasztalt helyzet új kihívás elé állította, új módszerek alkalmazására sürgette a magyar egyházakat, amelyeknek – ha meg akarták tartani a híveiket – folyamatos kapcsolattartásra volt szükségük. Az egyházak vállalták is ezt az állam részéről kéretlen pluszfeladatot.

Ebből következően minden felekezet túlélése zálogaként tekintett a hitélet megújítására. Újirázon például előfordult, hogy egy meghalt pártaktivista családját is felkeresték és harangoztak neki, pedig párttemetése volt.⁵⁴ Új vonás volt az egyházak részéről a „keresztény szocializmus” gondolata, mely szerint az egyházak a társadalmi rendszerektől függetlenek, ezzel próbálva alkalmazkodni, összeegyeztetni működésüket a rendszerrel, hangsúlyozva, hogy nem összeférhetetlenek.⁵⁵

Az egyház igyekezett rugalmasabbá válni. Újirázon például a reggeli istentiszteletet az esti órákra tették át, hogy munkaidő után is oda lehessen érni, a hétközi vallási ünnepeket pedig vasárnapra, vagy munkaszüneti napokra helyezték át. Váncsodon például a papok házi agitálásokat is végeztek, beteglátogatás, egyházi esküvőre való felhívás keretében, Hencidán pedig télen házi bibliaféléőrákat szerveztek.⁵⁶

Egy 1970-ben megtartott járási VB-ülésen hangzott el, hogy az egyházak igehirdetési módszereikben felhasználták a kor legkorszerűbb technológiai vívmányait, a magneto-font, a diavetítőt, mint szemléltető eszközt, és a papok motorral, kocsival jártak a hívekhez, így mozgékonyabbak voltak, ezáltal könnyebben lehetővé vált az olyan templomon kívüli kisebb szertartások megtartása, mint a házszentelők vagy a beteglátogatások. Ez utóbbival igyekeztek előre bebiztosítani az egyházi temetést, ahol pedig sokszor utaltak arra, hogy az üdvözüléshez egyházi szertartású temetés szükséges.⁵⁷ Jegyesoktatáskor is hittani ismereteket nyújtottak, agitáltak, a házassulandókat pedig többször kihirdették a templomban, mivel ilyenkor mindig illett ott lenni az érintetteknek. Az egyházi esküvőket magasztosra, ünnepélyesre szervezték és megindító beszédeket tartottak. A lelkészek meglátogatták a gyermeket váró fiatalokat, sőt, sok esetben a névadózott gyerekeket is megkeresztelték.⁵⁸ A közösségi életet igyekeztek átvinni a vallásos életéről más formákra is. A közművelődés terén is próbáltak az egyházak feladatokat vállalni, például előadás-sorozatokat tartottak, irodalmi esteket, hangversenyeket, sportrendezvényeket, vagy az ifjúság számára kirándulásokat, vetélkedőket rendeztek.⁵⁹ A magyarországi egyházak tehát igyekeztek alkalmazkodni az új kor új lehetőségeihez, kihívásaihoz, és próbáltak megfelelni a 20. század embere igényeinek és elvárásainak.

⁵³ Mészáros 1994. 112.

⁵⁴ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Jegyzőkönyv, 1.

⁵⁵ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Jegyzőkönyv, 4.

⁵⁶ MNL HBML XXXV.5.a 11. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1966. november 22. Beszámoló, 2.

⁵⁷ MNL HBML XXXV.5.a 12. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1968. november 12. Jelentés, 3.

⁵⁸ MNL HBML XXXV.5.a 13. d. Végrehajtó Bizottság ülése, 1970. február 10. Jelentés, 5.

⁵⁹ MNL HBML XXIII.24. 41. d. 2/1984. Jelentés, 4.

A vallásosság látható kifejeződési módjai 1947–53 között – a kemény egyházüldözés ellenére, melyben a pártállam parancsuralmat próbált gyakorolni az egyházakban – a világháború előtti szint fölé emelkedtek, mivel az egyházak a túlélésük érdekében egyfajta versenyhelyzetbe kerültek és kénytelenek voltak felvenni a harcot a hatalommal szemben.⁶⁰ Ezután a vallásosság rövid ideig stagnálni látszott. 1958–1978 között viszont a régió számos országában, köztük hazánkban is, gyorsabb és nagyobb mérvű elvallástalanodás zajlott, mint a világ más részein.

Hajdú-Bihar megyén belüli összevetésben kijelenthető, hogy a bihari térség jobban őrizte vallásos hagyományait a szocializmus évtizedeiben, mint ahogy az a megye más részeinek településein megfigyelhető, azonban az országos átlaghoz így is csak alulról közelített. Ez pedig arra enged következtetni, hogy sikeresek voltak a pártállam szekularizáció irányába tett lépései. A vallástól való eltávolodás okai között sok mindenre szokás hivatkozni: az 1956 utáni reménytelenségre, a téesz-szervezésre és a falusi társadalom széthullására, az elektronikus tömegkommunikáció gyors terjedésére, a megváltozott életstílusra és a koraszülött jóléti államra egyaránt.⁶¹

Az átstrukturálódott, töredezett társadalom felé pedig már nem volt akkora vonzereje az egyházaknak. Debrecent leszámítva Hajdú-Bihar megye nem számított nagyvárosi közegnek és szocialista értelemben iparvidéknek sem. A nagyfokú elvallástalanodás inkább a nagyobb városokba irányuló migrációnak és ezáltal a falusi életformából kiszakadt első generációs munkások tömegeinek volt betudható, illetve annak, hogy a megye lakossága zömében (70%) református vallású volt, és az együttműködő egyházkerület a vallásosság mérséklése ügyében a pártállam hatékony eszközének bizonyult.

A hetvenes évek a nagy társadalmi átalakulások kora. Azért is fordulópont sok tekintetben, mert ekkorra lezajlik egy nemzedékváltás: felnőttek azok, akik a háború éveiben vagy azután születtek, és ez a korosztály volt az, amelyik már nem nőtt bele úgy a vallásosságba, mint a korábbi generációk.

A nyolcvanas évekre pedig már hiába enyhült a helyzet, mégis mindennél kevesebben jártak templomba, noha ekkor már lényegében lehetett volna. Egyrészt az állami nyomás érett be, másrészt az egyház sem igazán tudta megszólítani az embereket.⁶² Pedig ekkorra már az Egyházügyi Hivatalnak sem volt érdeke tovább gyengíteni az egyházakat, ami abban is tükröződött, hogy a támogatások felhasználásának háromnegyedéről már az egyházak dönthettek, az ÁEH mindössze a fennmaradó egynegyedről rendelkezett. Az engedmények mögött az is állt, hogy az ÁEH az egyházak teljes elsorvasztásával a saját létjogosultságát szüntette volna meg.

A „*kétvágányú egyház*” elmélete szerint azonban az egyházak teljes elsorvadása csak látzat, mivel a hivatalos gyakorlattal párhuzamosan haladva a már korábban elszigetelten megkezdődő egyházi újjáéledés 1978-ban statisztikailag azonos mértékűvé vált a vallást elhagyók számával. Kis bázisközösségekre építkező csoportok alakultak például a temp-

⁶⁰ Balogh–Gergely 1993. 315.

⁶¹ Tomka 1999. 553.

⁶² Tomka 1991. 74.

lomi gyülekezeteken kívül összejáró fiatalokból, akik így egyaránt kikerültek mind az állami, mind pedig az egyházi ellenőrzés alól is. Ezek a kisközösségek ugyanis az egyházi hierarchiát sem ismerték el, így a papság részéről „*szektásnak*” minősítve rendszabályozni igyekeztek őket.⁶³

Végezetül álljon itt egy szemléltető példa az ateista propaganda mindenre kiterjedő befolyásoló tevékenységére vonatkozóan, amely áthatotta az oktatást, a tankönyvírást, a kultúrát, a könyvkiadást is: a magyar kiadásokban Karl May Winnetou c. regényéből egyszerűen kihagyták, hogy Winnetou halála előtt megtért, és keresztényként, az örök életbe vetett hittel halt meg.⁶⁴

⁶³ Uo.

⁶⁴ Kálmán 2007. 216.

András Husvéth – Gergely Kovács

The Kadarian Church Policy in Bihar

The supremacy of the church traditionally spread out to the whole life of people till the end of World War II.

However, this was straight against the atheist views of the communist leadership that was gradually gaining power after 1945, so the churches like the 'Clerical Reaction' became the number one ideological rivals and pursued by all means their fight off.

The proceedings taking place in several arenas started off with the elimination of the economic power of the churches, the fighting off of their public and political acts and of their educational position.

The complete bled out of the denominations continued with the formation of one priest-pastor layer that was mostly loyal to and dependent on the realm, until the forceful turn to irreligiousness, which the original aim was, took place in the mid-70s.

In the present study, we show the local manifestations of this event in Bihar, comparing them via several examples with country-wide events.

Források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
XXIII.24.	A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Egyházügyi előadójának iratai.
XXXV.1.b	MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága. Pártbizottság iratai.
XXXV.5.a	MSZMP Berettyóújfalui Járási Bizottsága. Vezetőségi iratok.
XXXV.5.c	MSZMP Berettyóújfalui Járási Bizottsága. Alapszervezetek iratai.
XXXV.6.b	MSZMP Derecskei Járási Bizottsága. Titkári iratok.

Szakirodalom

Balogh 1997.	Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. In: <i>Eszmélet</i> , 9. (1997) 34. sz. 30–35. Online: http://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/
Balogh–Gergely 1993.	Balogh Margit, Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Bp., 1993.
Balogh–Gergely 2005.	Balogh Margit, Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. Bp., 2005.
Gergely 1990.	Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1945–1968. In: <i>História</i> , 12. (1990) 3. sz. 31–35.
Kálmán 2007.	Kálmán Peregrin: Az egyház 1956 után. In: <i>Magyar Katolikus Egyház 1956</i> . Szerk.: Szabó Csaba. Bp., 2007. 207–235.
Kalmár 1995.	Kalmár Melinda: Megőrzött és átalakított ünnepek. In: <i>História</i> , 17. (1995) 9–10. sz. 58–60.
Mészáros 1994.	Mészáros István: <i>Kimaradt tananyag II</i> . Bp., 1994.
Rajki 2002.	Rajki Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. In: <i>Egyháztörténeti Szemle</i> , 3. (2002) 2. sz. 74–86.
Szabó 2006.	Szabó Csaba: Egyházpolitika és a katolikus egyház. In: <i>História</i> , 28. (2006) 6–7. sz. 32–33.
Tomka 1991.	Tomka Miklós: <i>Magyar katolicizmus 1991</i> . Bp., 1991.
Tomka 1999.	Tomka Miklós: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. In: <i>Magyar Tudomány</i> , 160. (1999) 5. sz. 549–559.
Tomka 2005.	Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Bp., 2005.

Völgyesi 2011.

Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. In: Mediárium, 5. (2011) 4. sz. 25–34. Online: Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis, http://epa.oszk.hu/01500/01515/00010/pdf/EP.A01515_mediarium_2011_4_25-34.pdf

Reszei Zsolt

Elhurcolva; magyar katonák a Szovjetunióban 1941–1955*

Az Orosz Föderáció az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején átadott Magyarországnak egy 66.281 adatsort tartalmazó, a szovjet hadifogoly- és internálótáborokban meghalt magyar hadifoglyok és polgári internáltak nagy részének nevét tartalmazó orosz nyelvű, cirill betűs, Excel-formátumú adatbázist, amelyhez nevenként hozzárendelhető az adott személy adatait tartalmazó személyi adatlap, az úgynevezett „ucsetnoje gyelo” képe is.¹

A cél az volt, hogy a rendelkezésre álló, orosz adatok alapján egy olyan adatbázis jöjjön létre, mely az érdeklődők számára az interneten is elérhető, és amely segítségével megismerhetők a személy- és helységnevek, a katonai alakulatok, rendfokozatok, valamint a szovjetunióbeli hadifogolytáborok anélkül, hogy a keresőnek a szakirodalmat kellene böngésznie.

A weboldal a www.katonakagulagon.hu címen érhető el. Az oldal megjelenésekor egy 6 pontból álló, jobbra és balra lapozható menüvel találkozunk, mely a következő pontokból áll: Adatbázis, Emlékművek, Galéria, Kiállítás, Térképek, Sorsok, portrék.

Az oldal közepén pedig – a fentebb említett hat menüponton (Adatbázis, Emlékművek, Galéria, Kiállítás, Térképek, Sorsok, portrék) kívül – elérhetők a Kiadványok, Gulág Emlékév menüpontok is. Az adatbázis még egy elérhetőséggel rendelkezik az oldal jobb felső részén, mely szintén megnyitja a keresőt.

Az Adatbázisra kattintva egyből a keresőfelület jelenik meg; több adat segítségével (a keresett személy család- és/vagy keresztneve, apja keresztneve,² születési éve, helye, lak-helye) lehetséges a keresés.³

A találatokat lista- vagy doboz nézetben lehet tanulmányozni. Az egyénekre vonatkozó információk listanézetben a névre kattintva, míg a doboz nézetben egymás alatt, egy-egy dobozban jelennek meg; utóbbinál a doboz jobb alsó részén lévő, „tovább a profillapra” fülre kattintva jön elő a kért információ.

A profillap a keresési felületben meglévő szempontoknak megfelelően 13 adatot tartalmazhat a keresett személyről. A profillap térkép részének alsó sávján lelhető fel a „további adatok, képek” fül. A fülre kattintva előjön egy felület, mely tájékoztatja az érdeklődőt, hogy az adatok csak a kód beírása után érhetőek el. Ha az érdeklődő már kért és kapott kódot a fentebb leírtak alapján, akkor azt a fehérrel jelzett részbe beírja, és az OK gomb lenyomása után a felület megjeleníti az orosz nyelvű eredeti adatlapot.

Hogyan épül fel az adatbázis, milyen adatokat tartalmaz?

A táblázatban a személyi adatok mellett a fogságra vonatkozó bejegyzések is szerepelnek, mint például a fogságba esés helye és időpontja, a halál időpontja, a fogva tartás helye (hadifogolytábor, hadifogoly kórház, munkászászlóalj) és az eltemetés helye.

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalú) elhangzott előadás írott változata.

¹ <http://www.katonakagulagon.hu/>

² A szovjet adminisztráció az apa keresztnevét rögzítette az édesanyjával ellentétben.

³ A többi keresési szempont – rendfokozat, alakulat, fogságba esés helye, időpontja, halál időpontja, fogva tartás helye, valamint a temetés helye – többnyire nem ismert, a keresők ezen adatokat szeretnék megismerni.

A táblázat adatsorainak ismerete megadja mindazon szükséges alapinformációkat, amelyekkel a keresett személy biztonsággal azonosítható, anélkül, hogy az érdeklődőnek az orosz nyelvű adatlap digitális másolatát végig kellene böngésznie. Az adatlap mellett ugyanakkor természetesen lehetőség van a már említett „ucsetnoje gyelo” megtekintésére is, amely – mivel személyes adatokat tartalmaz – csak kód segítségével, az érintett hozzátartozó, vagy a tudományos céllal kutató részére érhető el.⁴ Az online felületen megtalálható a jogosultságot igénylő formanyomtatvány, melyet kitöltve el kell küldeni a gulag-info@mail.militaria.hu e-mail címre, majd, miután megkapták, a kód segítségével tudják megnézni az orosz nyelvű iratot. Amennyiben a kutató szeretné tanulmányozni az iratot, azt a másik, „kutatói kód igényléséhez szükséges űrlap” letöltésével, kitöltésével és a kitöltött űrlap e-mailben történő visszaküldésével teheti meg.

Az adatok alatt (ha van adat a halálozás és a hadifogolytábor helyére) egy mai Oroszország térkép található, melyen megjelenik a fogva tartás, valamint a temetés helye. A térkép jobb felső sarkában lévő jelzés a térkép jelmagyarázat, hogy az adott jel emlékművet, tábor, vagy kórházat szimbolizál. Az adott tábor vagy kórházat jelölő ikonra kattintva megjelenik egy ablak, melyet a „Bővebben” fül segítségével ki lehet bontani; adatlap írja le az adott kórházat vagy tábor, a korabeli szovjetunióbeli megye, járás, település adataival, valamint mai térképeken megjeleníthető gps-koordinátákkal.

A weboldal jobb felső részén, az „Adatbázis” fül mellett még kettő található, a „Kiállítás” és a „Kapcsolat”. A Kiállítás az „*Elhurcolva – Távól a hazától. Magyar katonák szovjet hadifogságban 1941–1955*” című kiállítás ismertetőjét jeleníti meg. A bemutató szöveg alatt egy 360°-os körbeforgatható panoráma kép tekinthető meg. A szöveg a kép alatt folytatódik; a fogságba esésről, a táborokról, a hazatérésről és halálozásról találhatunk ismertetőt.⁵

A weboldal alján található az „Általános információk”, a „Letölthető dokumentumok”, a „Partnerek”, a „Gulág Emlékbizottság”, a „Hasznos linkek” és a „HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum” menüpontja.

Az „Általános információk” menüpont a honlap használati útmutatóját foglalja magában: az Adatbázisét, a Térképeket, a Kiállítást, a Galériát,⁶ a Sorsokat, portrékat.⁷

A „Kapcsolat” fülre kattintva lehet írni a weboldal fenntartójának. A „Gulág Emlékbizottság” fül közvetlen linkként funkcionál, átirányít a www.beszedesmult.hu weboldalra, csakúgy, mint a „HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum” fül.

A „Letölthető dokumentumok” alatt érhető el a személyes kód, illetve a kutatói kód igényléséhez szükséges űrlap. A „Partnerek” fül a Magyar Hadisírgondozás linkjét hozza fel, a „Hasznos linkek” alatt a Gulág Emlékbizottság, a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, a gulag.cz és a hadisir.hu weboldalak érhetőek el.

⁴ <http://www.katonakagulagon.hu/>

⁵ <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=kiallitas>. A kiállítás szintén elérhető két helyen is a főoldalon.

⁶ <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=info>. A kiállításához kapcsolódó galériák témakörök szerint vannak csoportosítva; Elhurcolva – Távól a hazától, Hadifoglyok(nak) írták, Hadifogoly okmányok, Használati tárgyból emlék, Kézzel írt matematikai füzet, Művészet a drót mögött, Nyomtatványok, Röplapok, Tábori felvételek.

⁷ <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=sorsok>. A Sorsok, portrék 8 személyt mutat be: Ady Zoltán hivatásos hadnagyot, Bakay Szilárd altábornagyot, Bartis József, Farkas Vince és Gloser (Glózer) honvédeket, Jónás Miklós próbaszolgálatos zászlóst, Krenedits Sándor tartalékos zászlóst és Dr. Woynarovich Elek tartalékos hadnagyot.

A Berettyóújfalui és a Derecskei járás települései a számok tükrében

Összesen 240⁸ nevet lehet kigyűjteni az adatbázisból, melyek a Berettyóújfalui és a Derecskei járás szülőiteire vonatkoznak.⁹ Ezeket a legegyszerűbben, a születési hely megadásával lehet elérni.

Mi állapítható meg a kigyűjtött adatokból? A 240 főből 136 született a Berettyóújfalui járásban, 104 pedig a Derecskeiben. A legtöbb személynél rendelkezésre állnak azok a személyes adatok, melyek alapján beazonosítható (születési év, hely, édesapja keresztnéve). 51 főnél valamelyik adat hiányzik; a rendfokozat, az alakulat, a fogságba esés helye, vagy időpontja. A többség esetében ismert a halál időpontja, valamint a fogva tartás és a temetés helye.

A legidősebb adatbázisban szereplő személy az 1894-ben, Pocsajon született György János, míg a legfiatalabb az 1926-os születésű S. Nagy László (Szentpéterszeg) és Szűcs János (Derecske). 5 fő született 1900 előtt, 1900–1910 között 83, 1911–1920 között 108-an, 1921–1926 között pedig 44-en.

A HM 22. (veszteség) osztály adatai között a fellelt személyek közül 53 található meg (*ld. 2. sz. táblázat*). Ez a 240 főnek csak a töredéke; miután a harcok elérték Magyarország területét is, nehéz volt a veszteségek pontos adminisztrálása.

Az adatbázis az eredeti iratok pontatlansága miatt nem lehet tökéletes. Érdeemes összevetni a magyar veszteségi nyilvántartások adataival, több különbség található a rendelkezésre álló adatok között. Ugyanakkor a legtöbb esetben az eltűnés ideje egybeesik az új adatbázisban lévő fogságba esésével, néhány nap az eltérés, mely adódhat a fentebb említett korabeli adminisztrációs pontatlanságból is.

Honvédek és egy alezredes; három személy adatainak bemutatása

Papp Sándor¹⁰ alezredes Komádiban született, 1896-ban, 1945. november 21-én hunyt el a Habarovszk vidéken, Urgal településnél található, 5. számú hadifogolytáborban és itt is temették el. A magyar források szerint Papp Sándor II. alezredes a tábori tüzérség fegyverneméhez tartozott.¹¹ Azt gondolnánk, hogy mivel tiszt volt, több adat áll rendelkezésre Papp Sándor alezredes személyéről az adatbázisban, ám ezt a rendelkezésre álló orosz nyelvű iratok megcáfolják; róla sem sok információt árulnak el.¹²

Papp Sándorról nem lehet adatot találni a magyar veszteségi nyilvántartásokban, mivel a második világháború végén került hadifogságba (ahogy az az irataiból kiderül). Azonban

⁸ Ld. 1. sz. táblázat. Forrás: www.katonakagulagon.hu. Torma János esetében két külön személyi adatlap érhető el, az adatbázisban megegyező adatokkal, így egyszer lett feltüntetve.

⁹ A Berettyóújfalui járás települései: Berettyóújfalu, Bakonszeg, Berettyószentmárton, Csökmő, Darvas, Furta, Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg, Váncsod, Zsáka, Újiráz, Vekerd. A Derecskei járás települései: Derecske, Esztár, Hajdúbagos, Kismarja, Konyár, Pocsaj, Sáránd. Tépe nagyközségben született személy nem található az adatbázisban. II/7. függelék – Csonka-Bihar vármegye települései járásonként (1926–1940, 1944–1950). In: Szálkai–Szikla–Szilágyi 2014.

¹⁰ Papp Sándor alezredes Komádiban született, mely település a vizsgált időszakban nem tartozott a berettyóújfalui járáshoz; a tisztekre vonatkozó, fellelhető iratok példájaként került be a kiemelt személyek közé.

¹¹ Kiténtetéseit ld.: <http://www.militaria.hu/rang/cd/1944/talal-index.php?talalev=1944&talalkod=414>.

¹² <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=adatlap&type=prisoner&cid=39948>.

mint 1900 előtt született hivatásos tisztnek, személyi anyaga a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban rendelkezésre áll.¹³

Felesége nyilatkozata szerint 1945. május 21-ig (!) teljesített tényleges szolgálatot. 1945-ben, Csehországban várta be az orosz csapatokat, majd hazafelé menet Horn¹⁴ településre vitték, ahol 2 hónapig kezelték régen meglévő gyomorbetegségével, majd a Szovjetunióba szállították.¹⁵ 1945. szeptember 18-án Szob állomáson át szállították hadifogságba. A Hadifogoly Hadirokkant Híradó 1947. február 1-ei számában jelent meg Papp Sándorné hirdetése, melyben kereste férjét. Papp Sándorné 1949. október 11-én kelt levele szerint férje a hadifogságból még nem tért haza. Nyitrai József nyilatkozata szerint 1945. október 1-től 1946. március 15-ig (sic!) együtt raboskodott Papp Sándorral, Azanka nevű községben.

Papp Sándoron kívül még két honvéd adatai szolgálhatnak hasznos példaként arra, hogy személyükről milyen információk állhatnak rendelkezésre és ezek hogyan kapcsolhatók össze.

Lakatos Imre 1925-ben született Berettyószentmártonban, és Zsákán lakott. Rendfokozat nélküli honvédként szolgált a Magyar Királyi Honvédségben, az orosz nyelvű adatlap szerint az „ejtőernyős tartalék osztagban”, mely vélhetően az ejtőernyős pótzászlóaljat jelenthette. Dörgicsénél esett fogságba 1945. április 1-jén. A Petrozavodszknál létesített 120. számú hadifogolytáborban hunyt el 1945. július 6-án. A hadifogolytábor temetőjében helyezték végső nyugalomba, a 13. parcella 9. számú sírjába. A weboldal megjeleníti a tábor, melyet a mai Oroszország területén, Petrozavodszk településnél létesítettek.

Katonai szolgálatáról más adat nem áll rendelkezésre, mert az ejtőernyős csapatnem iratai szinte teljesen megsemmisültek. A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 22. (vesztési) osztályának meglévő, közel sem teljes adatsoraiban sem szerepel a neve, amelyből csupán az a következtetés vonható le, hogy az összeomló katonai közigazgatás már nem regisztrálta eltűnését, hadifogságba kerülését. Fiatalon – 1945-ben volt 20 éves – került a M. Kir. Honvédségbe, az ejtőernyősökhöz.¹⁶

Dobi András őrmester (Berettyóújfalu, 1914.), aki a 23. légvédelmi tüzérütegben szolgált, az orosz adatok szerint Szagunynál került hadifogságba, 1943. január 17-én. A 68/7. hadifogolytáborban (Potanyinó) hunyt el, 1943. július 27-én, és a tábor temetőjében helyezték végső nyugalomba.

Ezzel szemben a magyar veszteségi adatok mást mondanak. Dobi András tartalékos szakaszvezetőként szolgált a m. kir. 23. könnyűhadosztály légvédelmi gépágyús ütegében, amikor hadifogságba esett, 1943. január 8-án, Kondenzowónál. További sorsa eddig ismeretlen volt, ám az új adatbázisban lévő információknak köszönhetően ez megismerhetővé vált.

Papp Sándorral és Lakatos Imrével kapcsolatban sem lehetett információt találni a magyar veszteségi nyilvántartásokban. Ezért is fontos ez az adatbázis; sorsuk, végzetük ezen új adatok révén ismerhető meg.

¹³ HL AKVI 1896/1748.

¹⁴ Horn, vagy Horn település, nehezen olvasható.

¹⁵ A tanúnyilatkozat megtalálható Papp Sándor alezredes iratai között. HL AKVI 1896/1748.

¹⁶ Vélhetően önként jelentkezett a M. Kir. Honvédség egyik kiemelt alakulatához, így elkerülhette, hogy a többi leventével együtt kiképzésre Németországba szállítsák.

Bár Papp Sándor tiszti anyagában eltűnésével kapcsolatban szerepelnek tanúvallomások, a történet nem alkotott teljes egységet. Halálának helyét és időpontját az orosz adatokból lehetett megtudni.

Sajnos ez nem mondható el Lakatos Imréről; az ő esetében legalább ebben az új adatbázisban maradt fenn feljegyzés róla.

Dobi András példája mutatja meg a legjobban, hogy ha a magyar veszteségi nyilvántartásokban véget is ér a bejegyzés a nevezett személy eltűnésével, megjelenik a www.katonakagulagon.hu nyilvántartásában.

A fent említett 240 névből a magyar veszteségi nyilvántartások csak 53 főről¹⁷ tartalmaztak valamilyen szintű adatot. 2 személy¹⁸ betegként, 3 sebesültként lett regisztrálva; a többség, 17, eltűnt, 7 főről ismert volt, hogy hadifogságba estek. A II. világháború után 20 főt nyilvánítottak holtta.¹⁹

Mire jó és miként hasznosítható ez az adatbázis? Miben rejlik az adatbázis jelentősége? Elsősorban a II. világháború során eltűnt családtagok, rokonok felkutatásában nyújthat segítséget; lehetőséget ad, hogy újabb információkat ismerhessen meg a kereső. Hosszú évek múltával választ kaphatnak a családok kérdéseikre.

¹⁷ HL VK. Ld. 2. sz. táblázat.

¹⁸ HL VK/Török István, Sipusz Ernő.

¹⁹ A holtta nyilvánításokat a Berettyóújfalui és a Derecskei Járásbíróság végezte el.

Zsolt Reszegi

Taken Away; Hungarian Soldiers in the Soviet Union 1941–1955

At the end of the 1990s, early 2000s, the Russian Federation handed over to Hungary a database of 66 281 entries: a database of some of the names of Hungarian prisoners of war and civilian interned people who had died in Soviet POW and internment camps. The database was written in Russian, with Cyril letters, and was in an Excel format, in which the picture of a personal data sheet, the so-called 'ucsetnoje gyelo' can be ordered to each name.

On the occasion of the GULAG Memorial Year, the Museum of Military History compiled a database that is reachable also on the internet for those interested, and with the help of which one can learn the names of people as well as settlements, military corps, ranks, and Soviet POW camps without the need for the researcher to dig into the literature.

The database contains information on 240 people born in the Districts of Berettyóújfalu and Derecske. Among those, the Hungarian records of loss contain data on only 53, the destiny of the others can be learned from the new database.

Források

HL	Hadtörténelmi Levéltár
AKVI	Katonai Anyakönyvi Lapok.
Vk	Veszteségi kartonok. http://www.katonakagulagon.hu/ http://www.militaria.hu/rang/cd/1944/talal-index.php?talalev=1944&talalkod=414 .

Szakirodalom

Szálkai–Szikla– Szilágyi 2014.	Szálkai Tamás, Szikla Gergő, Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Debrecen, 2014.
-----------------------------------	--

1. táblázat. Szovjet hadifogolytáborokban elhunyt Berettyóújfalui és Derecskei járásbeli katonák
(Forrás: <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=adatbazis>)

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Berettyóújfalui járás												
Balog	Mihály	Mihály	1918	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	honvéd	16. gy.ho., 10. gy.e., II. zlj.	Krasznokvajda	1944.07.28.	1946.05.31.	245. hdf. táb., 376. hdf. táb., Krasznouralszk	376. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 1/14. parcella/sír
Dobi	András	János	1914	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	őrmester	23. lgv.tü.ü.	Szaguny	1943.01.17.	1943.07.27.	68/7. hdf. táb., Potanyinó	68/7. hdf. táb. temetője, Potanyinó
Fischbach	Ferenc	Sándor	1911	Berettyóújfalú		honvéd				1945.03.07.	299. hdf. táb., Szimferopol	3318. hdf. kórház temetője, Szevasztopol/Juzsnoje
Fülöp	Károly	Sándor	1914	Berettyóújfalú	Csongrád	szakaszvezető		Budapest	1945.01.18.	1945.11.10.	280/12. hdf. táb., Avgjejevka	280/12. hdf. táb. temetője, Avgjejevka, 1582. sír
Geri	Ernő	Béla	1907	Berettyóújfalú		honvéd				1945.02.10.	62. hdf. táb., Kijev, 1035. hdf. kórház, Puscsa-Vodica/Kijev	1035. hdf. kórház temetője, Puscsa-Vodica/Kijev
Imre	István	Sándor	1900	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	honvéd	16. gy.ho., 8. zlj., 1. szd.	Bocskó	1944.11.25.	1945.05.15.	252. hdf. táb., Bezsica, 263. hdf. táb., Orlov	252/3. hdf. táb. temetője, Troicki temető/Orel, 9. parcella, 12. sír
Jakab	András	András	1921	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	őrvezető	10. gy.e., 2. zlj., 4. szd.	Sátoraljaújhely	1944.12.03.	1947.03.09.	144. hdf. táb., Kagyijevka, 1512. hdf. kórház, Pavlovka	1512. hdf. kórház temetője, Pavlovka, 7/24. parcella/sír
Joó	István	Lajos	1920	Berettyóújfalú	Földes	tizedes	2. hu.e., I. hu.oszt.	Nagyturica	1944.10.28.	1945.02.17.	182/8. hdf. táb., Sahti	182. hdf. táb. temetője, Sahti
Kálmán	Gergely	Mihály	1903	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	honvéd	6. ho., IV. zlj.	Budapest	1945.04.01.	1945.10.20.	5761. hdf. kórház, Asztrahany	204. hdf. táb. temetője, Asztrahany
Kiss	István	István	1915	Berettyóújfalú	Berettyóújfalú	honvéd	10. gy.e., árk.szd.	Nagyvárad	1944.10.12.	1945.02.25.	102. hdf. táb., Cseljabinszk	102/3. hdf. táb. temetője, Cseljabinszk, 3. parcella 14. sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Lisztés	Lajos	János	1914	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd		Kenderes	1944.09.09.	1945.01.14.	165. hdf. táb., Juzsa	165. hdf. táb. temetője, Juzsa, 1/14. parcella/sír
Lökös	András	András	1910	Berettyóújfalu	Budapest	honvéd	17. gy.e., I. zlj.	Vinograd	1944.07.27.	1945.05.19.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245/5. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 1/14. parcella/sír
Magyar	Imre		1913	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	9. u.zlj.	Máramarossziget	1944.10.13.	1946.01.05.	256/2. hdf. táb., Krasznij Lucs	256/2. hdf. táb. temetője, Krasznij Lucs, 5/6. parcella/sír
Marosán	József	György	1907	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu			Berettyóújfalu	1945.01.05.	1947.03.02.	1218. óa. mu.zlj., Krasznij Lucs	1218. óa. mu.zlj. temetője, Krasznij Lucs/Druzskovka
Molnár	Gyula	Gyula	1920	Berettyóújfalu	Váncsod	őrvezető	6. k.ho., 3/III. vagy 22/II. vagy 22/III. vagy 52/III. gy.zlj. vagy 10. k.ho., 6/III. vagy 6/III. gy.zlj.	Rosztov	1943.01.18.	1943.05.09.	241/3. hdf. táb., Balaklava/Szevasztopol	241/3. hdf. táb. temetője, Balaklava/Szevasztopol, 12/22. parcella/sír
Nagy	Jenő	Imre	1914	Berettyóújfalu	Debrecen	honvéd	12. k.ho., 18. gy.e., 12. vagy 16. hu.szd.	Korotojak	1942.08.17.	1942.11.27.	62. hdf. táb., Voronyezs, 58. hdf. táb., Tyemnyikov	58. hdf. táb. temetője, Tyemnyikov
Nagy	János	József	1925	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	mu.zlj.	Ausztria	1945.04.15.	1947.01.15.	315/5. hdf. táb., Dnyepetrovszk	315/3. hdf. táb. temetője, Dnyepetrovszk részl., 13/64. parcella/sír
Ökrös	Gyula	Imre	1921	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	40. gy.e.	Kolomija	1944.07.17.		238. hdf. táb., Szaratov, 491. kórház, 3631. hdf. kórház, Szaratov	3631. hdf. kórház temetője, Szaratov, 1. parcella, 18. sír
Ökrös	Imre	Imre	1915	Berettyóújfalu	Füzesgyarmat	honvéd	3. gk.(löv.)e., VI. zlj.	Pély	1944.11.12.	1945.03.21.	62. hdf. táb., Kijev, 8.	4561. hdf. kórház temetője, Kijev
Papp	István		1921	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	VI. hdt., 10. gy.e., III. zlj., gpu.szd.	Talpas	1944.09.25.	1947.04.15.	58. hdf. táb., Tyemnyikov, 199/3. hdf. táb., 2494. hdf. kórház, Novoszibirszk	2494. hdf. kórház temetője, Novoszibirszk, 3/24. parcella/sír
Pétereczi	Vince	Zsigmond	1908	Berettyóújfalu	Hencida	honvéd	VII. hdt., 10. gy.ho., 18. gy.e., II. zlj., 6. szd.	Solt	1944.11.13.	1945.04.11.	84. hdf. táb., Aszbeszt	84/6. hdf. táb. temetője, Aszbeszt, 4/97. parcella/sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Pozsár	Mihály	Mihály	1899	Berettyóújfalu	Disznóshorvát	honvéd	495. mu.zlj.	Szombathely	1945.03.28.	1945.08.08.	204/1. hdf. táb., Asztrahany	204/1. hdf. táb. temetője, Asztrahany, 715. sír
Rác	Lajos	Sándor	1913	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	47. gy.e. törzs	Magyarország	1946.04.01.	1947.01.18.	236. hdf. táb., 1513. hdf. kórház, Navtlugszkij, 1563. hdf. kórház, Tbiliszi/Tkibuli	1563. hdf. kórház temetője, Tbiliszi/Tkibuli, 59/9. parcella/sír
Seepregel	József		1912	Berettyóújfalu	Mezőberény			Mezőberény	1945.01.02.	1945.07.25.	1603. öa. mu.zlj., Sahti/Rosztov	1603. öa. mu.zlj. temetője, Sahti/Rosztov, Októberi forradalom bánya/Sahti, 20. sír
Sike	József	Benedek	1903	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu			Berettyóújfalu	1944.11.27.	1945.03.15.	299. hdf. táb., Szimferopol	299. hdf. táb. temetője, Feodoszija
Szabó	Gyula	Károly	1908	Berettyóújfalu	Püspökladány	honvéd	19. gy.ho., 3. gy.e., 2. szd.	Ágcsernyő	1944.11.14.	1945.04.08.	183. hdf. táb., Boriszov, 3947. hdf. kórház, Piscsan	3947. hdf. kórház temetője, Piscsan, 12/67. parcella/sír
Szabó	Imre	Bálint	1908	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	munkás		Tiszafüred	1944.11.05.	1944.12.29.	117. hdf. táb., Gorkij	117. hdf. táb. temetője, Gorkij, 7. sír
Szántó	István	István	1919	Berettyóújfalu	Ártánd	honvéd	7. tü.e.	Heves	1944.11.14.	1945.03.12.	299. hdf. táb., Szimferopol	299. hdf. táb. temetője, Feodoszija
Szénási	Mihály	Gyula	1905	Berettyóújfalu		honvéd				1945.01.12.	130/2. hdf. táb., Asa	130/2. hdf. táb. temetője, Asa, 3. parcella, 20. sír
Takács	Mihály	Ferenc	1921	Berettyóújfalu		honvéd				1945.01.02.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Török	István	Mihály	1915	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	10. ho., 24. e.	Zemplénagárd	1944.11.02.	1945.08.03.	144/8. hdf. táb., 5929. hdf. kórház, Kagyijevka	5929. hdf. kórház temetője, Kagyijevka, 1. parcella, 12. sír
Török	János	József	1920	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	őrvezető	47. gy.e., 1. zlj., 2. szd.	Stanislau/Sztanyiszlav	1944.04.01.	1945.04.06.	82. hdf. táb., Voronyezs	82. hdf. táb. temetője, Voronyezs
Vadon	József	József	1912	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	szakaszvezető	10. gy.e., II. zlj., 10. e.	Hencida	1944.10.09.	1945.06.08.	158/2. hdf. táb., Cserepovec, 5091. hdf. kórház, Cserepovec	5091. hdf. kórház temetője, Cserepovec

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Veres	Sándor	János	1907	Berettyóújfalu	Berettyóújfalu	honvéd	13. gy.e., II. zlj.	Dunaföldvár	1944.11.01.	1945.03.04.	84. hdf. táb., Aszbeszt	84/8. hdf. táb. temetője, Aszbeszt, 2. parcella, 6. sír
Balogh	Sándor	Dezső	1912	Bakonszeg	Sáp	honvéd	4. hu.e., II. ho.oszt.	Szigetszentmárton	1944.11.22.	1945.03.19.	62. hdf. táb., Kijev, 4561. hdf. kórház, Kijev	4561. hdf. kórház temetője, Kijev
Bojtor	Vince	Balázs	1915	Bakonszeg	Bakonszeg	őrvezető	10. ho., 2. gy.e. vagy 10. gy.e., II. zlj.	Batár	1944.09.25.	1945.11.27.	272. hdf. táb., Klin/Dmitrov	hdf. temető, Klim, 1/22. parcella/sír
Nagy	Lajos	Lajos	1903	Bakonszeg	Berettyóújfalu	honvéd	6. vép.zlj.	Gellénháza	1945.03.30.	1947.05.23.	236. hdf. táb., Navtlugszkij	1563. hdf. kórház temetője, Tbiliszi/Tkibuli, 71/7. parcella/sír
Sándor	József	István	1908	Bakonszeg	Bakonszeg	honvéd	72. hv.csop. vagy 72. tü.oszt., 6. fog.von.szd.	Pisec	1945.05.09.	1947.05.16.	1563. hdf. kórház, Tbiliszi/Tkibuli	1563. hdf. kórház temetője, Tbiliszi/Tkibuli, 70/16. parcella/sír
Sipusz	Ernő	Ferenc	1920	Bakonszeg	Bakonszeg	honvéd	m. honv.			1945.03.28.	159. hdf. táb., Szmela/Odessa	
Somogyi	Imre	Imre	1922	Bakonszeg	Nagyrábé	honvéd	27. gy.e.	Budapest	1944.11.15.	1945.08.02.	242. hdf. táb., Gorlovka, 6028. hdf. kórház, Dzerzsinszk/Makejevka	6028. hdf. kórház temetője, Dzerzsinszk/Makejevka, 3/2. parcella/sír
Bán	Mihály	György	1911	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton	honvéd	16. gy.e., II. zlj.	Stanislau/Sztanyiszlav	1944.07.27.	1945.01.31.	100. hdf. táb., Zaporozsje	100. hdf. táb. temetője, Zaporozsje
Csoholczi	József	Bálint	1914	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton	törzsőrmester	2. szd., 6. ho. / tü.oszt. / hu.oszt.	Apátistvánfalva	1945.04.01.	1945.07.29.	207/3. hdf. táb., Szolikamszk	207/3. hdf. táb. temetője, Szolikamszk, 6. parcella, 139. sír
Lakatos	Imre	Mihály	1925	Berettyószentmárton	Zsáka	honvéd	eje.tart.og.	Dörgicse	1945.04.01.	1945.07.07.	120. hdf. táb., Petrozavodszk	120. hdf. táb. temetője, Petrozavodszk, 13/9. parcella/sír
Lugosi	Ferenc	József	1924	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton			Mogyoród	1944.12.14.	1945.02.20.	242/6. hdf. táb., Gorlovka	242/6. hdf. táb. temetője, Gorlovka, 1. parcella, 58. sír
Mos	József	Lőrinc	1908	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton	honvéd	10. gy.e., II. zlj. vagy 2. gy.e., 10. gy.zlj.	Cegléd	1944.11.15.	1946.02.21.	361. hdf. táb., Volga melléki terület, 2102. hdf. kórház, Krasznooktyabrszkij/Beketovo	2102. hdf. kórház temetője, Krasznooktyabrszkij/Beketovo, 40/4. parcella/sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Nagy	József	Imre	1903	Berettyószentmárton	Vajdahunyad	honvéd	85. gy.ho., 3. e., 7. zlj.	Torda	1944.10.10.	1945.09.26.	4561. hdf. kórház, Kijev	4561. hdf. kórház temetője, Kijev, 23. parcella, 6. sír
Nemes	József	Bálint	1912	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton	honvéd	202. (megszálló) gy.dd., III. zlj., 4. szd., 5. szak.	Budapest	1945.01.15.	1947.07.21.	134. hdf. táb., Szumi	134/1. hdf. táb. temetője, Szumi, 3/15. parcella/sír
Tóth	László	Mihály	1908	Berettyószentmárton	Berettyószentmárton	honvéd	57. útép.szd.	Budapest	1945.04.02.	1945.10.24.	119/3. hdf. táb., 3656. hdf. kórház, Zelenodolszk	3656. hdf. kórház temetője, Zelenodolszk
Galambos	Péter	András	1918	Csökmő	Komádi	őrvezető	16. ho., 30. gy.e., 10. zlj., 5. szd.	Tiszaagárd	1944.10.19.	1945.03.14.	110. hdf. táb., Korosztény	110. hdf. táb. temetője, Korosztény
Hegyesy	Imre	Imre	1911	Csökmő	Csökmő	őrvezető	10. gy.e., 2. zlj., 2. szd.	Káva	1945.	1945.10.21.	223/4. hdf. táb., Kirovabad-Hanlar	223. hdf. táb. temetője, Kirovabad-Hanlar
Kis F.	Károly	István	1908	Csökmő	Csökmő	honvéd	n. 6. hds., 28. ho., 4. zlj., 2. szd.	Depatsi	1944.07.28.	1945.09.21.	245. hdf. táb., 376. hdf. táb., Krasznouralszk	376. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 21. parcella, 4. sír
Kocsis	Sándor	Sándor	1912	Csökmő	Csökmő	honvéd	40. gy.e.	Dora	1944.07.28.	1945.03.25.	100/1. hdf. táb., Zaporozsje	100/1. hdf. táb. temetője, Zaporozsje
L. Kis	Marton	János	1902	Csökmő	Csökmő	honvéd	10. gy.e.	Graz	1945.05.10.	1945.12.16.	326/8. hdf. táb., Brjanszk	
Nagy	László	Sándor	1915	Csökmő	Csökmő	szakaszvezető	3. cső.pság.	Pozsony	1945.05.27.	1947.01.25.	144/3. hdf. táb., 6009. hdf. kórház, Golubovka/Kagyijevka	6009. hdf. kórház temetője, Golubovka/Kagyijevka, 46/5. parcella/sír
Nagy	Gyula	Sándor	1914	Csökmő	Csökmő	honvéd	9. hds., 10-2. öá. zlj.	Tiszarád	1944.11.02.	1945.03.14.	103. hdf. táb., Belc	103. hdf. táb. temetője, Belc
Patai	Sándor	Sándor	1906	Csökmő	Komádi	honvéd	2. e.	Alpár	1945.10.30.	1945.11.20.	315/5/3. hdf. táb., Dnyepetrovcszk	315. hdf. táb. temetője, Dnyepetrovcszk, 5/19. parcella/sír
Piros	Emil	Imre	1909	Csökmő	Csökmő	tizedes	10/2. gy.e.	Volodona	1945.02.11.	1946.08.01.	29. hdf. táb., Pahtaral, 4791. hdf. kórház, Novikovo/Konyiscsevo	4791. hdf. kórház temetője, Novikovo/Konyiscsevo, 177. sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Piros	Géza	József	1908	Csökmő	Csökmő	honvéd	7. ho., 13. gy.e., 3. szd.	Kissolt	1944.11.26.	1945.01.18.	176. hdf. táb., Foksány, 108/8. hdf. táb., Beketovo	108/8. hdf. táb. temetője, Beketovo
Vincze	Bálint	Bálint	1916	Csökmő	Csökmő	honvéd	8. gy.e., II. zlj., 1. szd.	Téglás	1944.11.20.	1945.03.04.	183. hdf. táb., Boriszov	183. hdf. táb. temetője, Boriszov, 2. parcella, 6. sír
Angyal	Dániel	József	1922	Darvas	Darvas	honvéd	10. e., II. zlj., pct.szak.	Delatin	1944.08.28.	1946.07.22.	245. hdf. táb., 376/1. hdf. táb., Krasznouralszk	376/1. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 25/9. parcella/sír
Földesi	Imre	Márton	1911	Darvas	Darvas	honvéd	107. zlj.	Muravid	1945.04.04.	1946.04.14.	213. hdf. táb., Szjasz	213. hdf. táb. temetője, Szjasz, 34/7. parcella/sír
Gál	Béla	Imre	1922	Darvas	Darvas	honvéd	26. tü.oszt.	Szihalom	1944.11.11.	1945.03.04.	299/5. hdf. táb., Szevasztopol	hdf. temető, Feodoszija
Nagy	Gyula	József	1914	Darvas	Darvas	őrvezető	6. gy.ho., 10. e., II. zlj.	Tuzsér	1944.11.12.	1945.08.26.	3604. hdf. kórház, Szapogovo, Silihova/felső-volgai terület	3604. hdf. kórház temetője, Szapogovo, Silihova/felső-volgai terület, 11/25. parcella/sír
Szilágyi	Imre	György	1912	Darvas	Darvas	honvéd	13. gy. e., 1. zlj., pct. á. szak.	Mezőcsát	1944.11.09.	1946.03.12.	242. hdf. táb., Gorlovka, 3081. hdf. kórház, Makejevka	3081. hdf. kórház temetője, Makejevka, 14/20. parcella/sír
Vékony	Vince	Lajos	1903	Darvas	Darvas	honvéd	1. zlj.	Sankt Pölten	1945.05.08.	1945.11.27.	182/18. hdf. táb., Sahti	182/18. hdf. táb. temetője, Sahti
Antal	János	István	1916	Furta	Furta	őrvezető	16. gy.e., II. zlj., 5. szd.	Galícia	1944.07.28.	1945.06.10.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245/3. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 11/65. parcella/sír
Balogh	József	József	1910	Furta	Furta	honvéd	56. u.zlj.	Somorja	1945.04.02.	1945.10.27.	120/2. hdf. táb., Petrozavodszk	120/2. hdf. táb. temetője, Petrozavodszk, 36. parcella, 5. sír
Gaál	Imre	József	1913	Furta	Bakonszeg	honvéd	2. pc.ho., 5. gk.löv.zlj.	Dnyeper folyó vidéke	1941.09.05.	1942.07.22.	58. hdf. táb., Tyemnyikov	hdf. táb. temetője, Szpaszo-Zavod, 2108. sír
Gály	Erik		1913	Furta		honvéd				1942.07.22.	hdf.táb., Szpaszo-Zavod	

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Hoj	János	Mihály	1903	Furta	Furta			Furta	1945.01.02.	1945.06.26.	1074. óa. mu.zlj., Szmoljanka, 1. szd.	1074. óa. mu.zlj. temetője, Szmoljanka, 31. sír
Juhász	János	János	1907	Furta		honvéd				1946.01.12.	163. hdf. táb., Traktornij, 5772. hdf. kórház, Kamisin/Krasznooktyabrszkij	5772. hdf. kórház temetője, Kamisin/Krasznooktyabrszkij, 8/21. parcella/sír
Nagy	Imre	Imre	1910	Furta	Furta	honvéd	6. ho., 16. tü.oszt.	Újmosnica	1945.05.09.	1946.04.03.	163. hdf. táb., Traktornij, 362. hdf. táb., Krasznooktyabrszkij	362. hdf. táb. temetője, Krasznooktyabrszkij, 1/18. parcella/sír
Torma	János	Ferenc	1923	Furta	Furta	honvéd	26. hír.zlj.	Kisgajdos	1945.05.10.	1946.11.22.	1552. hdf. kórház, Kirovabad-Hanlar	1552. hdf. kórház temetője, Kirovabad-Hanlar, 26/25. parcella/sír
Veres	Gyula	József	1919	Furta	Furta	honvéd	3. gy.e., I. zlj., 2. szd.	Stanislau/Sztanyiszlav	1944.04.01.	1945.02.19.	62/4. hdf. táb., Kijev	62/4. hdf. táb. temetője, Kijev
Erdelics	Imre	Imre	1921	Gáborján	Hajdúbagos	honvéd	6. ho., 6. zlj., 1. szd.	Szeghalom	1944.10.09.	1945.04.10.	356. hdf. táb., Taganrog	356. hdf. táb. temetője, Taganrog, 11. parcella, 60. sír
Gémesi	Antal	János	1912	Gáborján		honvéd				1945.02.12.	56. hdf. táb., Bobrujszk	56. hdf. táb. temetője, Bobrujszk
Gombás	Vince	Mihály	1911	Gáborján	Gáborján	honvéd	13. gy.e., III. zlj., 3. szd.	Lácacséke	1945.03.27.	1947.05.21.	223. hdf. táb., Kirovabad-Hanlar, 1552. hdf. kórház, Kirovabad-Hanlar	1552. hdf. kórház temetője, Kirovabad-Hanlar, 31/25. parcella/sír
Gombos	Sándor		1921	Gáborján		honvéd				1945.02.18.	130/5. hdf. táb., Asa	130/5. hdf. táb. temetője, Asa, 2. parcella, 12. sír
Gombos	János	Vendel	1918	Gáborján		honvéd				1945.01.19.	110. hdf. táb., Korosztény	110. hdf. táb. temetője, Korosztény
Gulyás	József	Sándor	1917	Gáborján		honvéd				1945.11.12.	56. hdf. táb., Bobrujszk	56. hdf. táb. temetője, Bobrujszk
Király	József	Gábor	1919	Gáborján	Gáborján	honvéd	16. ho. / tü.oszt. / hu.oszt.	Vilna	1944.07.01.	1945.04.14.	245/3. hdf. táb., Krasznouralszk	245. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 11/16. parcella/sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Király	Gyula	Sándor	1900	Gáborján	Gáborján	honvéd	47. ho. / tü.oszt. / hu.oszt.	Abaúj-Torna vm.	1944.12.18.	1946.03.21.	1	1557. hdf. kórház temetője, Korosztény, 188. sír
Máté	Lajos	Lajos	1920	Gáborján	Gáborján	honvéd	16. tü.oszt., 3. ü.	Franzstadt	1945.05.10.	1948.07.01.	103. hdf. táb., Belc, 198. hdf. táb., Kisinyov, 461/2. hdf. táb., Szuhumi	megfulladt
Megyesi	Zoltán	Mihály	1922	Gáborján	Gáborján	honvéd	10. gy.ho., 2. gy.e., 10. zlj.	Beregkövesd	1944.10.25.	1945.04.21.	315. hdf. táb., Dnyepropetrovszk	315. hdf. táb. temetője, Dnyepropetrovszk
Nagy	Imre	Imre	1905	Gáborján	Okány		16. gy.e., I. zlj., 3. szd.	Bacskó	1944.11.25.	1945.05.14.	252. hdf. táb., Bezsica, 263. hdf. táb., Orlov	263/1. hdf. táb. temetője, Orlov, 9. parcella, 11. sír
Nagy	Mihály	Lajos	1910	Gáborján	Gáborján			Ungvár	1944.11.18.	1946.03.30.	183/2. hdf. táb., Boriszov	183. hdf. táb. temetője, Boriszov, 9/5. parcella/sír
Nagy	Sándor	Sándor	1914	Gáborján	Gáborján	honvéd	19. gy. vagy e.	Csehszlovákia	1944.11.23.	1945.03.16.	242/5. hdf. táb., Gorlovka	242/5. hdf. táb. temetője, Gorlovka
Ó-Nagy	Károly	Károly	1899	Gáborján	Gáborján	honvéd	122. száll.oszlop	Huszt	1944.10.24.	1945.03.12.	182. hdf. táb., Sahti	182. hdf. táb. temetője, Sahti
Schiff	Andor		1906	Gáborján		honvéd				1943.02.17.	42. hdf. táb.	
V.-Kovács	Lajos	Sándor	1910	Gáborján		honvéd				1945.01.18.	117. hdf. táb., Gorkij, 2851. hdf. kórház, Uszta/Igumново	2851. hdf. kórház temetője, Uszta/Igumново, 72. sír
Vozár	Dávid	Dávid	1907	Gáborján	Gáborján			Battyán	1944.11.25.	1945.05.24.	252. hdf. táb., Bezsica, 263. hdf. táb., Orlov	263/1. hdf. táb. temetője, Orlov, 10. parcella, 2. sír
Fórizs	Sándor	Lajos	1912	Hencida	Hencida	honvéd	10. gy.ho., 1. gy.e.	Stanislau/Sztanyiszlav	1944.07.28.	1945.03.04.	245/1. hdf. táb., Krasznouralszk	245. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk
K. Horváth	Imre	Imre	1903	Hencida	Hencida	honvéd	953. mu.zlj.	Sankt Pölten	1945.05.10.	1945.09.23.	299. hdf. táb., Szimferopol	299/25. hdf. táb. temetője, Szimferopol, 1/1. parcella/sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
K. Nagy	Vince	Imre	1907	Hencida	Hencida	honvéd	6. gy.ho., 10. gy.e., 2. zlj., 5. szd.	Békéscsaba	1944.10.06.	1945.02.10.	126. hdf. táb., Nyikolajevszk	126. hdf. táb. temetője, Nyikolajevszk
Koszorus	Sándor	Sándor	1922	Hencida	Hencida	honvéd	10. ho., 2. gy.e.	Berezna	1944.06.18.	1944.11.23.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk
Lakó	Vince	János	1907	Hencida	Hencida	honvéd	13. szé.hőr.zlj., 1. szd.	Királyhágó	1944.10.13.	1945.05.10.	280/23. hdf. táb., Donyec-medence, 4937. hdf. kórház, Makejevka	4937. hdf. kórház temetője, Makejevka, 1/6. parcella/sír
M. Tóth	Sándor	Péter	1912	Hencida	Hencida	őrmester	25. tü. oszt.	Ausztria	1945.05.10.	1948.01.13.	242/3. hdf. táb., Gorlovka, 6027. hdf. kórház, Gorlovka	6027. hdf. kórház temetője, Gorlovka/Makejevka, 25/6. parcella/sír
Nagy	Zsigmond	Zsigmond	1912	Hencida	Hencida	honvéd	6. ho., 20. gy.e., II. zlj., 3. ü. vagy 6. ho., 202. lgv.tü.oszt., 3. ü.	Budapest	1945.01.13.	1945.08.05.	362. hdf. táb., Krasznooktyabrszkij	362/3. hdf. táb. temetője, Krasznooktyabrszkij
Oláh	Sándor	Sándor	1912	Hencida	Esztár	honvéd		Szatmárnémeti	1944.11.22.	1944.12.24.	117. hdf. táb., Gorkij	117/1. hdf. táb. temetője, Gorkij, 10. sír
Pesti	Sándor	Sándor	1909	Hencida	Hencida	honvéd	6. e., 1. szd.		1945.04.03.	1946.05.06.	447. hdf. táb., Pudozs, 5879. hdf. kórház, Petrozavodszk/Pudozs	5879. hdf. kórház temetője, Petrozavodszk/Pudozs, 1/9. parcella/sír
Sporer	Antal	Mihály	1915	Hencida	Hencida	honvéd	1. gy.e., 7. zlj., 2. szd. vagy 17. szé.hőr.zlj., 2. szd.	Eger	1944.11.16.	1945.09.01.	242/6. hdf. táb., Gorlovka	242/6. hdf. táb. temetője, Gorlovka, 2. parcella, 9. sír
Tar	Zsigmond	Zsigmond	1918	Hencida	Hencida	szakaszvezető		Buda	1945.01.07.	1946.04.09.	176. hdf. táb., Foksány, 217. hdf. táb., Kramatorszk	217. hdf. táb. temetője, Kramatorszk
Tóth	Zsigmond	Antal	1916	Hencida	Hencida	honvéd	25. hgyv.zlj., 2. szd.	Szolyva	1944.10.24.	1945.02.10.	182. hdf. táb., Sahti	182/8. hdf. táb. temetője, Sahti
Erdei	Lajos	Vince	1922	Szentpétterszeg	Szentpétterszeg	honvéd	6. ho., 10. gy.e., II. zlj.	Okány	1944.10.12.	1945.04.12.	102/8. hdf. táb., Cseljabinszk	102/8. hdf. táb. temetője, Cseljabinszk
Farkas	Károly	Károly	1903	Szentpétterszeg	Szentpétterszeg	altiszt	7. á.tü.oszt., 3. ü.	Dunavecse	1944.11.03.	1945.01.05.	3604. hdf. kórház, Szapogovo, Silihova/felső-vol- gai terület	3604. hdf. kórház temetője, Szapogovo, Silihova/felső-vol- gai terület, 1. parcella, 9. sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Jámbor	János	Jáfet	1922	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg	honvéd				1945.02.05.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Lázár	Miklós	Ignác	1919	Szentpéterszeg	Berettyóújfalu		6-6. mu.zlj.	Osztrogozsszk	1943.01.16.	1943.05.13.	64. hdf. táb., Morsanszk	64. hdf. táb. temetője, Morsanszk
Mészáros	János	Antal	1900	Szentpéterszeg	Hajdúnánás	törzsőrmester	cső.	Buda	1945.02.05.	1945.05.03.	144/1. hdf. táb., Kagyijevka, 5931. hdf. kórház, Topolja/Kagyijevka, 6003. hdf. kórház, Krasznodon	6003. hdf. kórház temetője, Krasznodon, 2/2. parcella/sír
S. Nagy	László	Sándor	1926	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg	honvéd	901. mu.szd.	Budapest	1945.01.28.	1947.06.22.	108/3. hdf. táb., 2102. hdf. kórház, Krasznooktyabrszkij/Beketovo	2102. hdf. kórház temetője, Krasznooktyabrszkij/Beketovo, 70/23. parcella/sír
Szabó	Albert	József	1909	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg	honvéd	10. e., 2. szd.	Halmaj	1944.11.18.	1945.07.05.	242. hdf. táb., Gorlovka, 3081. hdf. kórház, Makejevka	3081. hdf. kórház temetője, Makejevka, 3/17. parcella/sír
Szabó	Gyula	József	1920	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg	honvéd	ró.	Budapest	1945.01.21.	1946.04.21.	280/6. hdf. táb., Makejevka	280. hdf. táb. temetője, Donyec-medence, 16/3. parcella/sír
Szepesi	Mihály	Mihály	1913	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg	honvéd	3. hds., 57. e., 3. szd. vagy 3. hds., 57. tü.oszt., 3. ü.	Eger	1944.12.10.	1945.06.18.	144/2. hdf. táb., Kagyijevka, 5924. hdf. kórház, Szvatov/Kagyijevka	5924. hdf. kórház temetője, Szvatov/Kagyijevka, 15/11. parcella/sír
Tornyai	Imre	Sándor	1908	Szentpéterszeg	Szentpéterszeg			Szolnok	1944.11.12.	1945.02.21.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Balla	Sándor	József	1904	Váncsod	Mezősas			Pest	1945.01.14.	1947.07.17.	241. hdf. táb., Szevasztopol, 3318. hdf. kórház, Szevasztopol/Juzsnoje	3318. hdf. kórház temetője, Szevasztopol/Juzsnoje, 11/13. parcella/sír
Boros	Lajos	Dénes	1910	Váncsod		honvéd			-	1945.01.03.	62. hdf. táb., Kijev	62/2. hdf. táb. temetője, Kijev
Darida	Lajos	András	1906	Váncsod		honvéd			-	1945.01.05.	62/2. hdf. táb., Kijev	62/2. hdf. táb. temetője, Kijev
Csordás	János	György	1925	Zsáka	Zsáka	honvéd		Szeghalom	1944.10.15.	1947.11.01.	356. hdf. táb., Taganrog, 5929. hdf. kórház, Kagyijevka	5929. hdf. kórház temetője, Kagyijevka, 21/2. parcella/sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Dudás	Béla	Lajos	1921	Zsáka	Zsáka	honvéd	10. ho., II. zlj.	Mándok	1944.10.05.	1945.03.30.	103. hdf. táb., Belc	103. hdf. táb. temetője, Belc
Dúró	Lajos	Lajos	1908	Zsáka	Zsáka	honvéd	10. gy.e.	Nyíregyháza	1944.10.21.	1945.05.20.	102/1. hdf. táb., Cseljabinszk	102/1. hdf. táb. temetője, Cseljabinszk
Farkas	Mór		1916	Zsáka						1945.06.09.	110. hdf. táb., Korosztyeny	
Gál	Sándor	Mihály	1913	Zsáka	Darvas	honvéd	10. e., II. zlj., 4. szd.	15 Km-re Nyugatra Densztintől	1944.07.28.	1945.03.22.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245/3. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 10/1. parcella/sír
Hegymegi	Kálmán	János	1919	Zsáka	Zsáka	honvéd	16. gy.e., 2. zlj., 2. szd.		1944.07.27.	1945.05.21.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245/3. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 11/46. parcella/sír
Kun	László	János	1916	Zsáka	Zsáka	honvéd				1945.02.02.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Meggyesi	János	János	1914	Zsáka	Zsáka	honvéd	6. gy.ho., 10. gy.e., II. zlj., gpu.sz.d.	Abaujnádasd	1944.12.18.	1945.05.03.	280/1. hdf. táb., Posztnyikovo	280/1. hdf. táb. temetője, Posztnyikovo
Moldován	János	József	1911	Zsáka	Körösszegapáti	honvéd	16. gy.ho., 10. gy.e., 2. szd.	Kolomija	1944.04.03.	1944.11.02.	62/4. hdf. táb., Kijev	62/4. hdf. táb. temetője, Kijev
Polgár	Brúnó	Brúnó	1914	Zsáka	Zsáka	honvéd	34. gy.e.	Szo[...]		1944.12.11.	62/2. hdf. táb., Kijev	62/2. hdf. táb. temetője, Kijev
Sándor	Károly	Károly	1914	Zsáka		honvéd				1945.01.26.	130. hdf. táb., Asa	130. hdf. táb. temetője, Asa, 1/21. parcella/sír
Szabó	Mihály	Mihály	1898	Zsáka	Zsáka	honvéd	16. ü.oszlop	Morvaőr	1945.05.09.	1947.08.27.	110. hdf. táb., Korosztyeny, 2993. hdf. kórház, Berdicsev/Korosztyeny	2993. hdf. kórház temetője, Berdicsev/Korosztyeny, 31/14. parcella/sír
Szakadáti	József	János	1921	Zsáka	Zsáka	szakaszvezető	2. hds. kórház	Pest	1945.03.31.	1946.02.28.	154. hdf. táb., Ljublino, 176. hdf. táb., Fokszány	154/10. hdf. táb. temetője, Ljublino, 4. parcella, 17. sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Weisz	Imre	Lajos	1918	Zsáka		honvéd	I/5. kmsz.szd.	Kamenyka	1943.01.17.	1943.04.12.	2851. hdf. kórház, Uszta/Igumnovo	2851. hdf. kórház temetője, Uszta/Igumnovo
Z. Szántó	Kálmán	Gábor	1918	Zsáka	Zsáka	őrvezető	25. öá. hír.zlj.	Pozsony	1945.04.02.	1948.08.14.	252. hdf. táb., Bezsica, 326/10. hdf. táb., Brjanszk	326/10. hdf. táb. temetője, Brjanszk, 6/19. parcella/sír
Fekete	János	János	1920	Újiráz	Újiráz	honvéd	11. gy.ho., 2. e., 2. szd.	Alsóberecki	1944.09.01.	1946.07.06.	183. hdf. táb., 1673. hdf. kórház, Boriszov	1673. hdf. kórház temetője, Boriszov, 35/22. parcella/sír
Stummer	Pál	Mihály	1917	Újiráz	Újiráz	honvéd	21. hv.e., mu.szd.	Gyergyóremete	1944.09.06.	1945.01.19.	211. hdf. táb., Szolombalszk	211. hdf. táb. temetője, Szolombalszk, 11. parcella, 8. sír
Dürgő	György	János	1907	Vekerd	Vekerd	honvéd	16. gy.e., 3. zlj., 1. szd.	Maros-Torda Vm.	1944.11.28.	1945.03.24.	252. hdf. táb., Bezsica	252/3. hdf. táb. temetője, Bezsica, 2. parcella, 11. sír
Jenesch	György	János	1919	Vekerd	Vekerd	honvéd	6. gk.löv.zlj.	Pély	1944.11.12.	1945.04.19.	315/4. hdf. táb., Dnyepropetrovszk	315. hdf. táb. temetője, Dnyepropetrovszk, 2. parcella
Nagy	József	Imre	1921	Vekerd	Vekerd	honvéd	10. pc.ho., 2. hk.e., 1. zlj.	Kolomija	1944.04.01.	1945.04.21.	62/12. hdf. táb., Kijev, 4561. hdf. kórház, Kijev	4561. hdf. kórház temetője, Kijev, 6/12. parcella/sír
Derecskei járás												
Arany	Imre	Lajos	1913	Derecske	Derecske	honvéd	103. tü.oszt., 3. ü. vagy 3. zlj.	Nagybudafa	1945.04.01.	1946.05.29.	213. hdf. táb., Szjasz	Nyizsnájá Ladoga területén a Volhov folyóba fulladt
Balogh	Kelemen	Kálmán	1922	Derecske		honvéd				1945.01.30.	110. hdf. táb., Korosztény	110. hdf. táb. temetője, Korosztény
Balogh	Sándor	József	1913	Derecske	Derecske	tizedes	6. ho., 11. e., ne.fegyv.szd.	Kraszna	1944.10.17.	1945.05.25.	102/2. hdf. táb., Cseljabinszk	102/2. hdf. táb. temetője, Cseljabinszk
Balogh	István	András	1907	Derecske	Kisjenő	honvéd	2. gy.ho., 75. e., II. zlj., 2. szd.	Sáros	1945.03.28.	1945.11.02.	234. hdf. táb., Kujbisev	234/6. hdf. táb. temetője, Kujbisev, 4. parcella, 23. sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Basch	Miksa	Izidor	1901	Derecske		honvéd				1943.02.18.	62. hdf. táb., Voronyezs	
Bauer	Miklós		1924	Derecske						1945.01.29.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Cseh	János	János	1912	Derecske	Derecske	őrvezető	1. hds., 16. tü.e.	Beecsó	1945.04.24.	1945.11.26.	525/2. hdf. táb., Prokopjevsk	525. hdf. táb. temetője, Prokopjevsk
Dávid	István	Lajos	1896	Derecske	Derecske	honvéd	6. ho., 6. élelm.oszlop	Kolomija	1944.07.27.	1945.01.28.	100/1. hdf. táb., Zaporozsje	100/1. hdf. táb. temetője, Zaporozsje, 15. parcella, 25. sír
Dombovári	Sándor	János	1908	Derecske	Hajdúszovát	őrvezető	63. hv.po.zlj., 3. szd.		1944.10.15.	1945.03.06.	182. hdf. táb., Sahti	182. hdf. táb. temetője, Sahti, 14. parcella, 2. sír
Elefánt	József	Adolf	1908	Derecske	Kassa	honvéd	28. mu.e., 108. mu.zlj.	Pirogova	1943.01.20.	1943.04.22.	3655. hdf. kórház, Zelenodolszk	3655. hdf. kórház temetője, Zelenodolszk
Fekete	Imre		1907	Derecske	Derecske	honvéd	VI. hdt., kórház	Debrecen	1944.10.26.	1945.03.17.	104. hdf. táb., Bengyeri	104. hdf. táb. temetője, Bengyeri
Feuerman	Sándor	Imre	1902	Derecske	Derecske			Románia	1944.10.20.	1945.01.24.	165. hdf. táb., Juzsa	165. hdf. táb. temetője, Juzsa, 1/22. parcella/sír
Földessy	László	Sándor	1915	Derecske	Derecske	honvéd	11. gy.e., 2. zlj., táv. szak.	Szolyva	1944.10.24.	1945.02.17.	182. hdf. táb., Sahti	182/8. hdf. táb. temetője, Sahti
Fórián	Károly	Károly	1912	Derecske	Derecske	szakaszvezető	100/111. mu.szd.	Velcsőc	1945.04.30.	1947.02.02.	159. hdf. táb., Szmela/Odessza, 62/9. hdf. táb., Kijev	62. hdf. táb. temetője, Kijev, 20/23. parcella/sír
Fülöp	Károly	Károly	1922	Derecske	Derecske	honvéd	1. ho., 2. gy.e., 3. szd.	Románia	1944.09.20.	1945.02.28.	223. hdf. táb., 21. hdf. kórház, Kirovabad-Hanlar	223. hdf. táb. temetője, Kirovabad-Hanlar, 1. parcella
Fülöp	József	Márton	1923	Derecske	Fehértó	honvéd	16. kp.zlj.	Pozsony	1945.05.29.	1946.05.12.	36. hdf. táb., Máramarossziget, 144/13. hdf. táb., 6009. hdf. kórház, Golubovka/Kagyijevka	6009. hdf. kórház temetője, Golubovka/Kagyijevka, 26/17. parcella/sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Gulyás	Károly	Károly	1905	Derecske	Derecske	honvéd	6. ho. / tü.oszt., 6. öá. részleg / osztály	Galánta	1945.03.30.	1946.02.06.	176. hdf. táb., Foksány, 315. hdf. táb., Dnyepetrovvszk	315/5. hdf. táb. temetője, Dnyepetrovvszk, 3/4. parcella/sír
Iklódi	István	Sándor	1909	Derecske	Nagykerekéi	honvéd	9. e., 2. mu.zlj.	Nagykanizsa	1945.04.01.	1947.04.28.	62/9/13. hdf. táb., Kijev	62/13. hdf. táb. temetője, Kijev, 1/8. parcella/sír
Iklódi	Imre	Albert	1921	Derecske	Derecske	honvéd	6. gy.e., I. zlj., 1. szd.	Slovenska Bistrica	1945.04.26.	1945.12.08.	260/1. hdf. táb., Orszk	260/1. hdf. táb. temetője, Orszk
Kaszás	Sándor	István	1915	Derecske	Derecske	honvéd	n. 11. ho. vagy m. 11. gy.e., m. 1. (hgyv.)zlj., 1. szd.	Ágcsernyő	1944.11.24.	1945.02.07.	280/1. hdf. táb., Posztnyikovo	280. hdf. táb. temetője, Donyec-medence
Kerekes	Sándor	Imre	1913	Derecske	Derecske	tizedes	6. gy.ho., 2. gy.e., 2. gy.szd	Békéscsaba	1944.10.06.	1945.04.03.	126. hdf. táb., Nyikolajevszk	126. hdf. táb. temetője, Nyikolajevszk, 2/17. parcella/sír
Kiss	Imre	István	1908	Derecske	Derecske	tizedes	6. gy.ho., 11. gy.e.	Békéscsaba	1944.10.06.	1945.03.29.	126. hdf. táb., Nyikolajevszk	126. hdf. táb. temetője, Nyikolajevszk, 2/15. parcella/sír
Kovács	János	János	1916	Derecske		honvéd	14. gy.ho.			1943.03.23.	2972. hdf. kórház, Morsanszk	2972. hdf. kórház temetője, Morsanszk
Kovács	András	József	1909	Derecske	Derecske	honvéd	23. gy.e.	Kondoros	1944.10.06.	1945.03.24.	62/2. hdf. táb., Kijev, 4561. hdf. kórház, Kijev	4561. hdf. kórház temetője, Kijev
Kovács	Lajos	Károly	1918	Derecske	Budapest	honvéd	1. tü.ü.	Rákoskeresztúr	1944.12.24.	1945.10.19.	1512. hdf. kórház, Pavlovka	1512. hdf. kórház temetője, Pavlovka, 8. parcella, 19. sír
Krus	Konrád	János	1907	Derecske	Derecske				1945.02.02.	1945.12.25.	1217. öá. mu.zlj., 3. szd., Krasznoj Lucs	1217. öá. mu.zlj. temetője, Krasznoj Lucs, 204. sír
Mergesch	György	György	1913	Derecske	Budapest	honvéd	102. vép.e.	Tura	1944.12.09.	1945.07.28.	256. hdf. táb., Krasznoj Lucs, 5925. hdf. kórház, Magnyitogorszk/Krasznoj Lucs	5925. hdf. kórház temetője, Magnyitogorszk/Krasznoj Lucs, 9/10. parcella/sír
Molnár	Imre	János	1912	Derecske	Derecske	honvéd	V. hdt., 2. gy.e.	Graz	1945.05.09.	1946.02.22.	323. hdf. táb., Tula	323. hdf. táb. temetője, Tula

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Nyiri	Imre	Imre	1919	Derecske	Derecske	honvéd	6. ho., u.zlj.	Szentes	1944.10.10.	1945.02.07.	145. hdf. táb., Kurszk	145. hdf. táb. temetője, Kurszk
Péter	János	István	1913	Derecske	Derecske	honvéd	11. gy.e., II. gy.zlj., 1. gpu.szd.	Szolyva	1944.10.22.	1945.10.04.	56. hdf. táb., Bobrujszk	56/2. hdf. táb. temetője, Bobrujszk, 1/19. parcella/sír
Porkoláb	József	József	1913	Derecske	Derecske	honvéd	1. pc.ho., 1. hk.e. vagy 1. hk.e., I. hk.zlj.	Cegléd	1944.11.06.	1945.03.06.	2074. hdf. kórház, Pinyug/Kirov	2074. hdf. kórház temetője, Pinyug/Kirov, 2/3. parcella/sír
Sárkány	Lajos	Gyula	1913	Derecske	Derecske	honvéd	11. gy.e., II. zlj.	Huszt	1944.11.28.	1948.05.04.	181. hdf. táb., Rusztavi	181. hdf. táb. temetője, Rusztavi, 3/10. parcella/sír
Sólyom	Sándor	János	1914	Derecske	Derecske	honvéd	65. hv.po.zlj.	Szolyva	1944.10.26.	1945.04.05.	182/8. hdf. táb., Sahti	182/8. hdf. táb. temetője, Sahti, 18/22. parcella/sír
Szabó	Lajos	Sándor	1915	Derecske	Derecske	szakaszvezető	16. gy.ho.	Kisábránka	1944.07.28.	1947.01.02.	3117. hdf. kórház	3171. hdf. kórház temetője, Rudnyik/Kirov, 47/20. parcella/sír
Szatmári	András	András	1912	Derecske	Derecske	honvéd			1944.10.09.	1944.12.24.	22. front mögötti felv. és eloszt. hdf. táb., 190. hdf. táb., Vlagyimir	190. hdf. táb. temetője, Vlagyimir, 1. parcella, 20. sír
Szücs	János	Ferenc	1926	Derecske	Derecske	honvéd	205. mu.zlj.	Graz	1945.05.08.	1946.09.17.	326/8. hdf. táb., Brjanszk, 252/1. hdf. táb., Bezsica	252. hdf. táb. temetője, Bezsica, 2/14. parcella/sír
Torkos	Gyula		1902	Derecske		honvéd				1943.03.01.	62. hdf. táb., Voronyezs	
Tóth	Károly	Károly	1902	Derecske	Derecske	honvéd		Dunaharaszti	1944.12.06.	1945.03.12.	299. hdf. táb., Szimferopol, 3318. hdf. kórház, Szevasztopol/Juzsnoje	3318. hdf. kórház temetője, Szevasztopol/Juzsnoje
Varga	Mihály	Pál	1913	Derecske	Derecske	őrvezető	51. gy.e., II. zlj.	Kiskunmajsa	1944.10.22.	1947.09.12.	5367. hdf. kórház, Babajevszk/Artyemovszk	5367. hdf. kórház temetője, Babajevszk/Artyemovszk
Varga	Gábor	Gábor	1921	Derecske	Derecske	őrvezető	11. gy.e., I. zlj.	Gyöngyös	1944.12.08.	1947.02.15.	176. hdf. táb., Foksány, 280/19. hdf. táb., Donyec-medence	280/19. hdf. táb. temetője, Donyec-medence, 4/9. parcella/sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Zákány	Imre	Lajos	1909	Derecske	Derecske	honvéd	11. e., III. zlj., gpi.szd.	Bábakút	1944.10.25.	1945.04.27.	183/2. hdf. táb., Boriszov	183. hdf. táb. temetője, Boriszov, 20. parcella, 15. sír
Zsákai	Károly	Imre	1900	Derecske	Derecske	honvéd	debreceni 16. kórház	Vozberg	1945.05.10.	1945.11.10.	176. hdf. táb., Foksány, 101. hdf. táb., Vjatka	101/16. hdf. táb. temetője, Vjatka, 1. parcella, 21. sír
Csanádi	Sándor	Gyula	1902	Esztár	Esztár	honvéd				1945.01.13.	5131. hdf. kórház, Rtyiscsevó	5131. hdf. kórház temetője, Rtyiscsevó
Erdei	Imre		1909	Esztár	Esztár	honvéd	11. e., II. zlj., 4. szd.	Szolyva	1944.10.24.	1945.03.16.	182. hdf. táb., Sahti	2. bánya
Fehér	József	László	1914	Esztár	Esztár	szakaszvezető	6. ho., 41. e., II. zlj.	Nagybereg	1944.11.10.	1945.05.17.	180/6. hdf. táb., Kistim	180/6. hdf. táb. temetője, Kistim
Nagy	László	László	1921	Esztár	Heves	szakaszvezető	6. ho., 11. e., I. zlj., 6. szd.	Munkács	1944.10.26.	1945.06.11.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Nagy	Albert	Antal	1906	Esztár	Esztár	honvéd	106. kórház	Mosonmagyaróvár	1945.03.31.	1945.09.11.	204/1. hdf. táb., Asztrahany	204. hdf. táb. temetője, Asztrahany, 765. sír
Szabó	Zsigmond	Zsigmond	1906	Esztár	Budapest	szakaszvezető	4. ho. / tü.oszt. / hu.oszt., 3. szd.	Pincsen	1944.07.04.	1945.03.09.	62/4/6. hdf. táb., Kijev	62. hdf. táb. temetője, Kijev
Szűcs	Jenő	László	1909	Esztár	Esztár	őrvezető	155. száll.szd.	Besztercebánya	1945.02.02.	1946.06.28.	314. hdf. táb., Rezs, 3169. hdf. kórház, Kirov	3169. hdf. kórház temetője, Kirov, 9/209. parcella/sír
Ábrók	László	Bálint	1912	Hajdúbagos	Hajdúbagos	tizedes	11. gy.e., III. zlj., gpu. szd.	Kolozsvár	1944.10.06.	1945.06.16.	126. hdf. táb., 4564. hdf. kórház, Nyikolajevszk	4564. hdf. kórház temetője, Nyikolajevszk, 7/17. parcella/sír
Bársony	Konrád		1906	Hajdúbagos						1944.12.15.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Békési	Imre	Gábor	1917	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	IX. hír.zlj.	Buda	1945.01.29.	1945.09.17.	315/5. hdf. táb., Dnyepropetrovsk	315/5. hdf. táb. temetője, Dnyepropetrovsk, 1. parcella, 4. sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Csorvási	Lajos	Imre	1906	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	11. szé. hőr. zlj., 5. szd.		1944.10.19.	1945.02.25.	176. hdf. táb., Foksány, 64. hdf. táb., Morsanszk	64. hdf. táb. temetője, Morsanszk
Egri	József	Imre	1905	Hajdúbagos	Újléta	honvéd	6. gy.ho., 6. gy.e., 4. szd.	Siómaros	1945.01.20.	1945.10.23.	159. hdf. táb., Szmela/Odessza, 3986. hdf. kórház, Odessza	3986. hdf. kórház temetője, Odessza, 6. parcella, 8. sír
Kovács	József	István	1908	Hajdúbagos		honvéd				1945.02.05.	5131. hdf. kórház, Rtyiscsevó	5131. hdf. kórház temetője, Rtyiscsevó
Lakatos	Lajos	József	1907	Hajdúbagos	Mezőcsát	honvéd	13. e., I. zlj.	Kondenzovo	1943.01.18.	1945.05.25.	153/1. hdf. táb., Tagil	153. hdf. táb. temetője, Tagil, 1104. sír
László	József	Imre	1919	Hajdúbagos	Debrecen	honvéd	16. ho., 11. e., I. zlj., 3. szd.	Nyírbátor	1944.10.20.	1945.03.13.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Lázár	Márton	Miklós	1905	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	3. gy.e.	Budapest	1944.11.14.	1945.04.07.	62/9. hdf. táb., Kijev	62/9. hdf. táb. temetője, Kijev, 1014. sír
Marczinkó	Gyula	Gyula	1921	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	8. ho., 24. gy.e., II. zlj., 2. szd.		1944.09.05.	1945.02.13.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Pongor	György	László	1925	Hajdúbagos	Debrecen	zászlós	44. tü.e.	Pozsony	1945.05.20.	1946.05.24.	165. hdf. táb., Juzsa, 2989. hdf. kórház, Kameskovo/Vlagyimir	2989. hdf. kórház temetője, Kameskovo/Vlagyimir, 45/5. parcella/sír
Szabó	Imre	József	1905	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	110. mu.szd.	Porpác	1945.03.28.	1946.11.11.	148/7. hdf. táb., Novoroszijszk/Krasznodar, 5443. hdf. kórház, Paskovszkaja/Krasznodar	5443. hdf. kórház temetője, Paskovszkaja/Krasznodar, 70/10. parcella/sír
Szabó	Zsigmond	Zsigmond	1907	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd	11. gy.e., II. zlj., 6. szd.	Nyírkársz	1944.11.01.	1945.04.19.	148/3. hdf. táb., Krasznodar	148/3. hdf. táb. temetője, Krasznodar, 1/20. parcella/sír
Szabó	Imre	Imre	1906	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd		Szatmárnémeti	1944.10.20.	1945.01.05.	117/1. hdf. táb., Gorkij	117/1. hdf. táb. temetője, Gorkij, 10. sír
Szabó	Mihály	Sándor	1906	Hajdúbagos		honvéd	11. ho. vagy 11. tü.oszt.			1945.01.24.	238. hdf. táb., Szaratov, 1691. hdf. kórház, Volszk	1691. hdf. kórház temetője, Volszk

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Szántó	Gyula	Imre	1911	Hajdúbagos		honvéd				1944.12.21.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Závodszy	László	József	1912	Hajdúbagos	Hajdúbagos	honvéd			1944.11.20.	1945.03.05.	176. hdf. táb., Foksány, 117. hdf. táb., Gorkij	117. hdf. táb. temetője, Gorkij, 27. sír
Egeresi	Gyula	János	1912	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	8. ho., 4. e., 3. szd.			1944.12.01.	62/2. hdf. táb., Kijev, 165. hdf. táb., Juzsa	62/2. hdf. táb.-ból a 165. hdf. táb-ba való szállítás közben el- hunyt
Fitos	Kálmán	Ambrus	1912	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	16. hv.zlj. vagy 16. gy.ho.	Bella	1945.04.15.	1946.02.20.	132/4. hdf. táb., Urjupinszk, 5998. hdf. kórház, Sztrij	5998. hdf. kórház temetője, Sztrij, 1/11. parcella/sír
László	Gyula	Ferenc	1925	Kiszarja	Kiszarja			Esztár	1944.10.15.	1945.04.28.	102/2. hdf. táb., Cseljabinszk	102/2. hdf. táb. temetője, Cseljabinszk
Móga	Sándor	Teodor	1921	Kiszarja	Esztár	honvéd	6. gy.ho, 11. gy.e., II. zlj., 4. szd.	Rosztoka	1944.10.24.	1945.03.04.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Nagy	Lajos	Imre	1922	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	6. gy.e., I. zlj.	Ercsi	1943.12.06.	1945.03.16.	299/2. hdf. táb., Feodoszija	299/2. hdf. táb. temetője, Feodoszija
Nyeste	László	Lajos	1920	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	9. fog.von.oszt.	Magyarország	1945.04.01.	1947.05.04.	62/1/4. hdf. táb., Kijev, 1035. hdf. kórház, Pucsa-Vodica/Kijev	1035. hdf. kórház temetője, Pucsa-Vodica/Kijev, 21/24. parcella/sír
Oszlányi	Károly	Sándor	1907	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	3. gy.ho., 3. vagy III. zlj., 8. szd.	Nagykanizsa	1945.03.01.	1945.08.28.	212/5. hdf. táb., Szegezsa	212/5. hdf. táb. temetője, Szegezsa, 1. parcella, 3. sír
Sípos	Imre	Károly	1911	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	9. hv.dd. (ho.), 25. gy.e., I. zlj., 1. szd.	Aranyosponor	1944.10.02.	1945.07.04.	130. hdf. táb., Asa	130. hdf. táb. temetője, Asa, 4. parcella, 4. sír
Turzó	József	József	1911	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	25. gy.e., 3. e., 2. szd.	Budapest	1944.11.04.	1945.02.24.	62/7. hdf. táb., Kijev	62/7. hdf. táb. temetője, Kijev
Varga	Lajos	Ferenc	1914	Kiszarja	Kiszarja	honvéd	25. hds., 1. e., hír.szd.	Csehszlovákia	1945.05.10.	1946.02.03.	263. hdf. táb., Orlov	263. hdf. táb. temetője, Orlov, 3/25. parcella/sír

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Ádám	Imre	Ferenc	1921	Konyár	Konyár	tizedes	VI. hdt., 17. gy.ho., 11. gy.e., III. zlj., 3. szd.	Otinija	1944.07.13.	1945.03.09.	126. hdf. táb., Nyikolajevszk	126. hdf. táb. temetője, Nyikolajevszk
Bodnár	Ferenc	Sándor	1909	Konyár	Debrecen	őrvezető	I. zlj., 1. szd.	Kondoros	1944.10.08.	1945.04.14.	356. hdf. táb., Taganrog	356. hdf. táb. temetője, Taganrog, 11. parcella, 76. sír
Fekete	Zsigmond	Imre	1923	Konyár	Konyár	honvéd	25. (hgyv.)zlj., 1. szd.	Pénteksúr	1945.04.28.	1946.06.03.	361. hdf. táb., Volga melléki terület, 5770. hdf. kórház, Urjupinszk	5770. hdf. kórház temetője, Urjupinszk, 11. parcella, 2. sír
Gál	Imre	Imre	1922	Konyár	Konyár	őrvezető	16. ho., 11. e., II. zlj., gpu.szd.	Gyepesfalu	1944.10.06.	1945.02.17.	126. hdf. táb., Nyikolajevszk	126. hdf. táb. temetője, Nyikolajevszk
Kabai	József	József	1922	Konyár	Konyár	honvéd	6. ho., 11. gy.e., II. zlj., 5. szd.	Ungvár	1944.10.27.	1946.09.25.	144/7. hdf. táb., Kagyijevka, 36. hdf. táb., Máramarossziget, 2984. hdf. kórház, Foksány	2984. hdf. kórház temetője, Foksány
Kovács	Antal	Antal	1918	Konyár	Konyár	honvéd	2. ho., 16. gy.e.	Dámóc	1944.11.01.	1945.07.09.	256. hdf. táb., Kraszniy Lucs	256/13. hdf. táb. temetője, Kraszniy Lucs, 1. parcella, 15. sír
Magyar	Lajos	Lajos	1908	Konyár	Konyár	honvéd	20. gy.ho., 23. gy.e., I. zlj., 3. gy.szd.	Beregvár	1944.08.24.	1944.10.26.	280/12. hdf. táb., Avgjejevka	280. hdf. táb. temetője, Donyec-medence
Oravecz	János	János	1900	Konyár	Tarhos	honvéd	VI. hdt. 19. vagy 119. szállítózlj., 3. szd.	Magyarország	1944.11.20.	1945.08.11.	144/1. hdf. táb., 5929. hdf. kórház, Kagyijevka	5929. hdf. kórház temetője, Kagyijevka, 2/17. parcella/sír
Tógyi	Károly	János	1909	Konyár	Konyár	honvéd	6. debreceni lgv.tü.oszt.	Feldbach	1945.05.10.	1945.11.01.	176. hdf. táb., Foksány, 101. hdf. táb., Vjatka	101/16. hdf. táb. temetője, Vjatka, 1. parcella, 17. sír
Tóth	Károly	András	1914	Konyár	Konyár	őrvezető	19. e., II. zlj., 2. gpi.szd.	Bodrog	1944.12.02.	1945.03.06.	183. hdf. táb., Boriszov	183. hdf. táb. temetője, Boriszov, 3. parcella, 23. sír
Balogh	Sándor	Sándor	1922	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	101. tü.dd.	Szenhubert	1945.03.31.	1945.12.05.	238. hdf. táb., 3631. hdf. kórház, Szaratov	3631. hdf. kórház temetője, Szaratov, 13. parcella, 9. sír
Bárány	György	György	1921	Pocsaj	Pocsaj	honvéd		Szlovákia	1945.04.04.	1946.07.14.	232. hdf. táb., 5998. hdf. kórház, Sztrij	5998. hdf. kórház temetője, Sztrij, 12/24. parcella/sír

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Farkas	Ferenc	Lajos	1910	Pocsaj	Pocsaj	honvéd				1945.02.05.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Fridman	Miklós		1915	Pocsaj		honvéd				1943.03.06.	62. hdf. táb., Voronyezs	
György	János	Péter	1894	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	6. gy.e., II. zlj.	Akasztó	1944.11.01.	1945.01.23.	176. hdf. táb., Foksány, 108/6. hdf. táb., Beketovo	108/6. hdf. táb. temetője, Beketovo, 1. parcella, 42. sír
Hausz	János	István	1920	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	21. tü. oszt.	Pusztapó	1944.12.03.	1945.04.28.	299/4. hdf. táb., Zalatoje Polje	299/4. hdf. táb. temetője, Zalatoje Polje
Kiss	Sándor	József	1920	Pocsaj	Bihar	őrvezető	3. e., III. zlj.	Csákvár	1944.	1946.11.13.	239. hdf. táb., 1552. hdf. kórház, Kirovabad-Hanlar	1552. hdf. kórház temetője, Kirovabad-Hanlar, 26/17. parcella/sír
Pelei	László	János	1922	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	9. hv.dd. (ho.), 34. hv.zlj., kp.sz.d.	Nagykolcs	1944.10.21.	1945.03.21.	110. hdf. táb., Korosztyeny	városi temető, Korosztyeny
Rác	Viktor	Mihály	1921	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	6. táb.pótho., 11. e., 2. szd.	Gyorok	1944.09.19.	1945.04.23.	223/21. hdf. táb., Kirovabad-Hanlar	223/21. hdf. táb. temetője, Kirovabad-Hanlar
Román	Sándor	Sándor	1912	Pocsaj	Pocsaj	honvéd	6. ho., 11. gy., II. zlj., 6. szd.	Nagyvárad	1944.07.28.	1945.07.08.	245. hdf. táb., Krasznouralszk	245/3. hdf. táb. temetője, Krasznouralszk, 19/3. parcella/sír
Simon	Imre	Imre	1908	Pocsaj		honvéd				1945.01.20.	1691. hdf. kórház, Volszk	1691. hdf. kórház temetője, Volszk, 15. sír
Vas	István	Sándor	1920	Pocsaj	Pocsaj				1945.01.01.	1946.01.25.	1501. óa. mu.zlj., Zaporozsje	1501. óa. mu.zlj. temetője, Zaporozsje, 2/149. parcella/sír
Gál	Antal	Lajos	1918	Sáránd	Berettyóújfalu	honvéd	7. ho., 10. gy.e. vagy 7. ho., 10. (szé.)hőr.zlj.	Tiszafüred	1944.11.12.	1945.02.24.	84. hdf. táb., Aszbeszt	84/8. hdf. táb. temetője, Aszbeszt, 1. parcella, 15. sír
Lovassy	Imre	Lajos	1920	Sáránd	Sáránd	tizedes	11. ho., 1. e., I. zlj., 1. szd.	Buda	1945.02.10.	1946.08.13.	59/19/19. hdf. táb., Uvarovó, 2664. hdf. kórház, Szerpukov/Ljublino	19. hdf. táb. temetője

Családnév	Keresztnév	Apai keresztnév	Születési év	Születési hely	Lakhely	Rendfokozat	Alakulat	Fogságba esés helye	Fogságba esés időpontja	Halál időpontja	Fogva tartás helye	Temetés helye
Nagy	Viktor		1910	Sáránd	Mikepércs	honvéd	11. gy.e., I. zlj., 1. szd.	Szolyva	1944.10.30.	1945.02.01.	182/11. hdf. táb., Sahti	182. hdf. táb. temetője, 20. bányá, Gukovo/Sahti
Nagy	Károly	Károly	1921	Sáránd	Sáránd	honvéd	11. gy.e., II. zlj., hír.sz.d.	Szabolcs	1944.10.04.	1945.02.03.	182. hdf. táb., Sahti	182. hdf. táb. temetője, Sahti
Tót	Imre		1915	Sáránd		honvéd				1943.03.03.	81. hdf. táb., Hrenovoje	81. hdf. táb. temetője, Hrenovoje
Vass	András	András	1920	Sáránd	Etéd			Szolnok	1944.11.07.	1945.03.24.	110. hdf. táb., Korosztyeny	110. hdf. táb. temetője, Korosztyeny
Tépe	Nagyközség – nincs adat!											

2. táblázat. A Berettyóújfalui és a Derecskei járásban született katonák veszteségi nyilvántartása
(Forrás: HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Veszteségi kartonok)

Név	Azonossági szám	Rendfokozat	Csapattest	Állománytest	Születési idő	Születési hely	Megye/ország	Anyja neve	Veszteség	Veszteség ideje	Veszteség helye
Berettyóújfalui járás											
Dobi András	353,140,113	tart. szakaszvezető	23. k.ho.lgv.gá.ü.		1914	Berettyóújfalu		Mezei Julia	Hadifogságba jutott	1943.01.08.	Kondenzowo
Imre István	353,000,021	honvéd	16. gy.ho.táb.őrszd.	47. bev.közp.	1900.06.08.	Berettyóújfalu	Bihar	Szathmári Zsuzsanna	Eltűnt	1944.11.24.	Battyán
Papp István	353,210,205	tizedes	10/II. zlj.	II. gp.szd.	1921.09.07.	Berettyóújfalu	Bihar	Imre Zsuzsanna	Eltűnt	1944.11.07.	Zemplénagárd
Pozsár Mihály	353,170,081	tart. tizedes	4. gk.löv.zlj.		1917	Berettyóújfalu	Bihar	Békési Margit	Eltűnt	1944.10.10.	Bánffihunyad
Szántó István					1919.10.13.	Berettyóújfalu		Nagy Eszter	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.10.15.	
Török János	353,200,108	őrv.	47/II. zlj.	25/II. zlj.	1920.09.17.	Berettyóújfalu	Bihar	Olasz Róza	Hadifogságba jutott	1944.04.01.	Klubowce
Sipusz Ernő			20. von.oszt.		1907	Bakonszeg	Bihar	Foda Borbála	Beteg	1943.01.26.	
Kiss F. Károly	354,080,081	tart. zászlós	40/II. zlj.	10/II. zlj.	1908.06.17.	Csökmő	Bihar	Angyal Ágnes	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.02.15.	
A. Nagy Gyula		honvéd	10.II. zlj.		1914.11.24.	Csökmő		Fülöp Julianna	Hadifogságba jutott	1944.11.03.	Zemplénagárd
Patai Sándor					1906.12.11.	Csökmő		Pálfi Margit	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.11.15.	

Név	Azonossági szám	Rendfokozat	Csapattest	Állománytest	Születési idő	Születési hely	Megye/ország	Anyja neve	Veszteség	Veszteség ideje	Veszteség helye
Piros Emil					1909.12.18.	Csökmő		Nagy Erzsébet	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.08.15.	
Piros Emil vitéz		tart. őrvezető	25/I. zlj.np.szak.	10/II. zlj.	1909.12.18.	Csökmő	Bihar	Nagy Erzsébet	Hadifogságba jutott	1945.02.11.	Alsótekeres puszta
Vincze Bálint					1916.06.18.	Csökmő		Kádár Zsuzsanna	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.04.15.	
Angyal Dániel		honvéd	10/II. zlj.		1922.07.07.	Darvas		Balogh Sára	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1946.06. hó	Krasna Ural
Nagy Gyula		őrvezető	10.II. zlj.	5. szd.	1914.08.14.	Darvas		Veres Ilona	Eltűnt	1944.11.12.	Révleányvár
Balogh József		honvéd	40. gy.e.	10/I. zlj.	1915	Furta	Bihar	Balogh Julianna	Megsebesült	1942.06.02.	Isinesjerski?
Gál Imre		honvéd	5. gk.löv.zlj.		1913.10.02.	Furta	Bihar	Veress Teréz	Eltűnt	1941.09.05.	Saporoshoje
Nagy Imre	356,100,069	honvéd	13.II. zlj.		1910.08.18.	Furta		Hegymegi Eszter	Eltűnt	1944.09.13.	Vládháza
Veress Gyula	356,190,071	honvéd	47/II. zlj.	25/II. zlj.	1919.10.02.	Furta	Bihar	Fülöp Mária	Hadifogságba jutott	1944.04.01.	Klubowcze
Király József	357,190,020	honvéd	16. gy.ho.hir.zlj.	VI. hir.zlj.	1919.08.04.	Gáborján	Bihar	Bedó Róza	Orosz hadműveleti területen tűnt el	1944.07.29.	
Nagy Imre Á.	357,050,004	tart. cső. szakaszvez.	16. gy.ho.táb.őr.szd.		1905.02.20.	Gáborján		K. Petó Margit	Eltűnt	1944.06.24.	Battyán
Nagy Mihály N.					1910.09.30.	Gáborján			Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.12.15.	

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Név	Azonossági szám	Rendfokozat	Csapattest	Állománytest	Születési idő	Születési hely	Megye/ország	Anyja neve	Veszteség	Veszteség ideje	Veszteség helye
Nagy Sándor	357,140,065	honvéd	19/II. zlj.		1914.11.30.	Gáborján		Papp Róza	Eltűnt	1944.11.25.	Ágcsernyő
Schiff Andor	357,030,061	kiseg.mu.szolg.	106/4. táb.mu.szd.	51. bev.közp.	1906.12.23.	Gáborján	Bihar	Fohn Eszter	Eltűnt	1943. I.–II.	Orosz hdm.terület
Vozár Dávid	357,070,011	honvéd	16. gy.ho.táb.ór.szd.	47. bev.közp.	1907.02.12.	Gáborján	Bihar	Bartha Piroska	Eltűnt	1944.11.24.	Battyán
Lázár Miklós		kiseg.mu.szolg.	VI. kmsz.zlj.		1919.07.25.	Szentpéterszeg	Bihar	Sternberg Regina	Eltűnt	1943. I.	Iloskoje
Boros Lajos					1910.11.02.	Váncsod		Badó Ágnes	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.10.15.	
Farkas Mór		kmsz.			1916	Zsáka		Ungár Gizella	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1943.01.16.	
Z. Szántó Kálmán	362,180,059	c.örv.	IX. hír.zlj.		1918.11.11.	Zsáka	Bihar	Técs Eszter	Eltűnt	1944.10.20.	Nagykálló
Stummer Pál	354,170,042	honvéd	21. székely.ho.zlj.		1917.01.06.	Újiráz	Bihar		Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.01.18.	Archangelszk
Derecskei járás											
Arany Imre		honvéd	6. lgv.tü.o.		1913.06.21.	Derecske		Porkoláb Julia	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1946.05.29.	Sestroy
Balogh István		honvéd		20. rotü.o.2.üteg	1907.07.20.	Derecske	Kolozs	Rác Erzsébet	Megsebesült	1945.02.16.	Balatonakarattya
Basch Miksa		kiseg.mu.szolg.	104/6. táb.mu.szd.	VI. közp.mu.zlj.	1901.12.13.	Derecske	Bihar	Citrom Róza	Eltűnt	1943.01.17.	Oszinofka

Név	Azonossági szám	Rendfokozat	Csapattest	Állománytest	Születési idő	Születési hely	Megye/ország	Anyja neve	Veszteség	Veszteség ideje	Veszteség helye
Dávid István	389,960,281	honvéd	16/8. ko.oszl.	VI. fog.von.oszt.	1896.11.10.	Derecske		Sándor Zsófia	Eltűnt	1944.07.27.	Rosulna
Iklódi István					1907.08.22.	Derecske	Hajdu	Szücs Rozália	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1949.04.25.	
Kaszás Sándor			11. gy.e.		1915.07.08.	Derecske		Kovács Teréz	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.03.15.	Navisambor/ Lengyel
Kiss Imre	389,080,293	honvéd	11. hajdu ezred		1908.10.29.	Derecske		Csizmadia Rozália	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.03.29.	Nikoláj/Szovjetunió
Kovács András		szakaszvezető	41. gy.e.		1918	Derecske		Baradovics Ágnes	Sérült		
Kovács János	389,160,077	honvéd	11/II. zlj.	14/I. zlj.	1916.11.18.	Derecske		Veres Margit	Eltűnt	1943.01.14.	Storoshewoje
Porkoláb József	389,130,107	tart. honvéd	1/1. pc.u.szd.	1. pc.u.zlj.	1913.05.12.	Derecske	Bihar	Katona Margit	Eltűnt	1944.10.08.	Mezőtúr
Szabó Lajos		szkv.	11. gy.zlj.	11.II. zlj.	1915.01.29.	Derecske	Bihar	Johó Julianna	Hadifogságba jutott	1944.07.28.	
Nagy Albert					1906.04.03.	Esztár		Nagy Eszter	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.10.15.	
Csorvási Lajos					1906.06.25.	Hajdúbagos		Engi Julianna	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.04.15.	
Egri József		honvéd		VI. kmsz.zlj.	1905.03.19.	Hajdúbagos		Gyöngyösi Zsófia	Eltűnt	1945.01.29.	Kiskustyán puszta
László József	391,190,035	honvéd	11/I. zlj.		1919.09.30.	Hajdúbagos		Nagy Margit	Megsebesült	1944.04.30.	Targowicza

Hadifoglyok a Szovjetunióban

Név	Azonossági szám	Rendfokozat	Csapattest	Állománytest	Születési idő	Születési hely	Megye/ország	Anyja neve	Veszteség	Veszteség ideje	Veszteség helye
Egeresi Gyula					1912.06.21.	Kismarja		Szabó Eszter	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.12.15.	
Nagy Lajos	392,220,006	honvéd	X. szé.gk.u.zlj.		1922.01.08.	Kismarja		Kiss Julianna	Eltűnt	1944.12.07.	Rácszentpéter
Oszlányi Károly					1907.07.28.	Kismarja		Szabó Julianna	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1945.09.28.	
Varga Lajos					1914.08.09.	Kismarja		Buzgó Julianna	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1946.02.23.	Orel, Szovjetunió
Ádon Imre		honv.c.őrv.	11/III. zlj.		1921	Konyár	Bihar	Nagy Julianna	Eltűnt	1944.07.13.	Lupejkovi erdőben
Tóth Károly					1914.12.07.	Konyár		Tikász Julianna	Meghalt (holtta nyilvánítás)	1944.10.15.	
Fridman Miklós		kmsz.	104/6. táb.mu.szd.	VI. kmsz.zlj.	1915.09.16.	Pocsaj	Bihar	Ölbaum Karola	Eltűnt	1943.01.16.	Osztrogorzsk
Kiss Sándor	395,140,025	tizedes	VI/3. u.szd.	VI. ö.u.zlj.	1914	Pocsaj	Bihar	Benál Zsófia	Hadifogságba jutott	1944.12.14.	Szögliget

Szabadi István

**Oborni Teréz: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551).
Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest, 2017. 355.**

Az öregedő Bethlen Miklós 1704-ben híres röpiratában (*Olajágot viselő Noé galambja...*) így ír a koraújkori Erdély sorskérdéséről, még mindig az önálló erdélyi államiság mellett érvelve: „Több háromszáz esztendejénél, mióta Magyarországon, Magyarország felett a napkeleti és napnyugoti impériumok között fegyverkezés vagyon, de mégis a dolog el nem igazodott; ég mint a Mózes csipkebokra, de meg nem emésztethetik; sem napkelet egészen el nem foglalhatta, sem napnyugot egészen meg nem tarthatta. Valaki ezért az históriákban bölcs vagy, lásd meg a két impériumok között az Istennek határt vető ujjait, és nézd mintegy tükörben, Magyarországon és Erdélyben. Hosszas háborúk után nem ok nélkül adta a régiek bölcsessége török pártfogása alá Erdélyt, hanem mivel látták, hogy másként nem oltalmazhatják életét, látták, hogy ez magyar nemzetnek elosztása olyan volna, mint egy a két birodalom köziben Istentől önnön magától épített torony, hogy mind a két birodalmat és a magyar nemzetet szabadságában, mellyel a maga király alatt soha jól élni nem tudott, a kettőnek egymás közt való ellenkezési között zabolában tartaná. És úgy az egész keresztyénségnek, kiváltképen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne bírhasssa”.

Ennek a politikának a megszületése Fráter Györgyhez köthető, akiről már több monográfia és tanulmány látott napvilágot. A 19. század második felében biográfiát írt róla Horváth Mihály, Barabás Sámuel és Ognieslav Utiesenovic, modern életrajz mégsem született Oborni Teréz most ismertett munkájáig. Ez akkor is igaz, ha számos tanulmány áll a kutatók és érdeklődők rendelkezésére a Barát életútjáról és megítéléséről (ld. erről Kanász Viktor remek összefoglalását: *Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban*. Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Budapest–Róma, 2017. 173–185.).

Legutóbb tehát a Bethlen Miklós által említett „históriákban bölcsék” közül Oborni Teréz, az MTA BTK Történettudományi Intézetének főmunkatársa, a Kora újkori témacsoport vezetője vállalkozott a politikus portréjának megrajzolására. Tudni kell, hogy ugyanő már korábban is jelentős résztanulmányokat tett le az asztalra e témában, például Fráter György kincstartóságáról a *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. című könyvben (Pécs, 1997. 61–76.), a *Rubicon* című folyóiratban (1999. 10. sz. 21–25.), a *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből* című kiadványban (Budapest, 1999. 63–66.) vagy a *Szürke eminenciások a magyar történelemben* című kötetben (Budapest, 2003. 50–53.).

Alapvetően zseniális államférfinak és karizmatikus embernek tartotta és tartja a Barátot, akinek a Bethlen által megfogalmazott cél, Erdély állammá szervezése érdekébe állított kiismerhetetlen gondolkodásától, politikai húzásaitól a kortársak is már-már „eszüket vesztették” (Castaldo).

Az Oborni Teréz által elének adott, igen olvasmányos, izgalmas pályakép igyekszik bemutatni azt is, hogy mely okok, indítékok vezették Fráter Györgyöt döntéseiben és cse-

lekedeteiben. A gyermekként Corvin János udvarában, majd Szapolyai János anyjánál kisebb, néha alantas feladatokkal szolgáló, de tehetséges, horvát-olasz származású ifjú, majd pálos szerzetes, Szapolyai udvarában szédületes karriert futott be és a legbefolyásosabb politikussá vált. 1528-as találkozásuk után számos tiszteletet töltött be a király mellett, ezek közül a legfontosabb az 1534-ben reá bízott kincstartóság lett, amely elsősorban az adók behajtását jelentette, és komoly szervezőkészséget, logisztikai képességet igényelt, lényegében az ő munkája biztosította a királyi udvar katonai és kormányzati kiadásait. Mindegyik királyi tanácsadóként, a többi tanácsúr fölé emelkedve, már a Szapolyai országrészét Ferdinándnak átadó 1538-as váradi béke létrejöttében is döntő szerepe volt, ugyanígy a békepontok későbbi be nem tartásában, a keleti magyar királyságnak Ferdinándtól török segítséggel való megvédelmezésében. Az 1541 és 1551 közötti évtizedben Erdély, a Temesköz és a Partium lényegében az ő kincstartói, főbírói és királyi helytartói irányítása alatt állott, a külügyek is az ő kezében voltak. Mindeközben gyakran hangsúlyozta, hogy őt magát, mint szerzetest, soha nem motiválta a hatalomvágy, a kapzsiság, és valóban, életmódja rendkívül aszketikus volt, szemben a világi örömeiket igen kedvelő Izabella királyné életvitelével, kettejük viszonya az említett évtizedben folytonosan romlott.

Oborni Teréz szerint György barát politikájának egyetlen célja Buda eleste után az országegyesítés volt, illetve a török kiűzése. Törekvései 1549-re vezettek részben sikerre, az ekkor létrejött nyírbátori szerződésnek köszönhetően az ország két magyar fele legalább egyesült 1551-ben. Hamar kiderült ugyanakkor, hogy a nyugati magyar királyság ereje kevés lesz a keleti országrész megtartására. Ezért Fráter György ismét a törökök felé kezdett közeledni, bizonygatni próbálván, hogy a Habsburg jelenlét Erdélyben nem befolyásolja, nem veszélyezteti a törökök által kialakított hatalmi berendezkedést. A reá anynyira jellemző kiszámíthatatlan, manipulatív, félrevezető és színlelő politikai lépései minden partnerét ellene fordították, úgy tűnhetett ekkoriban, hogy mindenki harcolt mindenki ellen. A bizonytalan helyzetben Habsburg Ferdinánd zsoldosai az uralkodó felhatalmazását bírva, Castaldo generális közvetlen parancsára az 1551. december 16-ról 17-re virradó éjszakán meggyilkolják a Barátot. A merénylet óriási felháborodást váltott ki Európa-szerte, a pápa apostoli szentszéki vizsgálatot indított, melynek végén, 1555-ben felmentették Ferdinándot a „gyilkosságra való felbujtás” vádjától, ugyanakkor nem bizonyosodott be, hogy Fráter György együttműködött volna a törökkel.

A monográfia szerzője kiemeli, hogy noha számos ellensége és gyűlölője volt életében, halála után egyre pozitívabb megítélést kapott emlékezete mind a kortárs, mind a közvetlen őt követő történetírásban. Egy reálpolitikus és egy álmodozó vonásai keverednek portréján, akiről Forgách Ferenc néhány évtized múlva immár azt írja, hogy „az emberek már – visszaemlékezve a hatalmas tettekre – Györgynek a kiválóságát bámulták, s vágytak utána, s minden helyen, minden társaságban, minden emberi gyülekezésben emlegették Györgyöt ... ha ma élne, mindnyájunk nagy veszedelmében bizonyára nem késnék, hanem fellobbanna vitézsége, s a fenyegetett hazának segítségére sietne”. Ezzel az idézettel zárja Oborni Teréz az „ördögös Barátról” írott kiváló munkáját, melyet a további kutatók és érdeklődők számára is hasznos forrás- és irodalomjegyzék egészít ki.

Nagy Bettina

**„Várad Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában
Tanulmányok Biharország történetéről 2.**

(Szerk.: Oborni Teréz, Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2015. 115.)

„Nagyvárad az évszázadok során örökre beírta magát a magyarság történetébe.” A Nagyváradon megrendezett történelmi konferencia idejére megjelent tanulmánykötet kezdő sorai már sokat ígérően utalnak arra, hogy a tanulmányok szerzői Biharország történetét kívánják egy-egy előadás/tanulmány erejéig feldolgozni, és ezt a célt volt hivatott megvalósítani a 2015-ben napvilágott látott tanulmánykötet. Nagyvárad már a középkorban kiemelkedett a térség települései közül, egyházkormányzati, kulturális központként is jelentős szerepet töltött be. Az olvasónak a Partium fővárosaként és a nagy horderejű váradi békekötésről is eszébe juthat a város. A kötetben Oborni Teréz, Gálfi Emőke, Bogdándi Zsolt, Mátyás-Rausch Petra, Jeney-Tóth Annamária és Sudár Balázs tanulmányai kaptak helyet. 2017-ben román nyelven is megjelent a tanulmánykötet.

Oborni Teréz az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, egyben a kötet szerkesztője is. Ő fogalmazta meg a kötet bevezetőjében gondolatait Nagyvárad fejedelemségkori történetéről, mely szerint: Nagyvárad ekkortáiban Bihar vármegye fontos központja és az Erdély felé vezető utak védőbástyája. 1526-ot követően az országnak két uralkodója volt: a keletre eső részeket Szapolyai János, a nyugati részeket pedig Habsburg I. Ferdinánd király birtokolta, létre is jött egy ún. demarkációs vonal. A két uralkodónak az ország teljes birtoklása volt a célja, a folyamatban azonban a váradi béke kiemelkedően fontos csomópont, a későbbiekben pedig hivatkozási alap lett. A bevezető tanulmány áttekinti a békekötés fontos momentumait és előzményeit, illetve a megállapodás történelmi fontosságát. A bihari régióknak egyre fontosabb szerepe lett, de ellentétkezéshez vezetett a kialakuló fejedelemség számára. Először a János Zsigmond és I. Miksa között született speyeri szerződés határozott Bihar és Várad sorsáról, aminek értelmében az erdélyi államhoz került. A szerző ismerteti a váradi kapitányi tisztség jelentőségét is, Báthory István és fivére, Kristóf is betöltötte a tisztséget. Emellett a 17. században folyamatos harc folyt Várad hovatartozását illetően, amely tulajdonképpen az 1660-ban zajló ostrommal dőlt el. Várad védői Balogh Máté vezetésével adták fel a várat. Az ostrom után a várral együtt veszett el a Partium Erdély számára, és lett az Oszmán Birodalom része, amire később majd a tanulmányok során kitérek még. A szerző bemutatja I. János király diplomáciai kapcsolatait, pártfogóit és támogatóit egyaránt.

Gálfi Emőke tanulmánya Izabella királyné várospolitikájának bemutatására tesz kísérletet. A tanulmányban két szakaszra tagolta várospolitikáját: az első szakasz 1542–1551 között zajlott, ezen időszak intézkedései kevésbé ismeretesek, a második szakasz 1556–1559 közé tehető, ahol az intézkedéseinek nagy számával találkozhatunk. A tanulmány fő célja bemutatni Nagyvárad és Gyulafehérvár sorsát. Gyulafehérvár a vár körül alakult ki, fele-fele arányban birtokolta a püspök és a káptalan. A püspöki városrész Izabella királynéhoz Statileo János halálát követően került. A város kiváltságai és jogai feltehetőleg gazdasági jellegűek lehettek. Gazdasági jellegű kiváltságai közé tartozott a vásártartási jog. Két sokadalmat rendeztek, amelyhez püspöki engedély volt szükséges. Egyházi jellegű kiváltságokról keveset írnak a források, azonban azt tudni lehet, hogy nem rendelkeztek

a szabad plébánosválasztás jogával. A város statútumai is ebben az időszakban keletkezettek. A másik püspöki székhely Várad volt, ami sok tekintetben különbözött Gyulafehérvártól. Várad az egyik legnagyobb kereskedelmi centrum volt, hiszen Magyarország piackörzeteinek középpontjában feküdt, ezért az egyik legjelentősebb árucserközpontként működött. A város lakói hűek maradtak I. Ferdinándhoz és nem tértek át a királyné hűségére. A források szerint Varkocs Tamás el is foglalta a várat, felgyújtatta és egyházait leromboltatta, ám ez téves felvetésnek bizonyult, mint Gálfi Emőke rámutatott az 1558-ban kelt ítéletével alapján, hogy az ostrom során Zaberminus püspök hívei gyűjtötták fel a várost és a várat a királynéhoz hűek vették be. Gálfi Emőke igazat ad tehát az ítéletlélben szereplő tényeknek, miszerint Várad addig nem számított szabad királyi városnak, amíg régi pecsétjét használta. A váradi városrészek végül 1557-ben egyesültek. Váradot a tanulmány szerzője az ország kapujának tekinti, Gyulafehérvárt pedig a fejedelmek székhelyeként az udvari reprezentáció központjaként értelmezi.

Bogdándi Zsolt tanulmányában a szekularizáció utáni időszakban kívánja bemutatni a váradi hiteleshelyek működését. A tanulmány kitér a Váradon működő székeskáptalan mellett a váradelőhegyi prépostság és társaskáptalan hiteleshelyi működésére. Minden bizonnyal elmondható, hogy egyszerre két hiteleshely működött a városban. A tanulmány utal a székeskáptalanban történő tevékenységekre, melyek feltehetőleg Szent László királyhoz kapcsolhatók. A székeskáptalanhoz fűződő első kiadványt az 1250-ben keletkezett pecsétes oklevélhez köti a szerző. A váradelőhegyi társaskáptalan létrejötté Kálmán-csehi Domonkos váradi püspök nevéhez fűződik, aki létrehozta a hiteleshelyi tevékenység megerősítésére, hiszen a társaskáptalan létrehozásának legfőbb célja az volt, hogy megakadályozza az esetleges konkurens hiteleshelyek létrejöttét. Mind a két hiteleshely megfelelően működött 1556 és 1566 között is, ekkor a káptalanok látták el a feladatot a Partium egészére nézve, illetve ezek a bevételek szükségesek is voltak az intézmény és a /requisitorok/ levélkeresők eltartására is. Felsorol a szerző jó néhány esetet is, így például Toldi Miklós és a Telegdi család pereit, és ennek kapcsán okleveleit említjük csak, ez utóbbinál a család két különböző felekezetű ágának osztályáról van szó. A tanulmány szerzője szerint a hiteleshelyek átszervezése a szekularizáció utáni időszakban a leggyöngyösebben Váradon mehetett végbe, sőt ide kerülhetett a budai királyi levéltár iratanyaga is. A káptalan anyaga 1660-ban török kézre került, ami egyben azt jelentette, hogy a magyar írott örökséget hatalmas veszteség érte az iratpusztulással, amire külön felhívta a figyelmet Bogdándi Zsolt.

A belényesi uradalom és a helyi bányászat helyét vizsgálta a fejedelemség gazdasági kormányzatában Mátyás-Rausch Petra. Arra tett kísérletet, hogy bemutassa a Bihar vármegyei ércbányászatot, különös tekintettel a belényesi uradalomra. A tanulmányban a szerző az Udvari Kamara részére készült kamarai jelentéseket, valamint a Fejedelemség területén keletkezett forrásokat egyaránt felhasznált. A belényesi uradalom a váradi püspök, Lodomér birtokában volt, aki bányászati jogot szerzett. Belényes ezt követően a püspöki uradalom központja lett, 1451-ben pedig kiváltsághoz jutott. Vas, réz, arany és ezüst bányászatáról beszélhetünk az évszázadok folyamán, melyek közül az itt bányászott réz finomsága a leginkább kiemelendő. Táblázat formájában közli a belényesi официálisok névsorát 1571 és 1613 közötti időszakban, emellett helyet kapott ugyancsak a belényesi uradalomhoz és kastélyhoz tartozó birtokok és falvak listája is ugyanezen időszakot illetően. Az официálisok névsorából kitűnik, hogy három személy tevékenysége még nem teljesen bizonyított. Ami az uradalomhoz tartozó birtokokat illeti: 33 birtok tartozott az

uradalomhoz, 19 a fejedelmi kastélyhoz. Részletes leírás található a belényesi uradalom fejlődéséről, de a mezővárosi funkcióinak elemzése is helyet kapott. A háború utáni időszakban viszont elszegényedett a térség, így évente csak 50 forintot kellett befizetnie. A 17. század első éveiben súlyos problémák jellemzik a bányászatot, hiszen nem volt meg a megfelelően szakképzett munkaerő és a szakigazgatási szerv hiánya is nagy problémát okozott. Báthory Zsigmond eladományozta az uradalom szinte egészét, ugyanakkor a 17. században még mindig vonzó célpontként szerepelt a környező országok bányászati szakemberei számára, hiszen Honorius von Thonhausen báró több belényesi vas- és rézbányát is bérebevett 1608-ban. A szövegből kiderül, hogy Honorius von Thonhausen a bányák prefektusaként két házat, egy házhelyet és egy nemesi kúriát is kapott Báthory Gábertől. A tanulmány utolsó soraiból tudjuk, hogy a térség gazdasági helyzete javulni látszott annak ellenére, hogy a korszak politikai helyzete korántsem segítette elő a fejlődést.

A következő fejezet Jeney-Tóth Annamária tollából származik, aki az ifjú Rákóczy György váradi udvartartásának kezdeteiről ír. Rákóczy György 1640. augusztus 14-én kapta meg a váradi főkapitányi tisztséget, amely fontos fordulópontot jelentett az Erdélyi Fejedelemség tekintetében, hiszen a fejedelem elsőszülött fia tölti be immár ezt. A váradi főkapitányi cím tulajdonképpen már előkészítette az utat a fejedelmi székhez. A tanulmány részletes definícióját adja az udvarnak és az udvartartásnak, és ezek historiográfiáját is bemutatja. A tanulmány pontos választ kíván adni arra a kérdésre, hogy hogyan nézhetett ki a fejedelem és abban fia udvara a 1630-as években. Rákóczy György 1638-ban már önálló udvartartással rendelkezett, ajtónálló, étékfogó, komornyik, főember szolgák és hat kocsis is az udvarához tartozott, az udvarának a létszáma meghaladta a 100 főt. Az udvari előkelők közé tartozott a hoptester, lovászmester, a kamarás és a kapitány. A familiárisok, vagy más néven „uraimék” voltak a főember szolgák és az udvari szolgák, akik az udvar egyik legfontosabb csoportját jelentették. Szolgáltatukért pénzt és terménybeli juttatást kaptak. Az udvari ifjak a familiárisok pótlását biztosították, életüket a hoptester irányította és közülük kerültek ki az étékfogók, udvarlók és a bejárók. Az udvartartás irányítása vonatkozott a mesteremberekre, a muzsikusra, az ajtónállókra, a kenyérfutókra és a konyhamesterre is. Értelmiségként pedig lelkész és orvos is tartozott a fejedelmi udvarhoz. Megkísérli a tanulmány szerzője rekonstruálni, hogy hogyan nézhetett ki 1640-ben az ifjabb Rákóczy György udvara, immár váradi kapitányként, és létrejöhett Rákóczy György önálló udvara, igaz a szervezésből a szülők is kivették a részüket. 1643-ban a megnősült ifjú fejedelem kis családjával megkapja Fogarast, amit Lorántffy Zsuzsanna jelölt ki számukra lakóhelyként. Az udvartartás összege növekedett, és a személyi ügyekbe nem szóltak már bele a szülők. 1646-ban újra Váradon tartózkodott a fejedelmi pár, ahol második gyermekük is megszületett. Az olvasó megismerheti ebből a fejezetből Rákóczy György, a megválasztott fejedelem fényűző udvartartását s kora szellemiségét.

A tanulmánykötet záró akkordját Sudár Balázs tanulmánya jelenti, amelyben a váradi török tartomány életébe nyerhetünk betekintést. A török hódoltság Magyarország keleti részén nem foglalt el területet, hiszen ott Szapolyai János királysága feküdt. Később sem épült ki komoly erődrendszer az Alföldön. A változást a tizenöt éves háború hozta, amikor is 1594-ben Erdély és a vajdaságok kiszakadtak az „Oszmán Birodalom rendszeréből”. Az oszmán vezetés célként tűzte ki Hatvan és Eger elfoglalását, második lépésként pedig Váradot kívánták megszerezni, ám a Szaturdzsi Mehmet vezette csapatok a védők kitartó ellenállásának köszönhetően nem jártak sikerrel 1598-ban. Az oszmánok többször

próbálták megszerezni Erdélyt, mindhiába. Erdély helyzete igazán Bocskai István fejedlemmé választásakor javult, hiszen ekkor az ország újból a törökök vazallusává vált tulajdonképpen, és ez volt érvényes Bethlen és a Rákóczyak idejére is. 1657-ben Rákóczy György lengyelországi hadjárata miatt a helyzet változott, halálát követően pedig Köprülü Mehmed nagyvezér seregeinek új cél kellett, ezt Várad jelentette. A vár végül el is esett, és sajnos a Partium, sőt Erdély egy része is követte az Oszmán Birodalomba való „beolvasásban”, ahogy ez a szerző szerint a defterekből ki is derül. Erdély helyzete csak lassan és nagyon nehezen tudott fejlődni a Habsburg helyőrségek okozta állandó feszültségek miatt. Várad első beglerbége vezír Szinán pasa volt, aki a szultáni őrség vezetőjeként szolgált kezdetben, 1659-ben pedig adanai pasa lett. Szinán pasát Szári Hüszejn követte, aki előkelő családból származott és 1659-ben temesvári pasa lett. Szári Hüszejn pasa a budai vilájet élére került, Gürdzsi Kenánt váltotta, aki pedig Váradot kapta meg.

A váradi török vilájet első öt éve mozgalmasnak tekinthető, és amíg kezdetben a vilájet kiépítése volt a feladat, ezt követően az adózás bevezetésére és az adók beszedésére törekedtek. Igazi fordulópontot a vasvári béke jelentett, amely után egy viszonylag békésebb időszak köszöntött a sokat szenvedett tartományokra.

Ahhoz képest, hogy 1660-ban a Váradra és Bihar megyére vonatkozó levéltári források nagy része elpusztult, a történészek jóvoltából számos eddig hiányos részletről kapunk mind a megye, mind a város történetére vonatkozóan áttekintést, tehát mindenképpen elmondhatjuk, hogy e kötet méltóképpen mutatja be Nagyvárad történelmi szerepét és jelentőségét a 16–17. században.

Husvéth András

**„Volt egyszer egy Monarchia”
2018. június 1., Hajdúnánás
(konferenciabeszámoló)**

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és Hajdúnánás Város Önkormányzata partneri együttműködése nem újkeletű. Ahogyan Szólláth Tibor polgármester köszöntőjében is kifejtette, 2018. június 1-jén már hetedik alkalommal került megrendezésre a város és az egyetem közös tudományos konferenciája, mely a „Város és vidék” rendezvénysorozat újabb állomásaként ez alkalommal a „Volt egyszer egy Monarchia” cím jegyében az egykori Osztrák-Magyar Monarchia történetének különféle aspektusait idézte fel a hallgatóságnak. A minden évben egy-egy központi téma köré szerveződő előadások a magyar vidék történetének különböző nézőpontokból történő vizsgálatát vállalják, a szűkebb térségen mindig túlmutatva.

A rendezvény plenáris előadásában *Barta János* (professor emeritus, DE BTK Történelmi Intézet) a Monarchia mezőgazdasági művelési szintjeit vizsgálta az alpesi típusú tejgazdálkodás és a transzhumáló állattartás között, a 19. század végén és a 20. század elején. Felvázolta a birodalom történeti-földrajzi-kulturális-gazdasági és nemzetiségi sokféleségét, valamint azt a törekvést, mellyel az erős mezőgazdasági népesség jogi egyenlőtlenségét az 1848 utáni törvények igyekeztek orvosolni, a jogszabály végrehajtása azonban a különbségek további erősödéséhez vezetett azért, hogy amíg az örökös tartományok birtokosai jelentős kárpótlást kaptak, így fejleszthették, modernizálhatták gazdaságaikat, addig Magyarországon a részletekben fizetett, elhúzódó kárpótlási rendszer miatt a birtokosok tőke nélkül maradtak, a modernizáció elmaradt. Míg az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati végein a svájci típusú agrárgazdálkodás típusa volt megfigyelhető, addig keleten sokkal ősbibb állattartási forma konzerválódott, a magyar mezőgazdaság pedig valahol a kettő között helyezkedett el. A mezőgazdaság modernizálására törekedtek a korszak kormányzatai, értek is el sikereket, elsősorban a mezőgazdasági oktatás és az állategészségügy területén, tartós fellendülés eléréséhez azonban kevésnek bizonyult a rendelkezésre álló idő.

A Monarchia egyik legsúlyosabb problémakörét, a nemzetiségi ügyet vizsgálta előadásában *Brenner Koloman* (hab. egyetemi docens, ELTE BTK Germanisztikai Intézet), melyben arra a kérdésre kereste a választ, vajon az Osztrák-Magyar Monarchia halálos ítélete, vagy alapvető jellemzője volt-e a nemzetiségi kérdés? Az 1868-as nemzetiségi törvény vizsgálata azonban nem értelmezhető a nemzetiségek 1848-as tapasztalatai, sérelmei nélkül, hiszen a magyar államhoz való lojalitásuk változásainak magva még a forradalom és szabadságharc idején lett elvetve. A kérdés objektív vizsgálatát nehezítő okok között sorolta fel az előadó, hogy a párizsi békék hivatalos eszmévé emelték a Monarchiát megbélyegző „népek börtöne” jelzőt, mely az utódállamok legitimitációjának fontos alapkövét alkotta, Magyarország pedig az elszenvedett területi veszteségek miatt nem tudott tárgyalatosan viszonyulni a kérdéshez. Brenner Koloman szerint az 1868-as nemzetiségi törvény pozitív megítélése csalóka, mert bár a nyugat-európai asszimilációs nyelvpolitikához képest valóban előremutató volt a magyar jogszabály, de mivel a nemzetiségi kérdést csak, mint nyelvhasználati kérdést kezelte, és a kisebbségek nemzeti jellegét tagadta az „egy

politikai nemzet” jegyében, a „behatároltan pluralista modell” már olyan belső feszítő erővé alakult, amely az antant nyomására a birodalmat szétrobbantó erővé tudott válni.

A „boldog békeidők” sok esetben a mai napig látható egyik jellemzőjét ragadta meg előadásában *Pintér Zoltán Árpád* (gimnáziumi tanár, Karcagi Nagykun Református Gimnázium), aki a dualizmus-kori városháza-építészetéről tartott előadást. A korszakra amúgy is jellemző polgárosodás és urbanizációs fejlődés a gazdasági konjunktúra időszakában Magyarországon megfelelési kényszerrel is találkozott. A hatalom a részben reprezentatív célú építészetten keresztül is demonstrálni akarta, hogy képes jólétet, modernizációt, nyugati típusú polgárosodást teremteni az „oszthatatlan és elválaszthatatlan” birodalomban. Emellett a nemesi vármegyék évszázados rendszerének átformálása, a középkori előzményekig visszanyúló kollektív nemesi jogok privilégiumainak lebontásával együtt járó bürokratikus horizontális és vertikális fejlődés is megkövetelte az új épületek, a jellemzően az alföldi szecesszió, vagy a historizáló eklektika jegyében elkészült város- és megyeházák elkészültét, melyek széles köréből a karcagi városháza építéstörténetét ismerhették meg konkrét példaként a jelenlévők.

A konferenciának helyet adó Hajdúnánás dualizmus kori múltjának egy szeletét ismertette *Csiszár Imre* (munkatárs, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport), aki a helyi iparosság fejlődését mutatta be a korszakban. Mivel a város gazdaságát alapvetően a mezőgazdaság határozta meg, az iparosság mindig ehhez kapcsolódott, ennek kiszolgálására épült, ennek változásaitól függött. A korszak sokszorosan tekinthető a helyi iparban jelentős mérföldkőnek, ugyanis a fejlődés ekkor haladta meg a korábbi, háziipari kereteket, a céhes ipar a dualizmus időszakában adta át helyét az ipartársulatoknak, emellett megjelennek az első, modern gyáripari létesítmények is a városban. Míg a kisipart az egyre nagyobb szakosodás, az agrárium igényeitől való fokozatos távolodás, a polgári átalakulást jelző lakossági szolgáltatások iparágainak terjedése jellemzi, a gyáriparban megjelentek az exportra termelő vállalatok is, elég a korszakban virágkorát élő nánási szalmaiparra gondolni. A helyi iparostársadalom bemutatása azonban nem csupán a gazdaságtörténet szempontjából tanulságos. A közösség működésének ismertetése megmutatta, hogy a helyi iparosság tevékenységének szűken vett szakmájukon túli tevékenysége, a város közművelődési életében betöltött szerepe alapján a polgárosodás helyi motorját is képezték a nánási iparosok.

A kiegyezés, bár egy hosszú, békés gazdasági és kulturális fejlődés korszakát nyitotta meg, mind a kortársak, mind pedig az utókor számára vitatott megítélésű történelmi tett volt. A kiegyezés emlékezetéről, az elvtelen önfeladás, vagy reális kompromisszum álláspontjainak vitájáról szólt *Bödök Gergely* (ügyvezető, Clio Intézet) előadása, mely a Kossuth-Deák vita álláspontjainak ismertetésével kezdődött. Míg az Ausztriát önmagát túlélte, haladkló entitásnak látó Kossuth kérdése szerint „*Mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik?*”, addig Deák azt vallotta, hogy a jelen figyelembevétele nélkül a bizonytalan jövőre alapozni a nemzet sorsát hibás döntés lenne. A kiegyezés megítélésének eldöntetlen vitája a Monarchia széthullása után is folytatódott. Szekfű Gyula a magyar közjogi fejlődés tetőpontjaként értékelte 1867-et, melynek lehetőségeit a kor politikai eliteje nem tudta kihasználni, mások, így Móricz Zsigmond, vagy Szabó Dezső azonban a „hazug önállóság narkóziisa”-ként értékelték az eseményt. A második világháború után az elvtelen alku narratívája erősödött fel, amikor a monarchiaellenes, forradalmi hagyomány megtestesítőjét Kossuth személyében vélte felfedezni az akkori rendszer, így a forradalomhoz képest a kiegyezés leértékelődött. Osztozott a kiegyezés bírálatában Bibó István is, aki két félelembe merülő fél szükségszerűen zsákutcába torkolló alkotásának tekintette Deák

Ferenc közjogi művét. A kiegyezést reális kompromisszumként értékelő vélemények csupán az 1950-es évek végétől kaptak hangot.

A történetírói értékítéletek után a nemzetközi kapcsolatok fejezeteinek elemzése következett. *Schrek Katalin* (egyetemi tanársegéd, DE BTK Történelmi Intézet Egyetemes Történelem Tanszék) az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország balkáni partnerségének erősödését, majd felbomlását mutatta be a századforduló éveiben. Bár a két hatalom között a térség számos ellentét forrása volt, 1895 után mégis közeledés indult meg a birodalmak között, melynek során a bécsi és a szentpétervári vezetés a status quo politika hosszú távú alkalmazása mellett foglalt állást, mely kétoldalú megállapodást jelentett, összeurópai konszenzus nélkül. A Monarchia számára Bosznia-Hercegovina annexióját, Oroszország számára a tengerszorosok kérdésének számukra kedvező eldöntését célul kitűző összehangolt diplomácia Bosznia 1908-as, egyoldalúan, egyeztetés nélkül véghezvitt annexiója miatt dőlt össze, és a két birodalom egymástól való távolodása fokozódott.

Pallai László (egyetemi adjunktus, DE BTK Történelmi Intézet) a Monarchia háborúra történő gazdasági-pénzügyi felkészülését vizsgálta. A századforduló után, amikor már készen álltak a haditervek, kiépültek a szövetségi rendszerek, és a közvélemény támogatása is megvolt, a „pénzügyi harckészültség” kiépítésére tettek lépéseket a Monarchia vezetői, megteremtve a háború alatti kivételes pénzügyi rendelkezések jogi alapjait. A lehetséges módoszatok közül Ausztria-Magyarország az inflációt nem növelő adóemelések és különadók bevezetésének eszközét elvetette, és a jegybank szerepének erősítését, valamint a hadikölcsönök eszközét alkalmazták. Mivel legfeljebb 3 hónapos háborúval számoltak, különlegesebb rendelkezéseket, a gazdasági és pénzügyi élet rendjét gyökeresen megváltoztató intézkedéseket nem is terveztek. Az elhúzódó háború, melynek végére a korona értéke felét elveszítette, és a tervezett költségek sokszorosába került, alapjaiban borította fel az optimista terveket.

Mennyiben, és miért tekinthető Herczeg Ferenc *Bizánc* című drámája politikai állásfoglalásnak, a Monarchia bírálatának? Ezt a kérdést tette fel előadásában *Botos Máté* (tanszékvezető egyetemi docens, PPKE BTK Nemzetközi és Politikatudományi Intézet), melyben először az 1904-ben bemutatott darab megfogalmazódásának és bemutatásának belpolitikai kontextusát, az 1903-as obstrukciós válság időszakát ismertette. A darab elemzésére térve felvázolta, hogy bár a műben egyetlen konkrét utalás sincs a bemutatás korának mindennapjaira, mégis nehéz a drámában bemutatott Bizáncot másképp értelmezni, mint a kor Magyarországot, azaz a képmutató, korrupt, porhintéssel teli, önámító Bizánc felrajzolásával Herczeg Ferenc prófétai figyelmeztetést intézett a magyarsághoz. Az ezeréves császárságot szétfeszítő erők bemutatásával a szerző előrevetítette a Monarchia sorsát, a helyzet feloldhatatlanságát, a morális végromlást, bemutatva az államhoz és az uralkodóhoz való lojalitás teljes hiányát, amiből a dráma szerint egyenesen következik a birodalom bukása.

Az Osztrák-Magyar Monarchia végnapjai irodalmi megjelenítésének újabb fejezetét *Uri Dénes Mihály* (tanár, DE Hatvani István Szakkollégium) ismertette, aki *Tompa Andrea Fejtől s lábtól* című regényén keresztül Erdély elcsatolásának lélektani hatását mutatta be. A regény a „boldog békeidők” Kolozsvárának életét, a pezsgő kultúrát és az egyetem működését mutatja be kettős szemszögből, egy zsidó lány és egy református férfi orvostanhallgató szemén keresztül. A Trianont követő idők bemutatásának leírásával a szerző a magyar irodalomban korábban nem ismert érzékenységgel mutat rá az érintettek lelki traumájára.

A konferencia végére újra hajdúnánási témájú előadást hallhattak a megjelentek. *Nyakas Miklós* (történész, nyugalmazott igazgató, Hajdúsági Múzeum) az egyszerre országos és hajdúnemesi eredetű Nyakas-családot mutatta be. A família őseit Bocskai telepítette a városba, Nyakas István szerepel az 1702-es, legrégebbi hajdúösszeírásban is. A család több városi hadnagyot, esküdtet és szenátort adott Nánás városának. A dualizmus korában Nyakas Sándor néptanító volt a család feje, az életének és családjának dokumentumaiból és fényképeiből készült gazdag összeállítást, mintegy a családi fotóalbumot nézve a hallgatóság megismerhette az ősi família „boldog békeidőkben” élt tagjait, akik a korszak polgárosodó társadalmának megtestesítői is lehetnének.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, bár megítélése első pillanatától fogva viták tárgya volt, 50 évig összetartott 50 millió embert, békét, gyarapodást, kulturális fejlődést biztosítva számukra. Bár számtalan problémával küzdött, a Monarchia sikerességét jól jelzi, hogy a széthullása utáni új rendet megalapozó párizsi békéknek feleannyi ideig sem sikerült fenntartaniuk a nyugalmat a térségben. A konferencián elhangzott megállapítások szerint gazdasági, pénzügyi tekintetben, de még a nemzetiségek együttélése vonatkozásában sem túlzás az egykor volt osztrák-magyar államalakulatot a modern európai egység egyfajta előképének értelmezni, különösen annak fényében, hogy minden meglévő és vitathatatlan hiányossága ellenére a Monarchia gyakorlatilag minden tekintetben sikeresebb volt, mint ami utána következett.

Konferencia-felhívás

A Bihari Múzeumért Alapítvány, a Berettyó Kulturális Központ – Bihari Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület 2018 decemberében rendezi meg a VI. Bihar-kutatás konferenciát.

Várjuk azon előadók jelentkezését, akik a történeti Bihar vármegye múltjához kapcsolódó kutatási témával rendelkeznek. A szervezők új, eddig el nem hangzott, nem publikált előadást kérnek a jelentkezőktől.

A konferencia tematikája: ***Toposzok, legendák, hiedelmek***

Minden tájegység, térség, település életében vannak olyan hiedelmek, legendák, közhelyként szájról szájra adott történetek, amelyek élénken élnek akár napjainkban is. A Biharhoz kapcsolódó történetek, mesék, irodalmi elbeszélések való alappal rendelkező, megtörtént eseményeket közvetítenek felénk. A lokális emlékezet sok esetben tovább díszíti az amúgy önmagában is számottevő történéseket, amely egy idő után megcsontosodva helyi alapigazsággá emelkedik.

Ezeket a kikristályosodott toposzokat kívánjuk a konferencia során bemutatni és valós helyére illeszteni Bihar történetiségében.

Jelentkezési határidő: **2018. szeptember 30.**

A jelentkezés feltétele: **maximum 1000 karakter terjedelmű rezümé**

A konferencia tervezett időpontja: **2018. december 3.**

A konferencia helyszíne: **Magyarország, Hajdú-Bihar megye, Berettyóújfalu**

Felhívjuk a tisztelt kollégák figyelmét, hogy az előadások időtartama 20 perc.

Az elhangzó előadások írásbeli megjelentetésére a szervezők lehetőséget biztosítanak az Új Nézőpont online folyóirat (<http://ujnezopont.com/>) hasábjain.

A szervezők a jelentkezéseket elektronikus formában a biharkutatas2008@gmail.com címre várják.

Berettyóújfalu, 2018. július 4.

Török Péter
szervező

Dudás József

Elment Jordán Sándor, Zsáka helytörténetének kutatója

*„Óriások jártak előttiünk,
azért, hogy a vállukra lépve,
még messzebb láthassunk!”*

Mire ez az írás megjelenik, már biztosan tudomást szerezhettek más forrásokból Jordán Sándor (1929–2018) haláláról.

Mégis, úgy érzem, érdemes megemlékezni néhány mondatban Sanyi bácsinak Zsáka helytörténeti kutatásában végzett szerepéről.

A megemlékezések általában tárgyilagosak, én személyes oldalról próbálok csak néhány pillanatképet, gondolatot leírni egy emberről, aki része lett egy falunak.

Halálával egy Zsákához szorosan kötődő, pótolhatatlan helytörténész távozott.

Munkájából adódóan kezdett érdeklődni Zsáka történelme iránt, miután a határt járva szembesült a föld alól elő-előbukkanó múlt emlékeivel. Ezeket a tárgyi emlékeket a régi öregekkel való beszélgetéseken sikerült neki kiegészítenie a település szellemi örökségével is.

Szerencsénkre, ezeket le is írta, a Rhédey-kastélyról, a malomról, a hagyományokról, pl. a Hajdú-Bihari Naplóban vagy a Dankó Imre által szerkesztett Rálátásban.

Sikerült társakat találnia a helytörténeti kutatáshoz, az 1980-ban alakult Honismereti Szakkörnek alapító tagja volt. Tevékeny részese volt a Könyvtár helytörténeti adatgyűjtésének létrehozásának.

Elévülhetetlenek az érdemei a településünkön található Rhédey-kastély kiállítási anyagának bővítésében. Személyes kapcsolatot tartott fenn Dr. Bethlen Ferenc – a Rhédey család leszármazottja – Amerikában élő professzorral, aki jó néhány családi ereklyét, képet és bútort adományozott egy Rhédey-Wesselényi-Bethlen emlékszoba kialakításához a kastélyban.

A sok, Honismereti Szakkör által összegyűjtött adatból-anyagból megírta, szerkesztette a Zsáka Falukönyve című művet, mely 1996-ban, a millicentenárium alkalmával jelent meg.

Amikor egészsége az íróasztalhoz kötötte, akkor is dolgozott, saját adattárát, jegyzeteit rendezgette és mindig olvasott, minden érdekelt, ami Zsákához kötődött.

Nagy jegyzet- és adathalmazát jó lenne rendezni és megőrizni az utókoroknak.

Amikor hozzákezdtem én is a helytörténet kutatásához, egyben egy újabb falukönyv megírásához, önzetlensége őszintén meglepett. Szinte toltá hozzám a jegyzeteit (szigorúan csak kölcsönbe!), adatokkal halmozott el, elárasztott a visszaemlékezéseivel, szinte megállíthatatlanul mesélt, örült, hogy van, aki folytatja helyette és utána.

Sanyi bácsi, igyekszem! Utol nem érhetem, mert mindig előttem lesz! Nyugodjon békében!

Dudás József

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

**A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.**

**A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.**

**KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOL-
JÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!**

**A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.**

**FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!**

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)